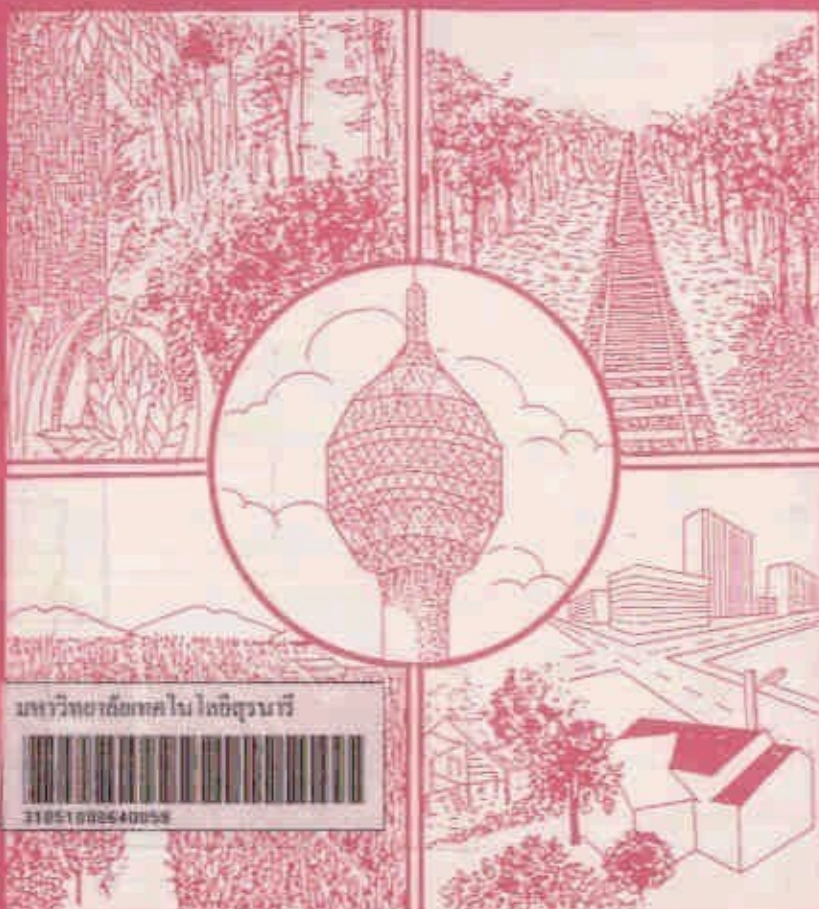

ISBN 974-7359-70-7

กรวด-หิน-ดิน-ทราย:
รัฐ ทูนิเยม และชาวเกษตรกรในยุคโลกาภิวัตน์
State, Capitalism, and Isan Peasantry
in the Globalization Era

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

3105100540058

ห้องไทยศึกษาพิเศษ

สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

นครราชสีมา 2538

กรวด-หิน-ดิน-ทราย:
 รัฐ ทุนนิยม และชาวนาอีสานในยุคโลกาภิวัตน์
 State, Capitalism, and Isan Peasantry
 in the Globalization Era

อภิธานะการจากห้องไทยศึกษาทัศน์
 สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม
 มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

สุรียา สมุทคุปดี
 พัฒนา กิติอาษา
 ศิลปกิจ ตี๋ขันตกุล
 จันทนา สุระพินิจ

 ศูนย์บรรณสารและสื่อการศึกษา
 มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

ห้องไทยศึกษาทัศน์
 สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม
 มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี
 นครราชสีมา

กรวด-หิน-ดิน-ทราย: รัฐ ทุนนิยม และชาวนาอีสานในยุคโลกาภิวัตน์
State, Capitalism, and Isan Peasantry in the Globalization Era

นักวิจัย:	สุรียา	สมทกุลดี	
	พัฒนา	กิติอาษา	
	ศิลปกิจ	ดีจันติกุล	GN
	จันทนา	สุระพินิจ	407.4
ปีที่พิมพ์:	2538		ก453
แบบปก:	สุรียา	สมทกุลดี	2538
พิมพ์ครั้งที่ 1			ฉ. 2

ลิขสิทธิ์ของห้องไทยศึกษานิตส์

๒ 040032

สงวนลิขสิทธิ์

๒ 1 ซี.ศ. 2544

การตีพิมพ์และลอกเลียนแบบเอกสารการวิจัยชุดนี้ จะต้องได้รับอนุญาต
เป็นลายลักษณ์อักษรจากห้องไทยศึกษานิตส์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารีเท่านั้น

*Resale, reproduction or redistribution for profit is expressly
prohibited. Reproduction on a non-profit basis is permitted,
provided copyright notice and title page are not removed.*

สำหรับการอ้างอิงเอกสาร

สุริยา สมุทคุปต์, พัฒนา กิติอาษา, ศิลปกิจ ตีชันติกุล
และจันทนา สุระพินิจ

2538 กรวด-หิน-ดิน-ทราย: รัฐ ทุนนิยม และชาวนาอีสาน
ในยุคโลกาภิวัตน์. นครราชสีมา: ห่องไทยศึกษานิตส์
สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม,
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

For Reference

Suriya Smutkupt, Pattana Kitiarsa, Silapakit Teekhantikul
and Jantana Surapinit

1995 **State, Capitalism and Isan Peasantry in the
Globalization Era.** Nakhonratchasima,
Thailand: Thai Suksa and Anthropological
Collection, Institute of Social Technology,
Suranaree University of Technology.

กิตติกรรมประกาศ

เป็นที่รู้จักกันมานานแล้วว่า คำขวัญหรือคำปลุกระดมเกี่ยวกับชาวนาต่อไปนี้ ไม่มีความหมายในโลกของความเป็นจริงมากนักสำหรับชาวนาไทย (และชาวนาทัวโลก) จริงหรือที่พวกกันเสมอว่า “ชาวนา คือกระดูกสันหลังของชาติ” ถ้าจริง...ทำไมชาวนาจึงเป็นคนกลุ่มที่ยากจนที่สุดของประเทศ จริงหรือที่ “ทุกข์ของชาวนา คือทุกข์ของแผ่นดิน” ถ้าจริง...ทำไมบนแผ่นดินนี้จึงไม่มี “การแบ่งสุข-เฉลี่ยทุกข์” อย่างเป็นทางการ และจริงหรือที่ “เสียงของชาวนา คือเสียงสวรรค์” ถ้าจริง...ทำไมทุกครั้งที่ชาวนาประท้วงหรือเรียกร้องความเป็นธรรม ชาวนาจึงต้องถูกปราบปรามอย่างรุนแรง หรือไม่ก็ถูกตราหน้าว่ามีวิบัติประสงค์ทางการเมืองแอบแฝงอยู่เบื้องหลัง

พวกเรายอมรับว่า ในฐานะของนักเรียนมานุษยวิทยาหรือนักเรียนทางวัฒนธรรมคล้ายกับว่ามีเสียงเรียกร้องบางอย่างจากภายใน กระตุ้นเตือนให้เกิดความอยากรู้อยากเห็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมชาวนา โดยเฉพาะชาวนาอีสานที่พวกเราทำงานและใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางชาวนาอีสานมากกว่าทศวรรษ ทำงานด้วยความรักและความตั้งใจ ทำงานด้วยความเชื่อมั่นใน “พลังสร้างสรรค์” ของวิชาการ ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่ในขอบเขตความรู้ความสามารถของเราที่จะ “ให้” ตอบแทนแก่สังคมได้

ในการทำงานชุดนี้ พวกเราขอขอบพระคุณชาวบ้านในหมู่บ้านรอบมหาวิทยาลัยทั้ง 4 แห่งที่เปิดโอกาสให้พวกเราได้เรียนรู้วิถีชีวิตของท่าน และที่ต้องขอบคุณมากเป็นพิเศษก็คือ งานวิจัยชุดนี้เป็นการทำงานในหมู่บ้านชาวนา “ไทยโคราช” เป็นครั้งแรกในชีวิต ชาวบ้านทุกท่านที่ให้ข้อมูลแก่พวกเราต้องอดทนมากเป็นพิเศษต่อการตอบคำถามที่ค่อนข้าง

จุกจิกและน่ารำคาญ นักเรียนมานุษยวิทยาขอคารวะ “ครู” นอกห้องเรียนของพวกเราด้วยความจริงใจ

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารีเป็นหน่วยงานต้นสังกัดของพวกเราที่เอื้อเพื่อและสนับสนุนให้การทำงานของพวกเราสำเร็จลุล่วงไป แม้ว่าสถาบันแห่งนี้จะเน้นหนักด้านวิชาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่พวกเราเชื่อว่ามีทิศทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ดังเช่นปรากฏในงานชุดนี้ จะช่วยให้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้ทำหน้าที่สร้างสรรค์และรับใช้มนุษย์และสังคมรอบข้างได้อย่างเต็มภาคภูมิยิ่งขึ้น นอกจากนี้พวกเราขอขอบคุณคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ประจำสำนักวิชาเทคโนโลยีสังคมสำหรับความช่วยเหลือตลอดช่วงเวลาของการวิจัย

ขอขอบคุณ รศ.สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ รศ.ชอบ ดีสวนโลก แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ท่านอาจารย์ทั้งสองกรุณาส่งรายงานวิจัยของท่านมาให้พวกเราใช้ประกอบการค้นคว้าและอ้างอิง แก่คิดและแนวทางการวิจัยที่ได้เรียนรู้จากงานของท่านมีส่วนช่วยให้งานของเราลุล่วงตามวัตถุประสงค์ทุกประการ

สถาพร ช้อนสุข และพรประภา ช้อนสุข เป็นทั้งเพื่อนบ้านและเพื่อนร่วมงานที่คอยห่วงใยและให้ความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ เสมอมา โดยเฉพาะกรุณาให้พวกเราได้ใช้ประโยชน์จากแฟ้มข้อมูลมือสอง ซึ่งมีคุณค่าอย่างมหาศาลต่องานวิจัยชุดนี้ วีระชัย โชว์วิใหม่ และกรรมกร์ สุปรการ แห่งหนังสือพิมพ์ผู้จัดการประจำจังหวัดนครราชสีมา อนุญาตให้พวกเราใช้ประโยชน์จากแฟ้มข้อมูลการซื้อขายอสังหาริมทรัพย์ในจังหวัดนครราชสีมา พวกเราขอขอบคุณด้วยความจริงใจ พัชรินทร์ อักษรนิตย์ นักวิจัยผู้ช่วยที่มาร่วมงานภาคสนามกับพวกเราช่วงเวลาสั้น ๆ มีส่วนช่วยให้กระบวนการวิจัยของเราราบรื่นและก้าวหน้ามาตามลำดับ

รุ่งนภา อติเวทิน เสียสละเวลาส่วนหนึ่งที่ควรจะเป็นของเธอให้กับงานวิจัยชุดนี้ด้วยรักและเข้าใจเสมอมา และขอขอบคุณเป็นพิเศษสำหรับกำลังใจและความห่วงใยจากบิดามารดา ญาติพี่น้อง และกัลยาณมิตรที่มีมาถึงพวกเราทุกคนตลอดระยะเวลาที่ขบปัญหาของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้

สุดท้ายที่พวกเราจะละเว้นไม่ได้เลยคือ ร.ต.ต.สม และนางทองอินทร์ สมุทคุปดี บิดาและมารดาของอาจารย์สุรียา สมุทคุปดี เนื่องจากงานวิจัยชุดนี้ไม่ได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากหน่วยงานใดเลย ท่านทั้งสองคอยสนับสนุนพวกเราในด้านงบประมาณสำหรับการวิจัยทั้งหมด เนื่องจากท่านทั้งสองเคยอาศัยและทำงานบนผืนดินอีสานเมื่อ 30 ปีที่ผ่านมา ท่านคงเห็นด้วยกับพวกเราในแง่ที่ปรารถนาจะเห็นภาพพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงและภาพปัจจุบันของชุมชนชาวนาอีสานในช่วงเวลาที่ผ่านม

ในทางวิชาการ พวกเราต้องขออนุญาตกล่าวถึงว่า ข้อค้นพบ ข้อคิดเห็นและจุดยืนทางวิชาการทั้งหมดที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ เป็นความรับผิดชอบและมโนธรรมสำนึกที่มีต่อสังคมและเพื่อนร่วมยุคสมัยของพวกเราเองทั้งหมด และไม่ควรจะเกี่ยวข้องกับหน่วยงานต้นสังกัดของพวกเราไม่ว่ากรณีใด ๆ

ขอเชิญชวนชุมชนวิชาการและผู้อ่านทุกท่านร่วมกันตรวจสอบและวิพากษ์วิจารณ์ผลงานทางวิชาการชุดนี้ พวกเราเชื่อมั่นว่า “งานวิชาการ” ที่มีโอกาสเปิดเผยตัวเองต่อสาธารณชนและชุมชนวิชาการเท่านั้น จึงจะเป็นชิ้นงานที่ได้รับการพิสูจน์คุณค่าทั้งในทางภูมิปัญญาและการประยุกต์ใช้

คณะนักวิจัย

ฤดูฝน 2538

นครราชสีมา

บทคัดย่อ

วิถีชีวิตของชาวนาและหมู่บ้านชาวนาทัวโลกมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับอำนาจรัฐและการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตลอดหน้าประวัติศาสตร์อันยาวนาน ในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ของทศวรรษที่ 2530 งานวิจัยชุดนี้ตรวจสอบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างรัฐไทย และทุนนิยมกับชาวนาอีสานในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา คณะนักวิจัยเลือกศึกษาหมู่บ้านชาวนา รอบพื้นที่มหาวิทยาลัยของรัฐแห่งหนึ่งจำนวน 4 หมู่บ้าน เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ “ชาวนาขายที่ดินทำกิน” “ชาวนาเปลี่ยนอาชีพไปทำงานรับจ้างนอกภาคเกษตรกรรม” และ “การเกิดหมู่บ้านกึ่งชนบทกึ่งเมือง” ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า ชาวนาโคราช (และชาวนาอีสานทั่วไป) อยู่ภายใต้อำนาจทางการเมืองของรัฐและมีความสัมพันธ์ที่เสียเปรียบกับทุนนิยมตลอดช่วงเวลาหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา รัฐและนายทุนเป็นพันธมิตรทางเศรษฐกิจและการเมืองกันอย่างแนบแน่น ชาวนาจึงตกอยู่ในสภาพที่ต้องถอยร่นตลอดเวลา จากที่เคยพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แร่ธาตุจนถึงที่ดินทำกิน เมื่อที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของชาวนาหมดไป พวกเขาจำเป็นต้องมุ่งหน้าไปทำงานรับจ้างหรือขายแรงงานในที่สุด นโยบายและโครงการพัฒนาของรัฐไทยเกือบทั้งหมดเป็นไปเพื่อรองรับการเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรม แม้กระทั่งการลงทุนด้านการศึกษา เช่น การก่อตั้งมหาวิทยาลัย ก็ไม่ได้รับการยกเว้น ดังนั้น จึงไม่ใช่ว่า นายทุนคือกลุ่มคนที่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากการพัฒนาของรัฐ ไม่ใช่ชาวนาผู้ยากจนและไร้สิทธิ์ไร้เสียงทางเศรษฐกิจการเมือง

คำหลัก: รัฐไทย; การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม;
ชาวนา; ประวัติศาสตร์ชาวนาอีสาน; นโยบายการพัฒนา; ชาวนาขาย
ที่ดินทำกิน; ชาวนาเปลี่ยนอาชีพไปทำงานรับจ้าง

สารบัญ

กิตติกรรมประกาศ	๓
บทคัดย่อ	๓
Abstract	1
บทความนำเสนอ	
บทที่ 1: เบื้องหลังการวิจัย	7
ความสำคัญและปัญหาการวิจัย	10
คลื่นลมแห่งยุคโลกาภิวัตน์	10
สังคมไทยกับคลื่นลมของการเปลี่ยนแปลง	12
ชวานาอีสถานในยุคโลกาภิวัตน์	16
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	19
ระเบียบวิธีวิจัย	20
รูปแบบการวิจัย	20
การเลือกพื้นที่ในการวิจัย	22
ระยะเวลาในการวิจัย	23
วิธีการเก็บข้อมูล	24
การวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูล	24
บทที่ 2 : มานุษยวิทยากับการศึกษาสังคมชวานาอีสถาน	28
ชวานาและสังคมชวานา	29
ชวานาคือใคร	31
สังคมชวานา	33
บทบาททางเศรษฐกิจ การเมืองและ	36
สังคมวัฒนธรรมของชวานา	

การศึกษาสังคมชาวนาเชิงมานุษยวิทยา	41
สังคมชาวนาไทย	47
พระยาอนุমানราชชนและชีวิตชาวนาไทย	48
โครงการวิจัยภาคสนามทางมานุษยวิทยาของ มหาวิทยาลัยคอร์เนล	50
เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสังคมชาวนาไทย	53
การศึกษาสังคมชาวนาเชิงปฏิบัติการ	55
บทสรุป	58
บทที่ 3 : รัฐและทุนนิยมในสังคมชาวนาอีสาน	62
แนวคิดเกี่ยวกับ “รัฐ”	63
แนวคิดเกี่ยวกับ “ทุนนิยม”	66
รัฐไทยและหมู่บ้านชาวนาอีสาน	68
“อีสาน” ในสมัยกรุงศรีอยุธยา	71
“อีสาน” ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	73
หัวเมืองอีสานกับการปฏิรูปการปกครอง ในสมัยรัชกาลที่ 5	74
กบฏผู้มีบุญอีสาน	75
รัฐไทยกับชาวนาอีสานภายหลังการเปลี่ยนแปลง การปกครอง พ.ศ.2475	78
พัฒนาการของระบบทุนนิยมในสังคมชาวนาอีสาน	84
การผลิตเพื่อยังชีพ	84
ของป่าและข้าว	85
สัมปทานไม้	87
พืชเศรษฐกิจ	89
อุตสาหกรรมและผลกระทบ	91

บทสรุป	95
บทที่ 4: หมู่บ้านชานาโคราช	98
โคราช : เมืองหน้าด่าน	98
กองช่างใหม่นครราชสีมา	101
ทางรถไฟสายอีสาน	102
หมู่บ้านชานาโคราช : หมู่บ้านริมทางรถไฟ	105
หมู่บ้านชานาโคราช	105
สองโป่ง-สองหนอง	106
กำเนิดชุมชนและการตั้งถิ่นฐาน	109
ไทยโคราช	110
“หากินบนโคก” และการตั้งบ้านเรือน	111
จาก “กระต๊อบ” เป็น “หย่อม”	112
จาก “หย่อม” เป็น “หมู่บ้าน”	114
ตลาดโคกกรวดและพ่อค้าคนจีน	116
เลี้ยงวัวบนโคก	117
ปูนกินหมาก	120
พินหลา-ไม้เหล็ยม	121
เผาถ่านขาย	123
เตาผี-เตาอบ: กรรมวิธีในการเผาถ่าน	125
ราคาไม้เหล็ยม พินหลา และถ่าน	126
กรวดและหินลูกรัง	127
อ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง	128

ป่าสงวนแห่งชาติ: ป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง	130
จับจองที่ทำกินและปลูกพืชเศรษฐกิจ	134
พืชเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม	139
บทสรุป	142
บทที่ 5 : อำนาจรัฐ นายทุนและจุดเปลี่ยนของหมู่บ้านชวานา	144
ที่ดินทำกิน: ฟางเส้นสุดท้ายของชวานา	
กฎหมายเกี่ยวกับที่ดินและกรรมสิทธิ์ในประเทศไทย	146
การจับจองที่ดินของชวานาโคราช	150
จับจองที่บ้านและที่นา	151
ขยายที่ไร่	153
กรรมสิทธิ์และการถือครองที่ดิน	155
การก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งใหม่: ตัวแทนอำนาจรัฐ	158
กำเนิดมหาวิทยาลัย	159
ฝันของประเทศอุตสาหกรรม	161
ความต้องการกำลังคนด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี	162
การเมืองและผลประโยชน์ของนายทุนท้องถิ่น	163
นายทุนและธุรกิจอสังหาริมทรัพย์รอบพื้นที่	164
มหาวิทยาลัย	
ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับนายทุน	167
ในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์	
ที่ดินทำกินของชวานา	169
จุดเปลี่ยนของชีวิตและชุมชนชวานา	170
ขายที่ดินทำกิน	170

ผลกระทบของการขายที่ดินที่มีต่อโครงการ ปฏิรูปที่ดินของรัฐ	171
ชานาไร่ที่ดิน	173
ไปรับจ้างกันดีกว่า	175
หมู่บ้านกิ่งชนบทกิ่งเมือง	179
บ้านหนองรังกา: หมู่บ้านไม้ดอกไม้ประดับ	180
บทสรุป	182
บทที่ 6 : บทส่งท้าย	184
ภาคผนวก: ลำดับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุนนิยม และชาวนาฮีสถาน	190
บรรณานุกรม	205

สารบัญแนพื้นที่

แผนที่ที่ 1: ที่ตั้งของจังหวัดนครราชสีมาและ ภาคอีสานของประเทศไทย	25
แผนที่ที่ 2: หมู่บ้านชานาโคราชทั้ง 4 แห่ง และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี	26
แผนที่ที่ 3: เส้นทางรถไฟสายอีสานที่เริ่มต้นก่อสร้าง ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5	104
แผนที่ที่ 4: ป่าสงวนแห่งชาติป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง และแนวเขตแดนของหมู่บ้านชานาโคราช	132

พ.ศ. 2510

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่ 1:	ปฏิทินการใช้แรงงานของหมู่บ้านชวานาโคราช ทั้ง 4 แห่ง ก่อนและหลังการก่อตั้ง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี	135
แผนภาพที่ 2:	ภาพตัดขวางหมู่บ้านชวานาโคราช ก่อนการตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี ในปี พ.ศ. 2533	136
แผนภาพที่ 3:	ภาพตัดขวางหมู่บ้านชวานาโคราช หลังการตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี ในปี พ.ศ. 2533	137
แผนภาพที่ 4:	โครงการหมู่บ้านจัดสรรและที่ดินแบ่งขาย ในบริเวณรอบมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี	165

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1:	ระยะเวลาและขั้นตอนการวิจัย	23
ตารางที่ 2:	การขยายตัวของครัวเรือนในหมู่บ้านชวานาโคราช	116
ตารางที่ 3:	ราคารับซื้อไม้เหลื่อม ฟืนหลาและถ่าน	126
ตารางที่ 4:	พื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ที่อยู่อาศัย ของหมู่บ้านชวานาโคราช พ.ศ. 2535	169
ตารางที่ 5:	ลักษณะการถือครองที่ดินของครัวเรือนใน หมู่บ้านชวานาโคราช หลังจากก่อตั้ง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี พ.ศ. 2533	174
ตารางที่ 6:	รายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนของชวานาโคราช พ.ศ. 2535	177

บทความนำเสนอ

“กรวด-หิน-ดิน-ทราย” และชาวนาอีสาน

ชื่อหนังสือเล่มนี้คงจะ “สะดุดตาสะดุดใจ” ของผู้อ่านบ้างไม่มากก็น้อย เพราะโดยเนื้อหาแล้วหนังสือเล่มนี้ไม่ได้มีเนื้อหาเกี่ยวกับภูมิศาสตร์กายภาพ หรือธรณีวิทยา แต่เป็นการศึกษาทางมานุษยวิทยาว่าด้วยสังคมและวัฒนธรรมของชาวนาอีสาน ในเมืองานของนักเรียนทางมานุษยวิทยาศึกษามิติต่างๆ เกี่ยวกับ “คน” และ “วิถีชีวิต” ของคนเป็นหลัก แล้วทำไมชื่อของผลการศึกษาจึงเป็นเรื่องของ “กรวด-หิน-ดิน-ทราย”....

เป็นไปได้หรือไม่ว่า ผู้เขียนตั้งใจจะสื่อความหมายอะไรสักอย่างผ่านชื่อหนังสือ หรือตั้งใจจะกล่าวถึงบางสิ่งบางอย่างที่ค้นพบจากการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมผ่านทางสัญลักษณ์

กรวด-หิน-ดิน-ทราย คือ ของบางอย่างที่ครั้งหนึ่งมีอยู่อย่างไร้ค่าและคายนั่น ในโลกของความเป็นจริง “ของไร้ค่า” เหล่านี้คือส่วนผสมสำคัญในการสร้างสรรค์สิ่งที่มีค่า “ของไร้ค่า” เหล่านี้เป็นรากฐานสำคัญที่ช่วยให้การสร้างสรรค์ของมวลมนุษย์บรรลุเป้าหมาย จะว่าไปแล้ว อารยธรรมของมวลมนุษย์สร้างขึ้นมาจาก “กรวด-หิน-ดิน-ทราย” ในกระบวนการ “สร้างบ้านแปงเมือง” ของมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย หน้าประวัติศาสตร์จารึกไว้ว่า มี “กรวด-หิน-ดิน-ทราย” เป็นหมื่นแสนทอดร่างของตนเป็นทางยาว....

ในความหมายนี้ “กรวด-หิน-ดิน-ทราย” จึงเปรียบได้กับไพโรทาสหรือสามัญชนในอดีต และชาวไร่ ชาวนา กรรมกร หรือผู้ใช้แรงงาน

ในสังคมปัจจุบัน ผู้คนกลุ่มนี้เป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่สุดของสังคม เป็นแรงงานในกระบวนการผลิต และเป็นฐานรากที่ประกอบกันขึ้นเป็น “สังคม” มาตั้งแต่สมัยโบราณ ในปัจจุบัน ถ้าหากความรุ่งเรืองทางวัตถุของยุคสมัยที่รู้จักกันทั่วไปว่า “ยุคโลกาภิวัตน์” นั้นสร้างขึ้นมาจากวัตถุดิบ เช่น “กรวด-หิน-ดิน-ทราย” ฯลฯ ความเจริญก้าวหน้าของสังคมสมัยใหม่ก็เช่นกัน หยาดเหงื่อและแรงงานของชาวไร่ ชาวนา และกรรมกรย่อมมีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างสรรค์อย่างชนิดที่เราไม่สามารถประมาณค่าได้ ดังนั้น ข้อค้นพบอันหนึ่งที่เราเราได้จากการวิจัยครั้งนี้จึงนำเสนอว่า กลุ่มคนที่จ่ายต้นทุนทางสังคมราคาแพงที่สุดในกระบวนการพัฒนาของบ้านเราก็คือ กลุ่มคนที่เราเรียกว่า “กรวด-หิน-ดิน-ทราย” หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ทิศทางการพัฒนาจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรมของบ้านเราวางอยู่บนความเจ็บปวด และการเปลี่ยนแปลงแบบตอนรากตอนโคน ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชาวไร่ชาวนา

จะว่าไปแล้ว ผลงานวิจัยชุดนี้ มีจุดเริ่มต้นมาจากความสนใจติดตามปรากฏการณ์ทางสังคมรอบตัวของพวกเราเอง พวกเราทำงานวิจัยในฐานะที่เป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของนักวิชาการที่พึงมีต่อสังคม ไม่มีเงินทุนวิจัยสนับสนุนจากแหล่งใดเลย รวมทั้งไม่มีอำนาจใดมาคอยกำกับนอกเหนือไปจากเสียงเรียกร้องภายในกระตุ้นให้พวกเราลงมือทำงานเพื่อตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นทางวิชาการ อันที่จริงการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมในชุมชนชาวนาอีสานนั้น เป็นภารกิจหลักที่พวกเราทำมาอย่างต่อเนื่องในห้วงเวลากว่า 10 ปีที่ผ่านมา จากชาวนาลุ่มแม่น้ำชี ลุ่มแม่น้ำโขง หรือลุ่มแม่น้ำมูล จนในที่สุดก็มาเป็นชาวนาแห่งที่ราบสูงโคราช ดังที่ปรากฏในรายงานชุดนี้

หนังสือเล่มนี้ประกอบด้วยเนื้อหาสำคัญทั้งสิ้น 6 บท

บทที่ 1 กล่าวถึงเบื้องหลังและระเบียบวิธีวิจัย ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญที่พวกเราใช้ผลิตองค์ความรู้ที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้ทั้งเล่ม

บทที่ 2 นำเสนอการทบทวนวรรณกรรมทางมานุษยวิทยาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสังคมชาวนาอีसान และกล่าวถึงการอภิปรายกรอบแนวคิดและมโนทัศน์สำคัญในการศึกษาสังคมชาวนา เนื้อหาของบทนี้จึงเป็นเสมือนการพัฒนารอบแนวคิดทางทฤษฎีสำหรับการวิจัย

บทที่ 3 อภิปรายพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ของรัฐและทุนนิยมอุตสาหกรรมไทยในสังคมชาวนาภาคอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์หลังการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา พวกเราพยายามจะชี้ให้เห็นว่า อำนาจของรัฐและการขยายตัวของทุนนิยมเป็นเงื่อนไขภายนอกที่มีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาอีसानตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

บทที่ 4 นำเสนอผลการศึกษาภาคสนามหมู่บ้านชาวนารอบอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา หรือหมู่บ้านชาวนารอบมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ พัฒนาการและวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน จะได้รับการอภิปรายร่วมกับบริบทและการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่เกิดขึ้นในระดับประเทศและท้องถิ่น

บทที่ 5 จะนำเสนอการก่อตั้งโครงการพัฒนาของรัฐและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนที่อยู่รอบโครงการ ในที่นี้พวกเราใช้โครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยของรัฐเป็นกรณีตัวอย่าง เพื่อแสดงให้เห็นว่าโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐนั้น เอื้ออำนวยประโยชน์ให้กับกลุ่มนายทุนในท้องถิ่นมากกว่าชาวบ้านธรรมดา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า รัฐกับนายทุนมีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจและการเมืองอย่างใกล้ชิด

บทที่ 6 เป็นบทส่งท้ายและการสรุปผลการวิเคราะห์ รวมทั้งนำเสนอประเด็นสำคัญที่อาจเอื้อประโยชน์ต่อการดำเนินงานตามโครงการพัฒนาของรัฐที่เกี่ยวข้องกับชุมชนชวาเนาต่อไปในอนาคต

จริงอยู่... ที่ครั้งหนึ่ง “กรวด-หิน-ดิน-ทราย” เป็นสิ่งของบางอย่างที่มีอยู่ตามธรรมชาติ มีค่าและความหมายต่อผู้คนไม่มากนัก แต่ต่อมา “ของไร้ค่า” เหล่านี้ได้กลายมาเป็น “ทรัพยากรธรรมชาติ” ที่มีคุณค่าและความหมายมากขึ้น โดยเฉพาะภายใต้เงื่อนไขของการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากร ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัด ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และการขยายตัวอย่างรวดเร็วของระบบทุนนิยม ทุกวันนี้ เราจึงกล่าวได้ว่า “กรวด-หิน-ดิน-ทราย” เป็นทรัพยากรที่มีค่าอย่างหนึ่ง

แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ทรัพยากรและความเป็นจริงข้อนี้ ไม่อาจนำมาอธิบายกลุ่มคนที่พวกเราเรียกชื่ออย่างเดียวกันนี้ได้เลยแม้แต่น้อย ชุมชนและครอบครัวของพวกเขากำลังได้รับผลกระทบของการพัฒนาสมัยใหม่อย่างหนักหน่วง ในยุคสมัยของการเปลี่ยนผ่านจากสังคมเกษตรกรรมไปเป็นสังคมอุตสาหกรรม ชาวไร่ชาวนาในความหมายดั้งเดิมย่อมถูกลดความสำคัญลงเรื่อย ๆ ไม่ว่าจะพิจารณาจากแง่มุมของเศรษฐกิจการเมืองหรือวัฒนธรรม

นอกจากจะทำงานตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยทางมานุษยวิทยาแล้ว พวกเรายังปรารถนาที่จะให้หนังสือเล่มนี้ เป็นส่วนหนึ่งในการบันทึกหน้าประวัติศาสตร์ของชาวเนาอีสาน และชาวนาไทยโดยทั่วไป ในท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนผ่านของสังคมไทย เป็นที่น่าสังเกตว่า พวกเราใช้คำว่า “การเปลี่ยนผ่าน” แทนที่จะใช้ “การเปลี่ยนแปลง” ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากว่า การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ครอบงำที่กาลเวลาเปลี่ยนไป แต่การเปลี่ยนผ่านจะเกิดขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

เมื่อการเปลี่ยนแปลงได้เดินทางมาถึงจุดหนึ่ง หรือได้ก่อให้เกิดเงื่อนไขอย่างหนึ่ง ที่สามารถผลักดันให้ก่อการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อในวงกว้าง และที่สำคัญกระเทือนถึงลงไปในระดับโครงสร้าง ในความหมายนี้ พวกเราจึงมองเห็นว่า สภาพการณ์ปัจจุบันมีตัวบ่งชี้หลายประการที่บอกว่า สังคมชวานาอิสานกำลังอยู่ในห้วงเวลาของการเปลี่ยนผ่าน แน่นอนไม่ใ้ช้การก้าวกระโดดจากเกษตรกรรมดั้งเดิมไปสู่อุตสาหกรรม แต่การเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดิน อาชีพและวิถีชีวิตของชวานาอิสานที่กำลังเป็นอยู่นั้น เปรียบเสมือนกับสัญญาณเตือนที่บอกให้เราว่า “คลื่นลมของยุคโลกาภิวัตน์” นั้นโหมพัดไปทั่วทุกหัวระแหงและมีแนวโน้มว่าจะพัดแรงจัดขึ้นเรื่อย ๆ

ใครจะรู้ได้ว่าปมปัญหาทางมานุษยวิทยาที่ถกเถียงกันว่า “สักวันหนึ่งจะไม่มีชาวนาอีกต่อไป” (peasant no more) จะเกิดขึ้นจริงในสังคมไทย สังคมที่ได้ชื่อว่าเป็นสังคมเกษตรกรรมเก่าแก่แห่งหนึ่งของโลก ร้อนที่พัดผ่านที่ราบสูงได้หอบเอา “กรวด-หิน-ดิน-ทราย” เรือนหมื่นเรือนแสนไปสู่ประตูโรงงานอุตสาหกรรมในกรุงเทพฯ และเมืองใหญ่ ๆ ของประเทศไทยและหลาย ๆ ประเทศในโลกมานานแล้ว คนส่วนใหญ่ก็มักจะเข้าใจว่าภัยแล้งและความยากจนเป็นต้นเหตุ แต่มีเพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่มองเห็นว่า นโยบายการพัฒนาของรัฐที่เน้นภาคอุตสาหกรรมและบริการ ละเลยภาคเกษตรกรรม และอำนาจรัฐที่ผนวกกับการขยายตัวของระบบทุนนิยมต่างหาก เป็นแรงผลักดันสำคัญที่อยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์สำคัญ เช่น การลดลงอย่างรวดเร็วของทรัพยากรธรรมชาติ การสูญเสียกรรมสิทธิ์ที่ดินของชวานา การเปลี่ยนอาชีพจากเกษตรกรรมเป็นงานอย่างอื่นนอกภาคเกษตร ฯลฯ

ไม่มีใครสงสัยเลยว่า การเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งในโลกเป็นอนิจจังลักษณะและเป็นสิ่งที่ไม่อาจเลี่ยงพ้น แต่ประเด็นที่พวกเราควร

ใส่ใจเป็นพิเศษ ก็คือการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เรียกว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น มีคนบางกลุ่มสามารถกำหนด ควบคุมและคาดการณ์ได้ การกำหนดนโยบายและทิศทางการพัฒนาประเทศเป็นส่วนหนึ่งที่พวกเรามองเห็นว่า เป็นสิ่งที่ควรได้รับการตรวจสอบจากสาธารณชนมากเป็นพิเศษ เพราะเป็นสิ่งที่จะนำเอาการเปลี่ยนแปลงไปสู่ผู้คนในวงกว้าง

ดังนั้น นายสำคัญอันหนึ่งที่หนังสือเล่มนี้มีให้ ก็คือ ผลกระทบของการพัฒนาประเทศตามแนวทางของทุนนิยมอุตสาหกรรมนั้น บาดลึกลงไปถึงฐานรากของสังคมไทย โดยเฉพาะชาวไร่ชาวนา ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ

พวกเราเป็นนักเรียนทางมานุษยวิทยา หรือที่สาธารณชนเรียกว่า “นักวิชาการ” โดยวิชาชีพพวกเราทำงานค้นคว้าและผลิตงานทางวิชาการให้กับสังคม แม้ว่าพวกเราจะยังชีพอยู่ภายใต้บริบทของรัฐและทุนนิยมอุตสาหกรรมไทย แต่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทิศทางและนโยบายการพัฒนาประเทศ รวมทั้งผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชาวไร่ชาวนาของประเทศในปัจจุบันนั้น ไม่มีเหตุผลใดเลยที่จะปิดกั้นไม่ให้เราวิพากษ์วิจารณ์ และกระตุ้นโน้มน้ามนำนึกของคนในสังคม วิชามานุษยวิทยาสอนให้พวกเราเคารพและเชื่อมั่นในศักยภาพของคน...“คน” ไม่ว่าจะเป็ชชาวไร่ชาวนาหรือใครก็ตาม “ต้อง” มีชีวิตอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและคุณค่า เพราะพวกเขาเป็นคน ไม่ใช่กรวด... ไม่ใช่หิน... ไม่ใช่ดิน... และไม่ใช่ทราย

บทที่ 1

เบื้องหลังการวิจัย

ท่ามกลางเปลวแดดและฝุ่นดินของฤดูร้อนปี 2536 พวกเราเดินทางมาเริ่มต้นชีวิตการทำงานใหม่ที่มหาวิทยาลัยแห่งใหม่ของจังหวัดนครราชสีมา การเดินทางครั้งนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นที่มาของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหลายอย่างที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของพวกเราในเวลาต่อมา การเริ่มต้นชีวิตการทำงานที่ “เมืองย่าโม” ถือได้ว่าเป็นครั้งแรกที่พวกเราเห็นห่างจากบรรยากาศทางวิชาการของมหาวิทยาลัยขอนแก่น และชุมชนชาวนาอีสานลุ่มน้ำชีที่พวกเราคุ้นเคยมานานนับ 10 ปี ในห้วงเวลาของการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่นี้เอง พวกเรามองเห็นว่า อาณาบริเวณอันกว้างใหญ่ของมหาวิทยาลัยนั้น ประกอบด้วยเนินดินสลับกับป่าละเมาะและทุ่งหญ้าเว้งว่างสุดสายตา โดยมีอาคารเรียน อาคารสำนักงาน อาคารที่อยู่อาศัยและถนนหนทางวางตัวเรียงรายตามแผนผังที่สถาบันอุดมศึกษาแห่งชาติแห่งหนึ่งพึงมี

ท่ามกลางเสียงเครื่องจักรกลกระหึ่มและเสียงตะโกนโหวกเหวกของคนงานก่อสร้าง เพื่อแรงงานที่ค้างอยู่ให้เสร็จทันการเปิดรับนักศึกษารุ่นแรกของมหาวิทยาลัย พวกเราสังเกตเห็นว่าพื้นดินหลายแห่งที่รถแทรกเตอร์ไถปรับระดับนั้น มีร่องรอยที่บอกว่า บริเวณดังกล่าวเคยเป็น “ที่นา” มาก่อน พื้นที่โล่งภายในมหาวิทยาลัยเกือบทั้งหมดก็มีร่องรอยการใช้ประโยชน์ทางเกษตรกรรมมาแล้ว เช่น ไร่มันสำปะหลัง นาข้าวหรือทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ยามบ่ายตะวันอ่อนแสง ชาวบ้านดอนโค่งใหญ่

(บางฝูงมีจำนวนมากกว่า 100 ตัว) เข้ามาเต็มหญ้าในบริเวณมหาวิทยาลัย
ริมถนนหลายสายยังมีสระเก็บน้ำ นาข้าวที่ยังไม่ได้เก็บเกี่ยวและไม่ย่นต้น
เช่น มะม่วง ยูคาลิปตัส มะม่วงหิมพานต์และขนุน

จาก “ร่องรอย” ทางกายภาพและชีวภาพเหล่านี้เอง “สายดา”
ของนักเรียนมานุษยวิทยาเริ่มต้นทำงาน... เริ่มต้นหาความหมายทางสังคม
วัฒนธรรมที่แฝงเร้นจากสภาพแวดล้อมรอบตัว

จากเรือนพัก พวกเรายังได้ยินเสียงประกาศข่าวสารจากหอกระจาย
ข่าวของชาวบ้านอยู่เสมอ โดยเฉพาะในช่วงที่มีการทำบุญตามประเพณี
ของหมู่บ้าน ทุกเช้าตรู่ รถบรรทุกคนงานก่อสร้างแล่นเข้า-ออกระหว่าง
ชุมชนรอบมหาวิทยาลัยกับตัวเมือง หรือสถานที่ก่อสร้างในมหาวิทยาลัย
เป็นประจำ เมื่อเวลาผ่านไปหลายเดือน พวกเราจึงได้เรียนรู้ว่า มีชุมชน
ชาวบ้านจำนวนหนึ่งได้ตั้งถิ่นฐานอยู่รายรอบบริเวณที่ตั้งของมหาวิทยาลัย
ชาวบ้านตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินในบริเวณดังกล่าวมานาน อย่างน้อยก็
นานก่อนหน้าที่พวกเราจะมาถึงหลายสิบปี¹

ที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้นก็คือ สองข้างทางจากถนนใหญ่เข้าไปสู่
มหาวิทยาลัยนั้น เต็มไปด้วยป้ายโฆษณาขายที่ดิน ขายบ้านจัดสรรและ
สิ่งก่อสร้างของนักลงทุนและพ่อค่านักเก็งกำไร ป้ายชื่อโครงการและ
หมู่บ้านที่มีคำภาษาอังกฤษปนไทยฟังดูแล้วทั้งไพเราะและดึงดูดความ
สนใจของผู้คนผ่านไปมา ป้ายบางแผ่นก็บอกราคาที่ดินและเบอร์โทรศัพท์
สำหรับการติดต่อไว้พร้อมสรรพ โครงการบ้านจัดสรรหรือที่ดินจัดสรรรอบ
มหาวิทยาลัยนั้น มีอยู่มากมายจนเพื่อนของเราคนหนึ่งใช้คำว่า “ผุดขึ้น
มาราวกับดอกเห็ดหน้าฝน” จากสภาพแวดล้อมเหล่านี้ พวกเราจึง
ได้ข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า อีกด้านหนึ่งของการก่อตั้งมหาวิทยาลัยใหม่ ก็
เป็นเสมือน “โอกาสทอง” ของพ่อค้าและนักเก็งกำไรจากธุรกิจ

¹ โปรดรยละเอียดในบทที่ 4

อสังหาริมทรัพย์ ไม่ใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใด ถ้าจะกล่าวว่าการก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ช่วยเพิ่มชีวิตชีวาให้กับตลาดค้าอสังหาริมทรัพย์ (โดยเฉพาะที่ดิน) ของเมืองนครราชสีมา²

ข้อเขียนที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นความพยายามของพวกเราที่จะบอกกับผู้อ่านว่า ผลงานทางวิชาการชุดนี้ มีจุดเริ่มต้นมาจากวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมทางวิชาการของพวกเราเอง งานวิชาการทางมานุษยวิทยา (รวมทั้งสังคมศาสตร์สาขาอื่นๆ) โดยเนื้อหาแล้วเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมปรากฏการณ์และวิถีชีวิตของมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม ในแง่นี้ นักเรียนทางมานุษยวิทยากลุ่มหนึ่ง พยายามค้นหาและเรียนรู้จากวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมที่ใกล้ตัวที่สุด จากจุดเริ่มต้นดังกล่าว พวกเราเริ่มให้ความสนใจกับวิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชนรอบมหาวิทยาลัยเป็นครั้งแรก โดยเฉพาะในประเด็นที่ว่ากำเนิดของสถาบันอุดมศึกษาระดับชาติแห่งหนึ่งนั้น สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชนชนบทรอบข้างหรือไม่... อย่างไรก็ตาม ทั้งนี้จากข้อเท็จจริงที่พวกเรามองเห็นรอบตัว น่าจะตั้งข้อสังเกตได้ว่า มหาวิทยาลัยแห่งใหม่ไม่ได้ก่อตั้งอยู่บนความว่างเปล่า ไม่ได้เกิดขึ้นจากอำนาจและความต้องการของรัฐเพียงอย่างเดียว แต่มหาวิทยาลัยแห่งใหม่กำเนิดขึ้นมาท่ามกลางชุมชนชาวบ้านที่อยู่อาศัยมาก่อนหน้า และก่อตั้งบนพื้นดินที่ชาวบ้านเคยทำมาหากินมาก่อน³ ขณะเดียวกัน กำเนิดของมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ยังมีความสัมพันธ์กับกลุ่มนักธุรกิจ นายทุนและนักการเมืองท้องถิ่นอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้น กำเนิดของมหาวิทยาลัยย่อมส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้นั้นในท้องถิ่นอย่างเลี่ยงไม่พ้น

หากพิจารณาถี่กลงไปถึงว่า มหาวิทยาลัยก็คือหน่วยงานของรัฐ

² โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 5

³ แม้ว่าพื้นที่ในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยในทางกฎหมายเป็นพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมอยู่ในความดูแลของกรมป่าไม้ แต่ในทางปฏิบัติพื้นที่ดังกล่าวไม่มีสภาพของป่าหลงเหลืออยู่เลย

เกิดจากอำนาจและกฎหมายของรัฐ ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์รอบ ๆ มหาวิทยาลัยคือ ภาพของนายทุนจากภาคธุรกิจเอกชนที่ฉวยโอกาสทำธุรกิจจากการก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ และชาวบ้านที่พวกเขาถ่วงถึงแท้ที่จริงก็คือชาวไร่ชาวนาในชนบทอีสานแห่งหนึ่ง ในแง่นี้ พวกเรคิดว่า ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรมของบ้านเราในปัจจุบัน การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ นายทุนและชาวนาอีสานน่าจะมีความหมายลึกซึ้งและกว้างไกลยิ่งนัก

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ก็คือ บริบทแวดล้อมและจุดเริ่มต้นของงานวิจัยชุด “กรวด-หิน-ดิน-ทราย: รัฐ ทุนนิยมและชาวนาอีสานในยุคโลกาภิวัตน์”

ความสำคัญและปัญหาการวิจัย

คลื่นลมแห่งยุคโลกาภิวัตน์ กล่าวกันว่า โลกมนุษย์ปัจจุบันเป็นโลกยุคโลกาภิวัตน์ เรากำลังมีชีวิตอยู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคโลกาภิวัตน์ ในความหมายที่ว่า การเปลี่ยนแปลงหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมุมใดมุมหนึ่งของโลก อาจส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่มุมอื่นของโลกด้วย สงครามเย็นสิ้นสุดลงในช่วงทศวรรษที่ 2523 พร้อมกับการล่มสลายของสหภาพโซเวียต กลุ่มประเทศในยุโรปตะวันออกและลัทธิคอมมิวนิสต์ส่งผลให้สหรัฐอเมริกากลายเป็นมหาอำนาจของโลกยุคใหม่แต่เพียงผู้เดียว ทุนนิยมอุตสาหกรรมและการค้าเสรีก็กลายมาเป็นรูปแบบเศรษฐกิจหลักของโลกสมัยใหม่ไป การรายงานข่าวและการถ่ายทอดสดเหตุการณ์สำคัญของโลกผ่านดาวเทียม เช่น สงครามอ่าวเปอร์เซีย ระหว่างพันธมิตรกับอิรัก ในปี พ.ศ. 2533 รวมทั้งการติดต่อสื่อสารผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์ที่เชื่อมโยงกันทั่วโลกผ่าน Internet หรือที่เรียกว่า “ทางด่วนสายข้อมูล” (information

superhighway) ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนในโลกสมัยใหม่ได้รับการเชื่อมโยงเข้าหากันด้วยความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่อย่างแท้จริง⁴

ในแง่ของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมือง การยกเลิกการกีดกันการค้าของสหรัฐอเมริกาที่มีต่อเวียดนามและการเปิดสะพานข้ามแม่น้ำโขงที่จังหวัดหนองคายในปี พ.ศ. 2537⁵ รวมทั้งแนวโน้มของสันติภาพในกัมพูชา เป็นเสมือนการเปิดศักราชของการค้า การลงทุนและการพัฒนาในกลุ่มประเทศอินโดจีน อาจกล่าวได้ว่า กระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองของโลก ในทศวรรษสุดท้ายก่อนขึ้นสู่ศักราชใหม่นั้น ได้ให้ความสำคัญกับการค้าเสรีและความร่วมมือทางเศรษฐกิจมากเป็นพิเศษ ตัวอย่างที่สำคัญ ได้แก่ ความพยายามของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกในการจัดตั้งองค์การการค้าโลก (World Trade Organization--WTO) ขึ้นมาเป็นองค์กรกลางในการจัดการดูแลการค้าระหว่างประเทศแทนข้อตกลงว่าด้วยการค้าและพิกัดศุลกากร (General Agreement on Trade and Tariff--GATT) หรือการก่อตั้งเขตเศรษฐกิจความร่วมมือระหว่างประเทศในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วโลก เช่น สหภาพยุโรป (EU) เขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (NAFTA) เขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) เขตความร่วมมือทางเศรษฐกิจเอเชีย - แปซิฟิก (APEC) หรือเขตสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจบริเวณรอยต่อภาคใต้ของจีน ภาคเหนือของไทย พม่าและลาว (Golden Quadrangle)⁶ เป็นต้น

⁴ ประวัติโดยสังเขปและรายละเอียดเกี่ยวกับเทคโนโลยีและเครือข่ายการสื่อสารสมัยใหม่ในประเทศไทย โปรดดู Kamol Hengkietisak, "CAT, TOT Map Information Superhighway". *Bangkok post*, (August 15, 1994.)

⁵ Saridet Marukatat and Anuraj Manibhandu, "Breaking Through". *Bangkok Post*, (April 5, 1994.)

⁶ Naowarat Suksumran, "Selling Political Dreams". *Bangkok Post*, (July 18, 1993.)

Vatikiotis, Michael, "Treading on Culture: Thailand Takes a New Track With Its Neighbours". *Far Eastern Economic Review*. (March 30, 1996): 28-30.

Nusara Thaitawat and Sompoen Thapananchai, "ASEAN Gearing up for Economic Battles". *Bangkok Post*, (October 9, 1993.)

ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ไม่ต้องสงสัยเลยว่า สังคมและวัฒนธรรมไทยย่อมเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อประเทศไทยประกาศตัวเองอย่างชัดเจนในการพัฒนาประเทศตามแนวทางของทุนนิยมอุตสาหกรรม ดังนั้น จึงเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งสำหรับการศึกษาและทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ภายในสังคมไทยที่เกิดขึ้น ภายใต้บริบทของกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคโลกาภิวัตน์

งานวิจัยชุดนี้ จะให้ความสนใจเป็นพิเศษต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนชนบทไทย (หรือภาคเกษตรกรรม) ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกในทศวรรษที่ 2533 (1990s)

สังคมไทยกับคลื่นลมของการเปลี่ยนแปลง ทิศทางการพัฒนาประเทศเพื่อมุ่งสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ของไทยนั้น เห็นได้อย่างชัดเจนจากการลดลงของผลิตภัณฑ์จากภาคเกษตรกรรมในสัดส่วนของผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศ ภายหลังจากประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรก (พ.ศ. 2504-2509) เป็นต้นมา การลดลงของผลิตภัณฑ์ของภาคเกษตรกรรมดังกล่าวส่งผลให้ผลิตภัณฑ์นอกภาคเกษตร เช่น อุตสาหกรรมและบริการ เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เมื่อปี พ.ศ. 2498 สัดส่วนของผลิตภัณฑ์ของภาคเกษตรกรรมคิดเป็นร้อยละ 43.6 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศ ต่อมาลดลงเหลือร้อยละ 30.3 ในปี พ.ศ. 2513 ร้อยละ 25.4 ร้อยละ 16.8 และร้อยละ 16.6 ในปี 2523 2528 และ 2531 ตามลำดับ ในขณะที่ผลิตภัณฑ์นอกภาคเกษตรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจากร้อยละ 56.4 ในปี พ.ศ. 2498 มาเป็นร้อยละ 69.7, 74.6, 83.2 และ 83.4 ในปี พ.ศ. 2513 2523 2528 และ 2531 ตามลำดับ⁷

⁷ ขอบ ดิสวนโลก และสุวิทย์ วีระศาสตร์, พหุกรรมและประสิทธิภาพแรงงานในภาคอีสาน: กรณีศึกษาจังหวัดนครราชสีมา. (สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น 2537), หน้า 1.

นักวิชาการหลายท่านตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ภาคอุตสาหกรรมและบริการในระบบเศรษฐกิจไทยสมัยใหม่ เจริญเติบโตอยู่บนความเสื่อมถอยของภาคเกษตรกรรม⁸ ซึ่งเป็นรากฐานทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมของประเทศมาช้านาน ดังนั้น ปมปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งที่นักวิชการนักวางแผนนโยบายและหน่วยงานที่ทำหน้าที่รับผิดชอบต้องขบคิดมากเป็นพิเศษ ก็คือ อะไรจะเกิดขึ้น เมื่อประเทศที่มีประชากรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร มีวิถีชีวิตและรากฐานทางวัฒนธรรมผูกพันกับการเกษตรมาช้านาน มุ่งหน้าจะพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ข้อมูลจากการสำมะโนการเกษตร พ.ศ. 2536 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติชี้ให้เห็นว่าประเทศไทยมีผู้ทำการเกษตรทั้งสิ้น 5,654,769 ราย มีครัวเรือนลูกจ้างเกษตรกรจำนวน 534,130 ครัวเรือนและมีสมาชิกไปเป็นลูกจ้างทำงานเกษตรทั้งสิ้น 1,004,349 คน และเป็นที่น่าสังเกตว่าผู้ทำการเกษตรเกือบทั้งหมด (ร้อยละ 99) อาศัยอยู่นอกเขตเทศบาล⁹ เมื่อสัดส่วนของภาคเกษตรกรรมลดลง จึงไม่ใช่ว่า เกษตรกรหรือประชากรในชนบท ดังเช่นที่ ปรากฏในการสำมะโนครั้งนี้ จะต้องลดจำนวนลงตามไปด้วย ในราว พ.ศ. 2530 เคยมีตัวเลขประมาณการว่า ประเทศไทยมีเกษตรกร (หรือประชากรในชนบท) ร้อยละ 70 แต่จากสถิติล่าสุดพบว่า ในปี พ.ศ. 2538 ประชากรชนบทลดลงเหลือร้อยละ 65 ของประชากรทั้งหมดเท่านั้น¹⁰ การลดลงของประชากรชนบทย่อมหมายถึง การเพิ่มขึ้นของประชากรในเมืองและการขยายตัวของเมือง โดยเฉพาะกรุงเทพมหานครและเขตปริมณฑล ซึ่งเป็นศูนย์กลางของภาคอุตสาหกรรมและบริการของประเทศ การอพยพแรงงานของชาวชนบท

ศูนย์บรรณสารและสื่อการศึกษา

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

⁸ Keyes, Charles F. Thailand: Buddhist Kingdom as a Modern Nation-State. (Boulder, Colorado: Westview Press, 1987), p.154.

⁹ "มีเกษตรกรเกือบ 8 ล้าน" เดลินิวส์. (14 พฤศจิกายน 2536).

¹⁰ Asiaweek, (February 3, 1995).

ทั้งอพยพตามฤดูกาลและย้ายถิ่นแบบถาวร และการเจริญเติบโตของเมืองย่อมเป็นภาพสะท้อนที่ให้เห็นถึงความล้มเหลวของภาคเกษตรกรรมของประเทศในห้วงเวลา 30-40 ปีที่ผ่านมา

เป็นที่น่าสังเกตว่า ทางด่วนสายที่มุ่งสู่การพัฒนาอุตสาหกรรมของไทยนั้น มีลักษณะพิเศษของการรวมศูนย์และกระจุกตัวในเขตศูนย์กลางอย่างชัดเจน การรวมศูนย์และการกระจุกตัวของความเจริญไม่ว่าจะเกิดขึ้นจากความผิดพลาดทางนโยบาย หรือด้วยเจตนาของรัฐก็ตาม ล้วนแต่หมายถึงการละเลยกลุ่มคนที่อยู่รอบนอกศูนย์กลาง หรือประชากรในชนบทซึ่งเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่สุดของประเทศ ธรรมชาติของการพัฒนาประเทศที่เน้นศูนย์กลาง เน้นการผลิตเพื่อส่งออก และเน้นการพัฒนาสาธารณูปโภคเพื่อรองรับการลงทุนจากต่างประเทศ โดยคาดหวังว่าความเจริญเติบโตของการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวจะค่อย ๆ กระจายออกไปยังคนกลุ่มต่าง ๆ ของประเทศอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่เป้าหมายของการพัฒนาดังกล่าวไม่เกิดขึ้นเลยในสังคมไทย ข้อเท็จจริงและตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจสังคมต่อไปนี้ สามารถใช้เป็นหลักฐานยืนยันถึง “ความผิดปกติ” ของการพัฒนาเศรษฐกิจไทยที่ผ่านมา

ประการแรก ความเจริญเติบโตแบบผิดปกติของเมืองศูนย์กลางขนาดพื้นที่ จำนวนประชากร และความสำคัญในเมืองในประเทศไทยสะท้อนให้เห็นความเจริญแบบไร้ทิศทางและการวางแผนที่ชัดเจน ว่ากันว่ากรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นเมืองหลวงและเมืองที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ มีประชากรมากกว่าเมืองเชียงใหม่หรือเมืองที่มีขนาดรองลงมาอย่างน้อย 5 เท่า ศูนย์กลางทางการเมืองการปกครอง การคมนาคมขนส่ง ธุรกิจและอื่น ๆ ต่างแออัดยัดเยียดอยู่ในกรุงเทพฯ และหัวเมืองหลักตามภาคต่าง ๆ ของประเทศ ภาพสะท้อนของการพัฒนาเมืองเหล่านี้ ไม่ได้

เป็นผลมาจากการวางแผนอย่างเป็นระบบ หรือการเติบโตตามธรรมชาติ แต่อย่างใด หากแต่เป็นผลมาจากการอพยพย้ายถิ่นของประชากรจากชนบท โครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณูปโภคที่ขาดแคลน และนโยบายการพัฒนาแบบรวมศูนย์ของรัฐนั่นเอง

ประการที่สอง ช่องว่างของรายได้ระหว่างประชากรในเมืองกับชนบท ข้อมูลปี พ.ศ. 2527 แสดงให้เห็นว่า ประชากรในเขตกรุงเทพมหานคร มีรายได้มากกว่าประชากรภาคอีสานประมาณ 3 เท่า คนในเมืองมีรายได้มากกว่าคนชนบท สถิติเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความล้มเหลวของการกระจายรายได้ในประเทศไทย หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ผลประโยชน์ที่ได้จากความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ไม่ได้มีการกระจายไปยังคนกลุ่มใหญ่ของประเทศอย่างที่ควรจะเป็น

ประการสุดท้าย วิฤทธิทรัพยากรธรรมชาติ นับตั้งแต่เริ่มต้นทศวรรษที่ 2523 เป็นต้นมา ปัญหาข้อพิพาทระหว่างชาวชนบทกับรัฐ หรือชาวชนบทกับบริษัทเอกชนเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติประเภทต่าง ๆ มีมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรแหล่งน้ำ ป่าไม้ ที่ดินสาธารณะ หรือทรัพยากรในทะเล แม้จะมีคำอธิบายว่า ทรัพยากรธรรมชาติลดลง เพราะจำนวนประชากรและความต้องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น แต่เราคงปฏิเสธไม่ได้ว่า รากเหง้าของปัญหาหรือวิฤทธิทรัพยากรธรรมชาตินั้น เริ่มมาจากนโยบายการพัฒนาประเทศที่เน้นการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติแต่เพียงอย่างเดียว ภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรมและบริการของไทย ต่างอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานเป็นฐานสำคัญ มากกว่าการใช้เทคโนโลยีแบบเข้มข้นและเน้นการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน รายงานของธนาคารโลก ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของภาคอุตสาหกรรมไทยในช่วง

เวลากว่า 30 ปีที่ผ่านมา (2503-2535) ซึ่งให้เห็นว่า แม้อุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานฝีมือสูงหรืออุตสาหกรรมในกลุ่มวิศวกรรมจะขยายตัวมากขึ้นและมีสัดส่วนในมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวม ของภาคอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น แต่อุตสาหกรรมแปรรูปอาหารและอุตสาหกรรมเบาประเภทดั้งเดิม เช่น อุตสาหกรรมสิ่งทอและเครื่องนุ่งห่มยังมีสัดส่วนในมูลค่าผลผลิตรวมอยู่ในระดับสูง ซึ่งอุตสาหกรรมประเภทหลังนี้เป็นอุตสาหกรรมที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญอย่างเข้มข้น¹¹

ควรกล่าวด้วยว่า เมื่อทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในขั้นวิกฤติกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือ ชาวชนบทหรือเกษตรกร เนื่องจากวิถีชีวิตของเกษตรกรไทยเกือบทั้งหมดขึ้นอยู่กับทรัพยากรและเงื่อนไขของดินฟ้าอากาศ ไม่ใช้การใช้ความรู้และทักษะทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าช่วย เมื่อป่าไม้หมดไป แม่น้ำแห้งขอดหรือเอกชนเข้ามาสัมปทานที่ดินสาธารณะของชุมชน จึงไม่ปัญหาว่า ชาวบ้านในชนบทคือกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด

ภายใต้บริบทของการพัฒนาประเทศที่เน้นภาคอุตสาหกรรมมากกว่าเกษตรกรรม ให้ความสำคัญกับเมืองมากกว่าชนบท และให้คุณค่ากับ “คน” ที่อยู่ในศูนย์กลางมากกว่า “คน” ที่อยู่ชายขอบนี้เอง งานวิจัยชุดนี้ให้ความสนใจกับกระบวนการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับภาคเกษตรกรรม ชนบท และชาวไร่ชาวนาผู้ที่อาศัยอยู่ห่างไกลศูนย์กลางและเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่สุดของประเทศ

ชวานาอีसानในยุคโลกาภิวัตน์ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา สภาพของชวานาอีसानประท้วงต่อประเด็นปัญหาและข้อพิพาทต่าง ๆ

¹¹ “โครงการผลิตของภาคอุตสาหกรรมที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงใน 3 ทศวรรษของไทย”, มติชนสุดสัปดาห์, ปีที่ 15 ฉบับที่ 771 (30 พฤษภาคม 2538), หน้า 24.

ปรากฏให้เห็นอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องตามสื่อมวลชนแขนงต่าง ๆ โดยเฉพาะกลุ่มขบวนการอีสานภายใต้การนำขององค์กรที่เรียกว่า “สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน”¹² ประเด็นปัญหาสำคัญที่ชาวอีสานเรียกร้องให้รัฐบาลช่วยเหลือ ได้แก่ ปัญหาราคาสินค้าทางการเกษตรตกต่ำ เช่น ข้าว มะม่วงหิมพานต์ สุกกร ปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินทำกิน ปัญหาหนี้สิน ปัญหาผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวิถีชีวิตของชาวบ้านจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐบาล เช่น โครงการจัดสรรที่ทำกินสำหรับเกษตรกรผู้ยากไร้ (คจก.) เชื้อนปากมดูล เชื้อนลำแชะ รวมทั้งข้อพิพาทในการจัดการทรัพยากรป่าไม้และที่ดินสาธารณะระหว่างชาวบ้านในพื้นที่กับหน่วยงานของรัฐและบริษัทเอกชนที่ได้รับสัมปทาน¹³ ปัญหาความยากจนและความล้มเหลวของชนบทภาคอีสานเป็นปัญหาเรื้อรังมานาน แต่การต่อต้านและเรียกร้องความสนใจจากรัฐบาลโดยการรวมกลุ่มกันประท้วงของชาวอีสานนั้น เป็นประเด็นที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

เมื่อพิจารณาปรากฏการณ์ “ชาวอีสานประท้วง” ร่วมกับเงื่อนไขต่าง ๆ ที่พวกเรานำเสนอในตอนที่ผ่านมา เช่น ชาวภาคอีสานเป็นกลุ่มประชากรที่มีรายได้น้อยที่สุดของประเทศ ประสบปัญหาภัยแล้ง ราคาสินค้าตกต่ำ และปัญหาอันเนื่องมาจากวิกฤติทรัพยากรธรรมชาติ จนทำให้ชาวภาคอีสานจำนวนมากต้องอพยพแรงงานไปทำงานในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล รวมทั้งต่างประเทศ เช่น สิงคโปร์ ไต้หวัน ฮองกงและประเทศต่าง ๆ ในตะวันออกกลาง จะเห็นได้ว่าด้านหนึ่งของปัญหาเหล่านี้ย่อมเป็นผลเกี่ยวเนื่องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

¹² โปรดดูรายละเอียดในบทความของ Pattana Kittiaras. “Voice from the Voiceless: An Anthropological Interpretation of the Peasant Protests in Contemporary Northeast Thailand”. A Paper Submitted to the School of Culture Studies, National Museum of Ethnology, Osaka, Japan. (1996, Mimeographed).

¹³ โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 3

ภายในชุมชนชนบทเอง และอีกด้านหนึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ก็เป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงในวงกว้างที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมไทย ยุคโลกาภิวัตน์ ดังนั้น “ชาวนาอีสานประท้วง” หรือ “มือบขาวนา” จึงเป็นเพียง “ส่วนยอดของภูเขาน้ำแข็ง” หรือเป็นเพียงปัญหาปลายเหตุที่ปะทุขึ้นมาให้เห็นเป็นครั้งคราวเท่านั้น พวกเรามองเห็นว่า ยังมีรากเหง้า กระบวนการและพัฒนาการของปัญหาที่ซ่อนตัวอยู่เบื้องหลังอีกมาก โดยเฉพาะปมปัญหาของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการเมืองระหว่างรัฐกับชาวนา และระหว่างทุนนิยมกับชาวนาอีสาน¹⁴

ภายใต้สภาพการณ์เหล่านี้ งานวิจัยชุดนี้เลือกที่จะทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรม ของชุมชนชนบทอีสานแห่งหนึ่ง การวิจัยครั้งนี้จะเน้นการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรมระหว่างรัฐ ทุนนิยม และชาวนาอีสานในยุคโลกาภิวัตน์เป็นเป้าหมายสำคัญ

อย่างไรก็ตาม เพื่อความชัดเจนของการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล การวิจัยครั้งนี้ได้พัฒนาคำถามของการวิจัยในระดับปฏิบัติการ โดยเลือกที่จะให้ความสำคัญกับ “ปรากฏการณ์ทางสังคม” ที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนดังต่อไปนี้

ประการแรก ปรากฏการณ์ “ชาวบ้านขายที่” “การเปลี่ยนแปลงอาชีพ ” และ “การกลายเป็นชุมชนกึ่งชนบทกึ่งเมือง” ในชุมชนชาวนาอีสานมีกำเนิด พัฒนาการและผลกระทบอย่างไรต่อชุมชนชาวนาอีสาน

ประการที่สอง โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ (ในที่นี้คือ การก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งใหม่) และการขยายตัวของการค้าอสังหาริมทรัพย์

¹⁴ พวกเรากำลังศึกษา พิธีกรรมลำผีพ่อนของชาวนาอีสานเขตอำเภอสุงเนิน และพิธีกรรมเกี่ยวกับเทพและร่างทรงของชนชั้นกลางในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ปรากฏการณ์ทางสังคมเหล่านี้อาจช่วยให้เราทำความเข้าใจพฤติกรรมและการปรับตัวของ “คน” (ชาวนาหรือพ่อค้า แม่ค้า ข้าราชการ) ในท่ามกลางปฏิสัมพันธ์ของอำนาจรัฐและระบบทุนนิยม

ของเอกชนบริเวณรอบ ๆ โครงการส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนชาวนาในบริเวณใกล้เคียงอย่างไรและทำไม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

กล่าวโดยรวมแล้ว งานวิจัยชุดนี้พยายามจะนำเสนอภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรมของชุมชนชาวนาอีสานนับตั้งแต่ช่วงสิ้นสุดสงครามเย็นเป็นต้นมา (ปลายทศวรรษที่ 2523) ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ชุมชนของชาวนาไม่ได้เปลี่ยนไปด้วยเงื่อนไขภายในชุมชนเท่านั้น หากมีเงื่อนไขภายนอกที่สำคัญเข้ามามีส่วนร่วมกำหนดทิศทางและผลักดันการเปลี่ยนแปลงด้วยเงื่อนไขดังกล่าว ก็คือ รัฐและระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุนนิยมและชุมชนชาวนาอีสานเป็นหัวใจหลักของการวิจัยครั้งนี้ โดยกำหนดให้ชุมชนชาวนาในเขตรอบมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ของจังหวัดนครราชสีมาเป็นกรณีตัวอย่างสำคัญ

อย่างไรก็ตาม ในระดับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้น การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญในการศึกษาดังต่อไปนี้

1. เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ “ชาวบ้านขายที่” หรือการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดินในชุมชนชาวนาอีสาน
2. เพื่ออธิบายกระบวนการและผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอาชีพของชาวนาอีสาน
3. เพื่ออธิบายกระบวนการและพัฒนาการของการกลายเป็นชุมชน “กึ่งชนบทกึ่งเมือง” ในชุมชนชาวนาอีสาน
4. เพื่อนำเสนอผลกระทบของโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐที่มีต่อชุมชนชาวนาอีสาน

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยชุดนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยา คณะนักวิจัยทุกคนเป็นนักเรียนมานุษยวิทยาที่ได้รับการฝึกหัด เรียนรู้และมีประสบการณ์ในการวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยามาก่อน งานชุดนี้จึงได้รับอิทธิพลโดยตรงจากแนวคิดทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัยทางมานุษยวิทยา โดยเฉพาะมานุษยวิทยาสาขาสังคมวัฒนธรรม ในการทำงานวิจัยชุดนี้ ระเบียบวิธีวิจัยสำคัญที่พวกเราประยุกต์ใช้มีดังต่อไปนี้

รูปแบบการวิจัย งานวิจัยชุดนี้เป็นการศึกษาชุมชนชาวนาฮีสถาน เฉพาะกรณี อันเป็นประเพณีดั้งเดิมของนักมานุษยวิทยาที่ให้ความสนใจเป็นพิเศษกับชุมชนก่อนหน้าอุตสาหกรรมขนาดเล็ก เช่น สังคมชนเผ่าหรือสังคมชาวนา อาจกล่าวโดยทั่วไปได้ว่า งานวิจัยชุดนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยา¹⁵ ดังนั้น รูปแบบสำคัญของกาวิจัยจึงมีลักษณะดังนี้

1. ไม่ใช่การตรวจสอบสมมติฐาน งานวิจัยชุดนี้ไม่ได้มีจุดเริ่มต้นมาจากสมมติฐาน หรือการคาดการณ์ล่วงหน้า แต่เริ่มต้นมาจากความสนใจที่เรียนรู้และทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ โดยไม่แยกปรากฏการณ์ออกจากบริบทแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม กายภาพและชีวภาพ การวิจัยในกรณีนี้จึงเป็นการรวบรวม จัดระบบ วิเคราะห์และนำเสนอข้อเท็จจริงอย่างเป็นระบบและมีทิศทาง

2. ใช้ประโยชน์จากตัวเลขและสถิติ แต่ไม่แปรปรากฏการณ์ทางสังคมให้เป็นตัวเลขหรือสถิติ ในรายงานการวิจัยชุดนี้ จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า พวกเราใช้ตัวเลขและสถิติเพื่อทำความเข้าใจและอธิบาย

¹⁵ โปรดดูรายละเอียดใน สุวีลา สมทุภักดิ์ และพัฒนา กิติอาษา. สืบบ้านคองเมือง: รวมบทความทางมานุษยวิทยาว่าด้วยสังคมและวัฒนธรรมอีสาน. (นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2538). และ อุทัย ดุลยเกษม, บรรณาธิการ. คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา. (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น 2536)

ปรากฏการณ์ทางสังคม และใช้ข้อมูลทางสถิติร่วมกับข้อมูลเชิงคุณภาพ แต่ไม่ได้วัดค่าความหมาย หรือแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ โดยใช้เครื่องมือและความหมายของสถิติ

3. เน้นการบรรยายและอธิบายตามสภาพความเป็นจริง ลักษณะข้อนี้เป็นเอกลักษณ์ของงานวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยา พวกเราอยู่ในฐานะของนักเรียน ต้องทำความเข้าใจและเรียนรู้ปรากฏการณ์ทางสังคมตามสภาพที่เกิดขึ้นและเป็นอยู่จริง ปรากฏการณ์ทางสังคมเกิดขึ้นและเป็นไปตามเหตุและปัจจัยแวดล้อม งานของพวกเราคือการบันทึกแยกแยะ และจัดระบบข้อมูลหรือความรู้ที่ได้มานั้น แล้วนำเสนอตามความเป็นจริงและให้คุณค่ากับความเป็นกลางให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

4. เน้นการทำความเข้าใจลักษณะพลวัตของปรากฏการณ์ เนื่องจากปรากฏการณ์ทางสังคมเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง แต่เกิดขึ้นเปลี่ยนแปลงและสิ้นสุดเป็นกระบวนการอยู่ตลอดเวลา ตามวิถีชีวิตของมนุษย์ งานวิจัยต้องนำเสนอภาพที่มีลักษณะพลวัตเหล่านี้ให้ชัดเจน เราไม่มีทางจะทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมได้เลย หากเราไม่ให้ความสนใจกับอดีต ปัจจุบันและอนาคตของปรากฏการณ์ งานวิจัยที่ให้ภาพหยุดนิ่งอยู่กับเหตุการณ์หรือห้วงเวลาเฉพาะย่อมไม่ใช่งานวิจัยที่สมบูรณ์ ดังนั้น การเน้นความสำคัญของกระบวนการและพัฒนาการของปรากฏการณ์จึงเป็นสิ่งจำเป็น

5. ให้ความสำคัญกับ “มนุษย์” และ “ความเป็นมนุษย์” ในงานวิจัย พวกเราเตือนตัวเองอยู่เสมอว่า เรากำลังทำงานเพื่อทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของมนุษย์และสังคมวัฒนธรรมของเขา เราไม่ได้ทำงานเพียงเพื่อจะได้ตัวเลขหรือคำตอบตามเป้าหมายของการวิจัยเท่านั้น ตรงกันข้าม เรื่องราว ความเป็นมาและความเป็นจริงที่พวกเราได้เรียนรู้มานั้น เป็นชีวิตของคนกลุ่มหนึ่งที่มีชีวิตจิตใจและความเป็นมนุษย์เท่าเทียม

กันกับพวกเรา พวกเราคิดว่า เรื่องราวที่มีทั้งสุข-ทุกข์ สมหวัง-เจ็บปวด อันเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของผู้คนจะช่วยให้งานวิจัยมีสีสันและชีวิตชีวามากขึ้น ในแง่นี้ “ความเป็นมนุษย์” ย่อมมีความหมายต่อการวิจัยมากกว่ากับ “ความเป็นกลางทางวิชาการ”

การเลือกพื้นที่ในการวิจัย หมู่บ้านรอบอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมาจำนวน 4 แห่งได้รับการเลือกแบบเจาะจง เพื่อประโยชน์ในการศึกษาข้อมูลภาคสนาม หมู่บ้านทั้งหมดตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือและตะวันออกเฉียงใต้ของมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ (โปรดดูแผนที่ประกอบ) หมู่บ้านดังกล่าว ได้แก่

1. บ้านโป่งแมลงวัน ตำบลโคกกรวด อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา
2. บ้านโป่งดินสอ ตำบลโคกกรวด อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา
3. บ้านหนองรังกา ตำบลโคกกรวด อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา
4. บ้านหนองบง ตำบลสุรนารี อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา

แม้ว่าในการเลือกพื้นที่สำหรับการศึกษาเฉพาะกรณีจะเป็นการเลือกแบบเจาะจงลงไปยังพื้นที่ที่นักวิจัยให้ความสนใจเป็นพิเศษ โดยไม่ต้องคำนึงถึงหลักเกณฑ์และความเหมาะสมอย่างอื่นมากนัก แต่การเลือกเอาหมู่บ้านชานาอีसान 4 แห่งดังกล่าว พวกเรามีเหตุผลสำคัญ 3 ประการ คือ

ประการแรก หมู่บ้านตัวอย่างทั้งหมดเป็นหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ (ในที่นี้คือ การก่อตั้งมหาวิทยาลัย) ผลกระทบดังกล่าว อาจรวมถึงเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปภายหลังจากการดำเนินงานตามโครงการพัฒนาของรัฐ

ประการที่สอง หมู่บ้านทั้งหมดเป็นหมู่บ้านใกล้เมืองและศูนย์กลางการค้า ลักษณะข้อนี้ อาจช่วยให้เรามองเห็นภาพของผลกระทบที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งกำลังขยายตัวอย่างรวดเร็วในสังคมชนบทไทย

ประการสุดท้าย หมู่บ้านตัวอย่างทั้งหมดตั้งอยู่ในระยะทางที่พวกเราสามารถเข้า-ออกได้สะดวก คือ ไม่เกิน 10 กิโลเมตรจากมหาวิทยาลัย เนื่องจากพวกเราต้องทำงานประจำและพักอาศัยอยู่ในรั้วมหาวิทยาลัยในช่วงเวลาของการวิจัยทั้งหมด ดังนั้น การศึกษาข้อมูลในหมู่บ้านจึงไม่กระทบต่องานประจำ แต่อย่างใด นอกจากนี้ ด้วยระยะทางดังกล่าว นักวิจัยยังสามารถใช้รถจักรยานยนต์เป็นพาหนะในการเดินทางได้อีกด้วย

ระยะเวลาในการวิจัย งานวิจัยชุดนี้ใช้เวลาในการศึกษาทั้งหมดประมาณ 13 เดือน จากเดือนพฤษภาคม 2537 ถึงเดือนสิงหาคม 2538 ในช่วงเวลาดังกล่าว พวกเรากำหนดตารางทำงานไว้ดังนี้

ตารางที่ 1: ระยะเวลาและขั้นตอนการวิจัย

ระยะเวลา	กิจกรรม
พฤษภาคม-มิถุนายน 2537	เตรียมเค้าโครงการวิจัย
กรกฎาคม-สิงหาคม 2537	สำรวจและเลือก พื้นที่สำหรับการวิจัย ศึกษาข้อมูลมือสอง
กรกฎาคม 2537-เมษายน 2538	ศึกษาภาคสนามในหมู่บ้าน
พฤษภาคม-สิงหาคม 2538	วิเคราะห์ข้อมูลและเขียนรายงาน

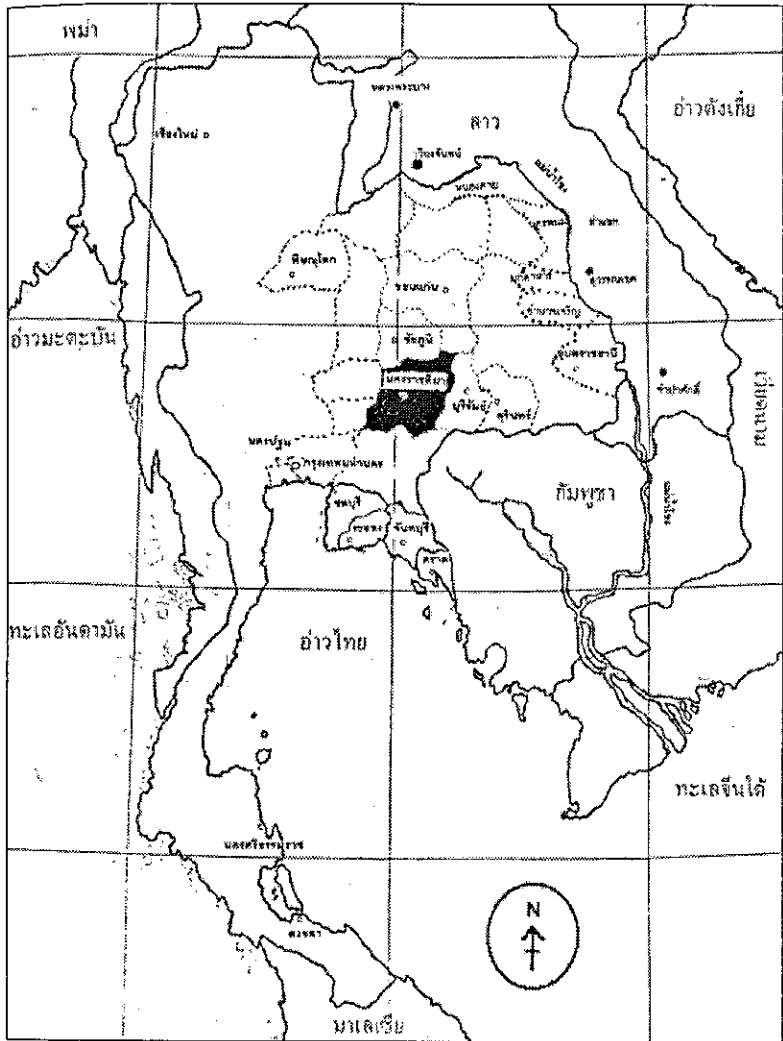
วิธีการเก็บข้อมูล ข้อมูลที่ใช้ประโยชน์ในการวิจัยครั้งนี้มี 2 ประเภท คือ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาคสนามและข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและผลการศึกษาที่เกี่ยวข้อง หรือที่พวกเราเรียกว่า “ข้อมูลมือสอง” ในการเก็บข้อมูลทั้งสองประเภทดังกล่าว พวกเราใช้วิธีการดังต่อไปนี้

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาคสนาม ได้มาจากการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างกับผู้ให้ข้อมูลในหมู่บ้าน โดยใช้กรอบประเด็นคำถามสำคัญที่พวกเราพัฒนาขึ้นมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการเก็บข้อมูลภาคสนาม และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยที่นักวิจัยเข้าไปร่วมศึกษาและสังเกตวิถีชีวิตและกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ ของชาวบ้านตลอดช่วงระยะเวลาของการศึกษา นอกจากนี้ เทคนิคการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างและการสังเกตแบบมีส่วนร่วมยังได้รับการนำมาประยุกต์ใช้กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ไม่ใช่ชาวบ้านอีกด้วย เช่น นายหน้าค้าที่ดิน พนักงานหรือเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัย เป็นต้น

ส่วนข้อมูลที่ได้จากการศึกษาข้อมูลมือสองประกอบด้วย เอกสารสำคัญของทางราชการ เช่น ข้อมูลพื้นฐานหมู่บ้าน กชช.2ก. ราชกิจจานุเบกษา พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย รายงานของกรมชลประทาน กรมป่าไม้และสำนักงานสถิติแห่งชาติ นอกจากเอกสารสำคัญของทางราชการแล้ว พวกเรายังใช้ประโยชน์จากรายงานวิจัย หนังสือบทความในวารสารและสิ่งตีพิมพ์ต่าง ๆ เพื่อช่วยให้การวิเคราะห์และนำเสนอรายงานสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

การวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูล แม้ว่าการนำเสนอและการเขียนรายงานจะเป็นขั้นตอนท้ายสุดของการวิจัย แต่พวกเราได้ร่วมกันวิเคราะห์และตีความหมายของข้อมูล ทั้งที่ได้จากการศึกษาภาคสนามและการศึกษาข้อมูลมือสอง ตลอดช่วงเวลาและกระบวนการวิจัย พวกเราพยายามสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันตลอดระยะเวลาของการวิจัย

แผนที่ที่ 1: ที่ตั้งของจังหวัดนครราชสีมาและภาคอีสานของประเทศไทย

ที่มา : ทบวงมหาวิทยาลัย, โครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี
 (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532),
 หน้า 89

โดยเฉพาะการวิเคราะห์และตีความหมายข้อมูลนั้น จะต้องมีลักษณะพลวัตมากเป็นพิเศษ กล่าวคือ ความหมายและความสำคัญของข้อมูลที่ได้มา จะได้รับการค้นหาและวิพากษ์วิจารณ์ให้สอดคล้องกับบริบท และพัฒนาการของข้อมูลและที่สำคัญความหมายของข้อมูล จะต้องได้รับการเชื่อมโยงอย่างมี “นัยสำคัญ” กับ กรอบแนวคิดทฤษฎีทางมานุษยวิทยา และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

พวกเรามองเห็นว่า ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยไม่ได้มีความหมายอย่างสมบูรณ์ในตัวเอง เรื่องราว วิถีชีวิตของชาวบ้านหรือสถิติตัวเลข เป็นเพียงภาพของปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นและเป็นอยู่เท่านั้น คำถามสำคัญของการวิเคราะห์ก็คือ ปรากฏการณ์ดังกล่าว (เช่น ชาวบ้านขายที่ หรือเปลี่ยนแปลงอาชีพ) เกิดขึ้นและพัฒนาการมาอย่างไรและทำไม ในบริบททางสังคมที่กว้างกว่าหมู่บ้านหรือชุมชนนั้นปรากฏการณ์ดังกล่าวมีความหมายว่าอย่างไร หรือกล่าวให้เฉพาะเจาะจงได้ว่า การก่อตั้งมหาวิทยาลัยของรัฐแห่งหนึ่งมีความหมายอย่างไรต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนรอบมหาวิทยาลัย ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น มหาวิทยาลัยของรัฐที่เข้ามาใหม่นั้นเกี่ยวข้องกับที่ชาวบ้านขายที่ดิน หรือเปลี่ยนไปทำงานนอกภาคเกษตรหรือไม่ อย่างไร

การนำเสนอผลการวิจัยทั้งหมดออกมาในรูปของการเขียนรายงานทางมานุษยวิทยา ดังนั้น รูปแบบของรายงานและสำนวนภาษาที่ใช้จึงได้รับอิทธิพลของรูปแบบงานเขียนทางชาติพันธุ์วรรณนา¹⁶ ค่อนข้างชัดเจน แม้ว่าพวกเราจะให้ความสนใจกับข้อมูลเชิงสถิติหรือตัวเลขอยู่บ้าง แต่ข้อมูลทางชาติพันธุ์วิทยาส่วนใหญ่มีก็จะเต็มไปด้วยการเขียนพรรณนาบรรยายคุณลักษณะและการอธิบายความหมายของปรากฏการณ์ทางสังคม

¹⁶ ดร.ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล. คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ใช้คำว่า “ชาติพันธุ์นิพนธ์” แทนคำว่า “ชาติพันธุ์วรรณนา” ซึ่งมาจากภาษาอังกฤษว่า “ethnography” ของขอบคุณสำหรับคำแนะนำของท่าน

บทที่ 2

มานุษยวิทยากับการศึกษาสังคมชนาไทย

“ชาวนาและกรรมกรชีพ” คือ ผู้แสดงหลัก “ในเวทีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของโลกสมัยใหม่” โรเบิร์ตส์ (Roberts)¹ เขียนประโยคอันทรงพลังนี้ไว้ในบทความเรื่อง “ชาวนาและกรรมกรชีพ” (Peasants and Proletarians) ของท่านเมื่อไม่นานมานี้ แง่คิดที่เราได้จากข้อความข้างต้นแม้จะเต็มไปด้วยพลังและน้ำหนัก แต่ก็เป็นที่น่าสงสัยว่าทำไมชาวนาและกรรมกรจึงกลายมาเป็น “ผู้แสดงหลัก” ได้ ทั้ง ๆ ที่ในโลกของความเป็นจริง กลุ่มคนทั้งสองกลุ่มนี้เป็นเพียงชนชั้นที่ไม่มีอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองในสังคมแต่อย่างใด เป็นไปได้หรือไม่ว่า บทบาทของ “ผู้แสดงหลัก” นั้น นับเนื่องเอาจากจำนวนของผู้เล่นและความโดดเด่นมากกว่าเนื้อหาสาระและข้อเท็จจริง

เนื่องจากหนังสือเล่มนี้ให้ความสนใจโดยตรงกับชาวนาอีสานและกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในสังคมชาวนาอีสานปัจจุบัน ดังนั้น ความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับชาวนาและการศึกษาสังคมชาวนาจึงเป็นสิ่งจำเป็น ในทางมานุษยวิทยานั้น เป็นที่ถกเถียงกันมานานว่า “ชาวนาคือใคร” และ “สังคมชาวนามีความสำคัญอย่างไร” เกษตรกรที่ผลิตมันฝรั่งในชนบทของทวีปอเมริกาใต้ควรจะจัดอยู่ภายใต้นิยามของ “ชาวนา” เหมือนกันกับกลุ่มคนที่ปลูกข้าวในชนบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือไม่ ในหน้าประวัติศาสตร์ “ชาวนา” มีฐานะทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมอย่างไร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

¹ Roberts, B.R., “Peasants and Proletarians”. *Annual Review of Sociology* (16, 1990), p. 353-77.

เนื้อหาของบทนี้พยายามจะตอบคำถามและอธิบายประเด็นต่าง ๆ เกี่ยวกับชาวนาและสังคมชาวนา รวมทั้งนำเสนอภาพรวมของชาวนาไทยหรือชนบทไทย ซึ่งได้จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทางมานุษยวิทยาและสังคมศาสตร์แขนงอื่น เช่น สังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เป็นต้น

ชาวนาและสังคมชาวนา

อันที่จริงการใช้คำ “ชาวนา” ในภาษาไทยแทนคำศัพท์ “peasant” ยังมีปัญหาการสื่อความหมายที่ค่อนข้างจะคลุมเครือ² เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทยประกอบอาชีพเกษตรกรรมมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ และเกษตรกรรมที่สำคัญของไทยก็คือ การทำนาข้าว ซึ่งเหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศของประเทศ³ “ชาวนา” ในภาษาไทยโดยทั่วไปจึงหมายถึง “เกษตรกร”⁴ ผู้ทำนาข้าวบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ ส่วนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหรือพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น ๆ เช่น มันสำปะหลัง ปอ ข้าวโพด ถั่วเหลือง ในที่สูงหรือที่ดอน ก็จะเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า “ชาวไร่” ไม่ใช่ชาวนา แม้แต่เกษตรกรที่ทำการเกษตรในที่ลุ่มที่มีบริเวณ

² ความคลุมเครือในการใช้คำจำกัดความของ “ชาวนา” อาจพิจารณาได้จากกรณีการปฏิรูปที่ดินของรัฐบาลนายชวน หลีกภัย หรือ สปก.4-01 ซึ่งถือฉาวทางการเมืองไทยช่วงต้นปี พ.ศ. 2538 และเป็นสาเหตุสำคัญให้รัฐบาลประกาศยุบสภาเพื่อเลือกตั้งใหม่ กรณีดังกล่าว พรรคการเมืองฝ่ายค้านกล่าวหารัฐบาลว่า รัฐบาลของนายชวนดำเนินการปฏิรูปที่ดินอย่างไม่เป็นธรรม โดยนำเอาที่ดินในเขตปฏิรูปไปให้กลุ่มคนที่ฐานะร่ำรวยและไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมในจังหวัดภูเก็ต ฝ่ายรัฐบาลก็ตอบได้ว่า เกษตรกรที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัตินั้นสามารถตีความหมายได้อย่างกว้างขวาง เป็นต้น นักวิชาการไทยบางท่านแสดงความคลุมเครือของการสื่อความหมายโดยใช้คำว่า “ชาวไร่นา” หรือ “สังคมชาวไร่นา” แทนที่จะเรียก “ชาวนา” เพียงอย่างเดียว ดังเช่นปรากฏในงานของ ชยันต์ วรรธนะภูติ เป็นต้น

³ โปรดุทธชยะเอียดิน แอสส์, ลูเซียน เอ็ม. ข้าวกับมนุษย์: นิเวศวิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์. แปลโดย นฤจร อิทธิจิระจรัส, (กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), 2527.

⁴ ในพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมนิยาม “เกษตรกร” ดังนี้ “เกษตรกร หมายความว่า บุคคลธรรมดา ผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก” เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม, ชาวนากับที่ดิน: ปฏิวัติหรือปฏิรูป (กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2521) ,หน้า 326.

นอกจากจะทำนาปลูกข้าวไว้กินในครอบครัว ขายหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่จำเป็นอย่างอื่นแล้ว ชาวนายังต้องทำการประมงตามฤดูกาล ทอผ้า ทาของป่า ล่าสัตว์ รวมทั้งออกไปทำงานทำนอกภาคเกษตรอีกด้วย⁶ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของสังคมชาวนาภายหลังที่ประเทศไทยเริ่มเปิดประเทศค้าขายกับตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 และการพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศทุนนิยมอุตสาหกรรมในช่วงเวลาต่อมา ทำให้สังคมชาวนาไทยซับซ้อนและแตกต่างหลากหลายมากขึ้น การพิจารณาชาวนาและสังคมชาวนา โดยวัดจากอาชีพทำนาข้าวเพียงอย่างเดียวจึงไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงทางสังคม และไม่เหมาะสมกับการศึกษาสังคมชาวนาไทยในปัจจุบัน

ชาวนาคือใคร “ชาวนา” ในฐานะที่เป็นศัพท์บัญญัติและมนทัศน์ทางมานุษยวิทยาไม่ใช่เกษตรกร หรือผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมในประเทศทุนนิยมอุตสาหกรรม เช่น ยุโรปตะวันตก สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น หรือออสเตรเลีย เพราะเกษตรกรในประเทศทุนนิยมเหล่านี้ ประกอบอาชีพธุรกิจการเกษตรใช้เทคโนโลยีการผลิต การจัดการและการตลาดสมัยใหม่ ผู้ประกอบอาชีพทางการเกษตรเหล่านี้ดำรงอยู่ได้ด้วยผลกำไรที่ได้จากการลงทุนในกิจการทางการเกษตร รวมทั้งยังสามารถรวมตัวกันเป็นสหกรณ์ หรือสหภาพเพื่อผลักดันนโยบายการเกษตรและมีอิทธิพลต่อรองอำนาจทางการเมืองอีกด้วย⁷ สำหรับนักเรียนมานุษยวิทยาและนักสังคมศาสตร์โดยทั่วไปแล้ว “ชาวนา” หมายถึง ประชากรที่อาศัยอยู่ในชนบทของประเทศโลกที่สามในปัจจุบัน “ชาวนา” ในวรรณกรรม

⁶ ผลงานที่บรรยายเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวนาไทยในอดีตไว้อย่างละเอียด ได้แก่ ผลงานของ เสฐียรโกเศศ (นามแฝง), ชีวิตชาวนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม่คำผง, 2531).

⁷ Wolf, Eric R., Peasants. (Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1966). นอกจากนี้นิยามและคำอธิบายเกี่ยวกับข้อแตกต่างระหว่าง peasant กับ farmer ยังปรากฏอยู่ในบทความของ จลาตชาย รมิตานนท์. “การศึกษาสังคมไทยในแง่สังคมชาวนา: ข้อเสนอเบื้องต้น”. สังคมศาสตร์. 6, 1 (กันยายน, 2525), หน้า 161-216.

เป็นแปลงที่เหลี่ยม มีคันคูล้อมรอบคล้ายแปลงนา เช่น นาเกลือ หรือนากุ้ง คนทั่วไปก็ไม่ได้เรียกเกษตรกรเหล่านั้นว่า “ชาวนา” แต่มักจะเติมประเภทของ “นา” เพื่อขยายลักษณะเกษตรกรรมนั้น ๆ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น ชาวนาเกลือ หรือชาวนากุ้ง เป็นต้น ดังนั้น ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า ความหมายของ “ชาวนา” ในภาษาไทยมักจะจำกัดอยู่เฉพาะเกษตรกรผู้ทำนาข้าวเป็นอาชีพหลักเท่านั้น

การใช้ “อาชีพ” หรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นเนื้อหาหลักในการให้ความหมายของชาวนา จึงไม่สอดคล้องกับความหมายของ “ชาวนา” ตามที่ปรากฏอยู่ในแนวคิดทฤษฎีและวรรณกรรมทางมานุษยวิทยา มากนัก เพราะในทางมานุษยวิทยานั้น “ชาวนา” มีความหมายกว้างรวมไปถึงวิถีชีวิต สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นชื่อเรียกของคนกลุ่มหนึ่งในการจัดแบ่งประชากรโลก ดังที่พวกเราจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป

ควรกล่าวด้วยว่า ในความเป็นจริง ชาวไร่ชาวนาของไทยและชาวนาทั่วโลกไม่ได้ประกอบอาชีพหรือทำการเกษตรเพียงอย่างเดียวหนึ่งเป็นหลัก แต่ชาวนาจะประกอบอาชีพหลาย ๆ อย่างไปพร้อมกัน ดังที่ผู้เชี่ยวชาญในการศึกษาสังคมชาวนารัสเซียท่านหนึ่งได้นำเสนอว่า ครอบครัวยุคใหม่ในสังคมชาวนาต่างจากครอบครัวของผู้คนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอย่างชัดเจน ในแง่ที่ว่า ครอบครัวชาวนาเป็นทั้งหน่วยในการผลิตและหน่วยในการบริโภคในตัวเอง⁵ ความอยู่รอดของชาวนาต้องขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ ขณะเดียวกันชาวนายังต้องเกี่ยวข้องกับรัฐ ส่วนกลางและตลาดการค้าในระบบทุนนิยม ชาวนาทั่วโลกจึงต้องหันไปประกอบอาชีพ หรือทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลากหลายมากขึ้น เพื่อความอยู่รอดของครอบครัวและชุมชน ชาวนาไทยเป็นตัวอย่างอันหนึ่งที่สนับสนุนข้อเสนอทางทฤษฎีนี้ได้อย่างชัดเจน ชาวนาไทย

⁵ Shanin, Teodor, “Defining Peasants: Conceptualization and Deconceptualization Old and New in Marxist Debate”. *Journal of Peasant Studies*, 8 No. 4 (Fall, 1979).

นอกจากจะทำนาปลูกข้าวไว้กินในครอบครัว ขายหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่จำเป็นอย่างอื่นแล้ว ชาวนายังต้องทำการประมงตามฤดูกาล ทอผ้าของป่า ล่าสัตว์ รวมทั้งออกไปทำงานทำนอกภาคเกษตรอีกด้วย⁶ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของสังคมชาวนาภายหลังที่ประเทศไทยเริ่มเปิดประเทศค้าขายกับตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 และการพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศทุนนิยมอุตสาหกรรมในช่วงเวลาต่อมา ทำให้สังคมชาวนาไทยซับซ้อนและแตกต่างหลากหลายมากขึ้น การพิจารณาชาวนาและสังคมชาวนา โดยวัดจากอาชีพทำนาข้าวเพียงอย่างเดียวจึงไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงทางสังคม และไม่เหมาะสมกับการศึกษาสังคมชาวนาไทยในปัจจุบัน

ชาวนาคือใคร “ชาวนา” ในฐานะที่เป็นศัพท์บัญญัติและมโนทัศน์ทางมานุษยวิทยาไม่ใช่เกษตรกร หรือผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมในประเทศทุนนิยมอุตสาหกรรม เช่น ยุโรปตะวันตก สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น หรือออสเตรเลีย เพราะเกษตรกรในประเทศทุนนิยมเหล่านี้ ประกอบอาชีพธุรกิจการเกษตรใช้เทคโนโลยีการผลิต การจัดการและการตลาดสมัยใหม่ ผู้ประกอบอาชีพทางการเกษตรเหล่านี้ดำรงอยู่ได้ด้วยผลกำไรที่ได้จากการลงทุนในกิจการทางการเกษตร รวมทั้งยังสามารถรวมตัวกันเป็นสหกรณ์ หรือสหภาพเพื่อผลักดันนโยบายการเกษตรและมีอิทธิพลต่อรองอำนาจทางการเมืองอีกด้วย⁷ สำหรับนักเรียนมานุษยวิทยาและนักสังคมศาสตร์โดยทั่วไปแล้ว “ชาวนา” หมายถึง ประชากรที่อาศัยอยู่ในชนบทของประเทศโลกที่สามในปัจจุบัน “ชาวนา” ในวรรณกรรม

⁶ ผลงานที่บรรยายเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวนาไทยในอดีตไว้อย่างละเอียด ได้แก่ ผลงานของ เสฐียรโกเศศ (นามแฝง), ชีวิตชาวนา. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม่คำผง, 2531).

⁷ Wolf, Eric R., Peasants. (Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1966). นอกจากนี้นิยามและคำอธิบายเกี่ยวกับข้อแตกต่างระหว่าง peasant กับ farmer ยังปรากฏอยู่ในบทความของ ฉลาดชาย รัตานนท์. “การศึกษาสังคมไทยในแง่สังคมชาวนา: ข้อเสนอเบื้องต้น”. สังคมศาสตร์. 6, 1 (กันยายน, 2525), หน้า 181-215.

ทางมานุษยวิทยา โดยทั่วไปหมายถึง “กลุ่มคนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมดั้งเดิมภายในสังคมระดับรัฐแห่งหนึ่ง พึ่งพาเทคโนโลยีที่ไม่ซับซ้อน อาศัยอยู่ในชนบท ซึ่งมักจะตกอยู่ในภาวะที่เสียเปรียบทางเศรษฐกิจและการเมือง และครอบครัวของชาวนาทำหน้าที่เป็นทั้งหน่วยในการผลิต บริโภคและจำหน่ายจ่ายแจกที่สำคัญในชุมชน”⁸

โครเบอร์ (Kroeber) นิยาม “ชาวนา” (peasant) ว่า “เป็นกลุ่มคนที่ประกอบกันขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ซึ่งหมายความว่า แม้ชาวนาจะอยู่ในชนบท แต่ก็มีความสัมพันธ์กับเมืองศูนย์กลางตลาด ชาวนามักจะเป็นส่วนหนึ่งของประชากรกลุ่มใหญ่ที่ประกอบกันขึ้นเป็นเมืองศูนย์กลาง ชาวนาไม่ได้แยกตัวอย่างโดดเดี่ยวจากโลกภายนอก แต่ชาวนาก็ไม่มีอำนาจทางการเมืองอย่างเป็นเอกเทศ และไม่สามารถพึ่งตัวเองได้เหมือนกับสังคมชนเผ่า... อย่างไรก็ตาม ชาวนาก็ยังเป็นกลุ่มคนที่รักษาเอกลักษณ์ดั้งเดิม อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มก้อน ผูกพันกับผืนดินและพิธีกรรมความเชื่อทางศาสนา...”⁹ ในแง่ของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชาวนากับตลาดทุนนิยมสมัยใหม่และรัฐส่วนกลาง วูลฟ์ (Wolf) ให้คำอธิบายว่า “...ในสังคมชนเผ่าดั้งเดิม ผลผลิตส่วนเกินจะถูกแลกเปลี่ยนกันโดยตรงภายในกลุ่ม หรือสมาชิกของกลุ่ม แต่ “ชาวนา” ซึ่งเป็นผู้ทำการเพาะปลูกอยู่ตามชนบท ผลผลิตส่วนเกินของเขาจะถูกเคลื่อนย้ายไปสู่กลุ่มผู้ปกครองที่มีอำนาจเหนือกว่า ซึ่งจะใช้ผลผลิตส่วนเกินเหล่านั้นในการสืบทอดมาตรฐานการดำรงชีวิตและเพื่อกระจายส่วนที่เหลือไปยังคนกลุ่มอื่นในสังคมที่ไม่ได้ทำการเกษตร...”¹⁰

⁸ Winthrop, Robert H. *Dictionary of Concepts in Cultural Anthropology*. (New York: Greenwood Press, 1991).

⁹ Kroeber, Alfred L. *Anthropology*. (New York, Harcourt, Brace and Co.), 1948.

¹⁰ Wolf, *Ibid.* p. 3-4.

สังคมชาวนา หากเราจัดแบ่งสังคมของมนุษย์ทั่วโลกตามลำดับพัฒนาการของความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีออกเป็นสังคมเก็บของป่า-ล่าสัตว์ หรือสังคมชนเผ่าดั้งเดิม สังคมเกษตรกรรม และสังคมอุตสาหกรรม เราก็จะพบว่า สังคมชาวนา เป็นสังคมที่มีระดับพัฒนาการอยู่ตรงกลางระหว่างสังคมชนเผ่าดั้งเดิมกับสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ สังคมชาวนามีการจัดองค์กรทางเศรษฐกิจและสังคมที่ซับซ้อนมากกว่าสังคมชนเผ่าดั้งเดิม และระดับการใช้เทคโนโลยีก็เจริญก้าวหน้ามากกว่า กล่าวคือ สังคมชาวนาเป็นสังคมที่มีการตั้งถิ่นฐานถาวร ส่วนใหญ่ทำการเกษตรที่มั่นคง ไม่เร่ร่อน ทำให้มีการจัดการแรงงานและผลผลิตอย่างเป็นระบบ ในขณะที่เดียวกัน สังคมชาวนาก็มักจะเป็นส่วนหนึ่งของรัฐส่วนกลางแห่งหนึ่งเสมอ รวมทั้งชาวนาต้องมีส่วนสัมพันธ์กับระบบทุนนิยมโลกผ่านกลไกตลาดในระดับท้องถิ่น ทำให้ชาวนาต้องเสียภาษีให้กับรัฐในรูปแบบต่าง ๆ และรัฐก็มีอำนาจในการจัดการศึกษา ศาสนา เศรษฐกิจและการเมืองในสังคมชาวนา รวมทั้งชาวนาต้องได้รับผลกระทบโดยตรงกับภาวะผันผวนของตลาดโลก

ชานิน (Shanin)¹¹ นำเสนอไว้ว่า สังคมชาวนาควรจะมีลักษณะดังต่อไปนี้

ประการแรก ครอบครัวและที่นาของชาวนาเป็นหน่วยพื้นฐานของการจัดระบบสังคมที่มีมิติหลากหลาย หมายความว่า ครอบครัวเป็นผู้จัดหาแรงงานให้แก่ชาวนา ทำหน้าที่จัดหาสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นในการตอบสนองความต้องการในการบริโภคของครอบครัว และยังเป็นแหล่งที่มาของส่วย อากร ภาษี หรือภาระหน้าที่ต่าง ๆ เพื่อชำระให้แก่ผู้กุมอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ กิจกรรมทางเศรษฐกิจจะมีความสัมพันธ์ภายในอย่างใกล้ชิดกับความสัมพันธ์ในครอบครัว แรงจูงใจ

¹¹ Shanin อ้างถึงใน ฉลาดชาย วัฒนานนท์, อ้างแล้ว, หน้า 166-67.

ทางการพยายามสร้างกำไรสูงสุดในรูปของเงินตรามักไม่ค่อยปรากฏใน รูปแบบที่เด่นชัด ครอบครัวและนาของชาวนาที่มีลักษณะเลี้ยงดูและ สืบทอดตัวเอง จะทำหน้าที่ในฐานะที่เป็นหน่วยที่สำคัญที่สุดทางด้าน ทรัพย์สินของชาวนา ทำหน้าที่ทางด้านสืบทอดขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ฯลฯ ของสังคมให้แก่สมาชิก เพื่อให้สอดคล้องเข้ากันได้กับ สังคมรวมทั้งให้สวัสดิการแก่สมาชิก โดยที่ปัจเจกชนที่เป็นสมาชิกของ ครอบครัวยอมรับ และมีพฤติกรรมตามบทบาทที่กำหนดไว้อย่างเป็นทางการ

ประการที่สอง การทำไร่นาบนผืนดิน เป็นวิถีการดำรงชีวิตที่สำคัญ ที่สุดที่มีส่วนโดยตรงในการตอบสนองความจำเป็นในการบริโภคส่วนใหญ่ ในระบบการทำนาแบบดั้งเดิมมักจะมีลักษณะเป็นรูปแบบเฉพาะของ การทำงานที่มีการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญในระดับต่ำ และ ครอบครัวเป็นหน่วยพื้นฐานในการอบรมอาชีพ เนื่องจากทำการผลิต อาหารเอง จึงทำให้ครอบครัวชาวนาค่อนข้างจะเป็นหน่วยอิสระด้วยตัวเอง การผันแปรของธรรมชาติย่อมส่งผลกระทบต่ออย่างสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิต ของหน่วยการผลิตที่มีขนาดเล็กและยังมีทรัพยากรจำกัดเช่นนี้

ประการที่สาม วัฒนธรรมดั้งเดิมเฉพาะแบบใดแบบหนึ่งมีส่วน สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชนขนาดเล็ก นักวิชาการหลายท่านได้ตั้ง ข้อสังเกตว่าสังคมชาวนามีวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะของตัวเองหลายด้าน ตัวอย่างอาจได้แก่ การดำรงอยู่อย่างเด่นชัดของทัศนคติแบบยึดมั่นใน ประเพณีและสอดคล้องกับสังคมอยู่เสมอ เช่น การตัดสินความถูกต้อง ของการกระทำของปัจเจกชนโดยอาศัยประสบการณ์ในอดีตและดูว่า สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของชุมชนหรือไม่ อย่างน้อยที่สุด บางส่วนของ แบบแผนทางวัฒนธรรมเหล่านี้ อาจมีส่วนสัมพันธ์กับลักษณะต่าง ๆ ของชุมชนในระดับหมู่บ้านขนาดเล็กและชีวิตของผู้คนในชุมชนนั้น...

ประการที่สี่ สถานภาพของผู้เสียเปรียบ-การครอบงำชาวนาและ
 สังคมชาวนาโดยคนนอก ข้อนี้อาจจะนับเป็นกฎเกณฑ์ได้เลยว่า ชาวนาจะ
 ถูกกีดกันให้อยู่นอกวงจรหรือแหล่งอำนาจในสังคม การตกอยู่ในสภาพ
 ผู้ถูกปกครอง หรือด้อยอำนาจทางการเมืองเกี่ยวข้องกับสภาพเป็นผู้ถูก
 ครอบงำทางวัฒนธรรมและการขูดรีดทางเศรษฐกิจผ่านการเก็บภาษี
 การเกณฑ์แรงงาน ค่าเช่าที่นา ดอกเบี้ยและราคาผลผลิตกับราคาสินค้าที่
 ชาวนาซื้อซึ่งไม่เอื้ออำนวยแก่ชาวนา ดังนั้น ในบางเงื่อนไขชาวนาอาจ
 กลายมาเป็นกรรมมาชีพที่ปฏิวัติแห่งยุคสมัยของเรา

นอกจากลักษณะที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว สังคมชาวนายังมีลักษณะ
 อีกประการหนึ่งที่จะมองข้ามไม่ได้เลย นั่นคือ “สังคมชาวนา” เป็นสังคม
 ที่กำลังอยู่ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนผ่าน จากสังคมก่อนอุตสาหกรรมไป
 เป็นสังคมอุตสาหกรรม จากสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมไปเป็นสังคม
 เกษตรก้าวหน้าหรือเกษตรอุตสาหกรรม หรือจากสังคมชนบทไปเป็น
 สังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบทและสังคมเมือง ดังที่สังคมชาวนาไทยกำลังเผชิญ
 อยู่ในปัจจุบัน ลักษณะของสังคมชาวนาข้อนี้ มีสาเหตุสำคัญมาจากการ
 ที่สังคมชาวนาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐและตลาดทุนนิยมโลก ทำให้ชาวนา
 ต้องติดต่อกับโลกภายนอกอยู่ตลอดเวลา สังคมชาวนาจึงเป็นสังคมเปิดที่
 แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดกับสังคมชนเผ่าดั้งเดิม ในแง่นี้ อิทธิพลจากภายนอก
 เช่น อำนาจรัฐ กลไกตลาดทุนนิยม การพัฒนาอุตสาหกรรม ข้อมูล
 ข่าวสารและเทคโนโลยีสมัยใหม่ จึงมีส่วนสำคัญต่อกระบวนการพลวัต
 ภายในของสังคมชาวนาอย่างมาก ขณะเดียวกัน เงื่อนไขภายในของ
 สังคมชาวนาเองก็มีส่วนผลักดันให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงทาง
 เศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมขึ้น เช่น แรงกดดันเนื่องมาจากการ
 เพิ่มจำนวนประชากร ทรัพยากรธรรมชาติลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว
 ทั้งคุณภาพและปริมาณ และความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ เป็นต้น

ตามความคิดของ สโจเบิร์ก(Sjoberg)¹² นั้น สังคมชวานา หรือสังคมก่อนอุตสาหกรรม (preindustrial society) มีลักษณะของการจัดองค์กรทางเศรษฐกิจและสังคมแตกต่างจากสังคมอุตสาหกรรมอย่างเห็นได้ชัด สังคมก่อนอุตสาหกรรมพึ่งพาแรงงานคน สัตว์ และเทคโนโลยีที่ไม่ซับซ้อน ทักษะและความชำนาญของช่างฝีมือมีบทบาทสำคัญในการผลิต การจัดการแรงงานและการจัดการผลผลิตก็ไม่ซับซ้อน ในส่วนของการจัดองค์กรทางสังคมก็ขึ้นอยู่กับครอบครัวและเครือญาติเป็นสำคัญ ศาสนาและการศึกษาอย่างเป็นทางการส่วนใหญ่ผู้นำและเพศชายจะมีบทบาทในการจัดการ ลักษณะต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้จะแตกต่างกับสังคมเมืองหรือสังคมอุตสาหกรรมอย่างชัดเจน

พวกเรามองเห็นว่า สังคมชวานาหรือสังคมชนบททั่วโลกกำลังตกอยู่ในภาวะเปลี่ยนผ่านที่สำคัญ กล่าวคือ จากสังคมก่อนอุตสาหกรรมไปเป็นสังคมอุตสาหกรรม หรือกึ่งอุตสาหกรรม ทำให้โฉมหน้าของสังคมชวานาซับซ้อน และหลากหลายมากยิ่งขึ้น เจ็อนไขของกระแสโลกในยุคโลกาภิวัตน์ดังที่พวกเรากล่าวมาข้างต้น กำลังจะนำมาซึ่งกระบวนการเปลี่ยนผ่านทางสังคมให้กับสังคมชวานา ชวานาอาจถึงคราวที่ต้องเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมดั้งเดิมครั้งสำคัญในศตวรรษใหม่ (ค.ศ. 2000) ที่กำลังจะมาถึง

บทบาททางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมของชวานา โดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่า ชวานามีบทบาทสำคัญยิ่งในเวทีประวัติศาสตร์โลก พลังทางเศรษฐกิจและการเมืองของชวานา มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยน “โฉมหน้า” สังคมโลกมาแล้วหลายครั้ง การปฏิวัติครั้งใหญ่ในฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2332 (ค.ศ.1789) ก็มีกลุ่มชวานาชนชั้นที่ยากจน และ

¹² Sjoberg, Gideon, "The Preindustrial City". In *Peasant Society: A Reader*, Jack M. Potter, May N. Diaz, and George M. Foster, eds. (Boston: Little, Brown and Company, 1967), p. 15-24.

กลุ่มชนชั้นกลางเป็นกำลังสำคัญในการปฏิวัติโค่นล้มสถาบันกษัตริย์ กล่าวกันว่า “กลุ่มชาวนาและชนชั้นที่ยากจนในประเทศฝรั่งเศสเวลานั้น ประกอบด้วยชาวนาที่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง หรือชาวนาเช่าที่ดิน เป็นส่วนใหญ่ พวกนี้มีสภาพคล้ายทาสที่สืบต่อมาจากระบบเจ้าขุนมูลนาย ในสมัยกลาง พวกชาวนาเป็นชนชั้นที่แบกภาระหนักที่สุดในสังคม ผลผลิตที่เกิดจากการทำงานของตนส่วนใหญ่ต้องตกเป็นของชนชั้นปกครอง คือพวกราชินิกุลและกลุ่มศาสนา ในรูปของการถูกบังคับใช้แรงงาน ค่าเช่าที่เป็นตัวเงิน ค่าเช่าที่เป็นพืชผล และภาษีในรูปต่าง ๆ”¹³ ในที่สุด ชาวนาก็รวมตัวกับชนชั้นกลางที่มีการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจ แต่ถูกรีดรอนด้านสิทธิเสรีภาพทางการเมือง ทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศไปเป็นระบอบสาธารณรัฐ

นอกจากนี้ การปฏิวัติโดยพรรคคอมมิวนิสต์ในรัสเซียในปี พ.ศ. 2460 (ค.ศ. 1917) ซึ่งนำโดยเลนิน มีชาวนาเป็นกำลังสำคัญและ ประเด็นปัญหาที่ดินทำกิน และความเดือดร้อนของชาวนารัสเซียในสมัย นั้น ก็เป็นเงื่อนไขสำคัญในการปฏิวัติล้มล้างระบอบกษัตริย์ของรัสเซีย แม้ว่าชาวนาและพรรคคอมมิวนิสต์มีความเห็นไม่ตรงกันในเรื่อง กรรมสิทธิ์ที่ดิน เนื่องจากชาวนาต้องการที่ทำกินเป็นของตัวเอง ในขณะที่พรรคคอมมิวนิสต์ต้องการให้ที่ดินเป็น “นารวม” ของรัฐ แต่ พรรคคอมมิวนิสต์ก็ปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ยอมรับมือกับชาวนาในช่วง ปฏิวัติ ต่อมาภายหลัง เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์มีอำนาจสูงสุดจึงดำเนินการ ยึดเอาที่ดินไปเป็นของรัฐ¹⁴

ควรกล่าวด้วยว่า ชาวนาและชนชั้นกรรมาชีพในชนบท เป็นกำลัง สำคัญของพรรคคอมมิวนิสต์จีนและพรรคคอมมิวนิสต์ทั่วโลกที่ได้รับ

¹³ เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม, ชาวนากับที่ดิน: ปฏิวัติหรือปฏิรูป, อ่างแก้ว, หน้า 58-59.

¹⁴ เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม, อ่างแก้ว, หน้า 44.

อิทธิพลแนวคิดในการปฏิวัติของเหมา เจ๋อ ตุง (Maoism)¹⁵ ชาวนาหรือชนบทจึงเป็นฐานสำคัญของการปฏิวัติตามยุทธวิธี “ป่าล้อมเมือง” การทำงานของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) นับตั้งแต่ช่วงหลังประกาศสงครามกับรัฐบาลอย่างเป็นทางการเมื่อ วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2508 จนถึงภายหลังการประกาศใช้คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 66/2523 ก็ยึดเอาชนบทในภาคอีสาน ภาคเหนือ และภาคใต้เป็นฐานกำลังสำคัญในการปฏิบัติงานสงครามมวลชน¹⁶

นอกเหนือไปจากเหตุการณ์ทางการเมืองในหน้าประวัติศาสตร์โลกที่ชาวนาได้เข้าไปมีส่วนร่วมแล้ว ชาวนาและสังคมชาวนาโดยทั่วไปมีบทบาทสำคัญในทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรมในรัฐชาติสมัยใหม่หลายประการ กล่าวคือ

ประการแรก ชาวนาเป็นแรงงานและผู้ผลิตในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ในบริบทของสังคมโลกสมัยใหม่ สังคมชาวนาเป็นสังคมเกษตรกรรมในชนบทที่ผลิตอาหารเพื่อเลี้ยงสังคมเมือง ชาวนาจึงเป็นเกษตรกรปลูกข้าว พืชผักหรือผลิตปศุสัตว์ เพื่อเลี้ยงสมาชิกในครอบครัวและเพื่อขายป้อนตลาดในเมือง แล้วเอาเงินสดที่ได้ไปซื้อสินค้าอุตสาหกรรมที่ไม่สามารถผลิตได้เองในชุมชน นอกจากทำหน้าที่เป็นผู้ผลิตในภาคเกษตรกรรมแล้ว ชาวนาส่วนใหญ่ยังทำงานนอกภาคเกษตร เช่น ทำงานรับจ้าง หรือใช้แรงงานในเมืองเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของภาคอุตสาหกรรมและบริการ จากการสำรวจของสำนักงานแรงงานระหว่างประเทศในปี พ.ศ. 2523 พบว่า ร้อยละ 65.4 ของประชากรวัยแรงงานในประเทศกำลังพัฒนาในทวีปเอเชีย แอฟริกา

¹⁵ Seymour-Smith, Charlotte, *Macmillan Dictionary of Anthropology*. (London: The Macmillan Press, 1986), p. 219-21.

¹⁶ Reynolds, Craig Jr. *Thai Radical Discourse: The Real Face of Thai Feudalism Today*. (Ithaca: Cornell University, Southeast Asia Program, 1987).

และละตินอเมริกาทำงานในภาคเกษตรกรรม¹⁷ สถิติของประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน แม้ว่าสัดส่วนของผลิตภัณฑ์ของภาคเกษตรในผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศจะลดลงในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา แต่ภาคเกษตรกรรมยังคงเป็นแหล่งจ้างงานที่สำคัญของชาวชนบทไทย กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2503 ร้อยละ 84 ของประชากรผู้มีงานทำในประเทศไทยทำงานในภาคเกษตร ต่อมาลดลงเหลือร้อยละ 67 ในปี พ.ศ. 2532¹⁸

ประการที่สอง ชาวนาและสังคมชาวนาเป็นแหล่งรองรับสินค้าอุตสาหกรรม เนื่องจากสังคมชาวนาเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลก สังคมชาวนาจึงเป็นแหล่งรองรับหรือตลาดสำคัญของสินค้าจากภาคอุตสาหกรรม ทั้งสินค้าที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตและสินค้าฟุ่มเฟือย ซึ่งชาวนาไม่สามารถผลิตเองได้ในชุมชน ในความหมายนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าเศรษฐกิจของชาวนามีลักษณะเด่น 2 ข้อ คือ ชาวนาทำการผลิตเพื่อเลี้ยงดูครอบครัวและชุมชน โดยอาศัยเงื่อนไขธรรมชาติและเทคโนโลยีง่าย ๆ ขณะเดียวกัน ชาวนาก็ต้องเกี่ยวข้องกับระบบทุนนิยมอีกด้วย ฝ่ายที่ชาวนาผลิตได้หรือข้าวที่ชาวนาเก็บเกี่ยวจึงถูกส่งไปขายตามหลักอุปสงค์และอุปทานของตลาด ในทางกลับกัน ชาวนาก็จำเป็นต้องซื้อสินค้าจำเป็นพวกเครื่องจักรกลการเกษตร ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง หรือสินค้าจากโรงงานอื่น ๆ อีกด้วย¹⁹

ประการที่สาม ชาวนาและสังคมชาวนาเป็นรากฐานทางการเมืองของรัฐชาติสมัยใหม่ เนื่องจากชาวนา หรือประชากรในชนบทเป็น

¹⁷ Roberts, B.R. Ibid. p. 354.

¹⁸ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. "บทบาทชนชั้นกลางในเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: ข้อสังเกตเบื้องต้น". หน้า 112. ใน ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย; ดร.สังคิต พิริยะรังสรรค์, ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: 179 การพิมพ์. (พิมพ์ครั้งที่ 2). 2536.

¹⁹ Diaz, May N., "Introduction: Economic Relations in Peasant Society". Peasant Society: A Reader. Ibid. p. 60-61.

ประชากรกลุ่มใหญ่ที่สุดของประเทศโลกที่สาม ชาวนาจึงมีความสำคัญทางการเมืองตามไปด้วย ดังที่กล่าวมาบ้างแล้วว่า ชาวนาในรัสเซียและจีนต่างก็เป็นกำลังสำคัญในการปฏิวัติของพรรคคอมมิวนิสต์ ซึ่งก็ตรงกับประสบการณ์ของประเทศในแถบอินโดจีน โดยเฉพาะเวียดนามและลาวในประเทศไทยเอง แม้ปัจจุบันจะอยู่ในยุคหลังสงครามเย็นแล้วก็ตาม ประชากรชนบทยังคงมีบทบาทสำคัญในหลาย ๆ ด้าน เช่น การพัฒนาประชาธิปไตย การพัฒนาเศรษฐกิจและการกระจายรายได้ ดังที่นักวิชาการท่านหนึ่งตั้งข้อสังเกตว่า “หากไม่สามารถทำให้คนส่วนใหญ่ของประเทศกลายเป็นทรัพยากรบุคคลอันทรงคุณค่าทั้งในแง่ความรู้ ความคิด และทักษะ หากไม่สามารถสร้างถนน ท่าเรือ สนามบินที่เพียงพอทันสมัย สะดวกสบาย หากไม่สามารถเข้าถึงที่ดิน แรงงาน ตลาดและวัตถุดิบได้ง่าย ก็ป่วยการที่จะพูดถึงอนาคตธุรกิจไทยในยุคโลกาภิวัตน์” หรือ “...สมรรถมิสุดท้ายที่จะตัดสินชะตากรรมของประชาธิปไตยไม่ใช่อยู่ที่การเดินขบวนขับไล่รัฐบาลทหารตามท้องถนนในกรุงเทพฯ หากอยู่ที่การทุ่มเทพัฒนาภูมิภาคและชนบทอย่างต่อเนื่องและจริงจัง ถึงที่สุดแล้ว “ชนบท” ต่างหาก หาใช่ “เมือง” ไม่ ที่ชี้ขาดการพัฒนาประชาธิปไตย”²⁰

ประการสุดท้าย วัฒนธรรมของชาวนาหรือวัฒนธรรมพื้นบ้าน เป็นรากฐานส่วนหนึ่งที่ประกอบขึ้นเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติตามแนวความคิดของเรดฟิลด์ (Redfield)²¹ นั้น วัฒนธรรมของแต่ละสังคมสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ วัฒนธรรมหลวง (great tradition) และวัฒนธรรมราษฎร์ (little tradition) วัฒนธรรมหลวง ได้แก่ วัฒนธรรมของผู้ปกครองหรือผู้กุมอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งอาศัยอยู่ในเขตเมือง ส่วนวัฒนธรรมราษฎร์ หมายถึงวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวไร่ชาวนา โดยทั่วไป

²⁰ เอนก เหล่าธรรมทัศน์. “ปฏิรูปเพื่อกระจายความเจริญ”. มติชนสุดสัปดาห์. ปีที่ 15 ฉบับที่ 771 (30 พฤษภาคม 2538), หน้า 26-28.

²¹ Redfield, Robert. *Peasant Society and Culture*. (Chicago: The University of Chicago Press, 1956).

แม้ว่าวัฒนธรรมราษฎรจะไม่ได้รับการยกย่องให้เป็นวัฒนธรรมแห่งชาติ และมีแนวโน้มจะถูกกลืนหายไปกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่วัฒนธรรมราษฎรในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตของคนกลุ่มใหญ่ในสังคม ก็มักจะได้รับการผลิตซ้ำ ผสมกลมกลืนและถ่ายทอดให้กับคนรุ่นต่อไปผ่านกระบวนการทางสังคมต่าง ๆ โดยเฉพาะผ่านพิธีกรรมทางศาสนา

การศึกษาสังคมชาวนาเชิงมานุษยวิทยา

กล่าวกันว่า นักมานุษยวิทยาเพิ่งหันมาให้ความสนใจศึกษาชาวนา และสังคมชาวนาอย่างจริงจังเมื่อไม่นานมานี้เอง (หลังสงครามโลกครั้งที่สอง) เดิมทีเดิวนักมานุษยวิทยาให้ความสนใจศึกษาสังคมชนเผ่ามากเป็นพิเศษ อาจจะเป็นเพราะลักษณะแปลก ลึกลับ และมหัศจรรย์ของชนเผ่าต่าง ๆ ที่มีนักศึกษาและบุคคลจากโลกภายนอกเข้าไปสัมผัสไม่มากนัก งานทางด้านการศึกษาสังคมชาวนาหรือสังคมชนบท ซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับเมือง และผู้คนมีวิถีชีวิตไม่ต่างจากเมืองมากนัก จึงตกเป็นของนักสังคมวิทยา นักประวัติศาสตร์ และนักสังคมศาสตร์สาขาอื่นเป็นส่วนมาก เกียร์ซ (Geertz) เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “... (อันที่จริง) ชาวนาเป็นกลุ่มคนที่มีตัวตนอยู่ในโลกมานานแล้ว แต่มานุษยวิทยาเพิ่งสังเกตเห็นเขาเมื่อเร็ว ๆ นี้เท่านั้น” คำกล่าวของท่านมีข้อสนับสนุนที่สำคัญคือ ไม่มีตำราพื้นฐานทางมานุษยวิทยา หรือมานุษยวิทยาเบื้องต้นเล่มใดกล่าวถึงคำว่า “ชาวนา” จนกระทั่งผลงานของคีซิง (Keesing) และ ทิตีฟ (Titiev) ซึ่งตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2501 และ 2502 ตามลำดับ นอกจากนี้ หนังสือเล่มแรก ๆ ที่มีเนื้อหาสำคัญเกี่ยวกับชาวนาก็คือ สังคมและวัฒนธรรมชาวนา (Peasant Society and Culture) ของ เรดฟีลด์ (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2499) และ ชาวนา (Peasants) ของ วูลฟี (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2509) ทำให้ผู้อ่านส่วนใหญ่ที่สนใจเรื่องราวเกี่ยวกับชาวนาต้องไป

ค้นหาค้นหาตามวารสารต่าง ๆ เอาเอง²²

ในบทนำของหนังสือ“สังคมชาวนา : รวมบทความ” (“Peasant Society: A Reader”) ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2510 Foster เขียนไว้ว่า “สำหรับผู้อ่านโดยทั่วไปแล้ว คำว่า “ชาวนา” ชวนให้นึกถึง ภาพวิถีชีวิตเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ สังคมและเศรษฐกิจของยุโรปสมัยกลาง สมัยนั้นยังมีทาสติดที่ดิน และชาวนาจากหมู่บ้านชนบทเล็ก ๆ เข้ามาติดต่อกับเมืองโดยนำผลผลิตทางการเกษตรเข้ามาขายแล้วซื้อสินค้าที่จำเป็นกลับไป...”²³ อย่างไรก็ตาม ภาพลักษณ์ของชาวนาและสังคมชาวนาทั่วโลกก็เริ่มชัดเจนมากขึ้นเป็นลำดับ เมื่อนักมานุษยวิทยาได้ให้ความสนใจในการศึกษาสังคมชาวนาทั่วโลกอย่างจริงจัง

ผลงานการศึกษาสังคมชาวนาในเม็กซิโกของ เรดฟิลด์²⁴ ถือได้ว่าเป็นผลงานการศึกษาสังคมชาวนาเชิงมานุษยวิทยาในยุคเริ่มแรก ในช่วงเวลาดังกล่าว เรดฟิลด์ เรียกสังคมที่ท่านศึกษาว่า สังคมพื้นบ้าน (folk society) ไม่ใช่สังคมชาวนา อันเป็นพื้นฐานการพัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมหลวงและวัฒนธรรมราษฎร์ของท่าน ในห้วงเวลาต่อมาท่านเริ่มพัฒนาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมชาวนามากขึ้นโดยนำเอาแนวคิดที่ว่า “ชาวนาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรมที่ใหญ่กว่า” ของโคโรเบอร์ มาใช้อธิบายสังคมชาวนาเม็กซิโก ท่านมองเห็นว่า ชาวนาก็คือชาวชนบท ผู้ครอบครองที่ดินและทำการผลิตเพื่อการยังชีพ ชาวนามีวิถีชีวิตส่วนหนึ่งเป็นแบบดั้งเดิมตามประเพณีที่เคยเป็นมา แต่อีกส่วนหนึ่งก็ได้รับอิทธิพลจากชาวเมืองที่เจริญมากกว่า

²² Foster, George M. “Introduction: What Is A Peasant?”. In *Peasant Society: A Reader*. Ibid., p. 2.

²³ Ibid., p. 2. หนังสือเล่มนี้เป็นการรวมบทความและข้อเขียนของนักมานุษยวิทยาและผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาสังคมชาวนาทั่วโลกเข้าไว้ด้วยกัน ถือได้ว่าเป็นกัมภีร์เล่มสำคัญในการศึกษาสังคมชาวนาเชิงมานุษยวิทยาจวบจนปัจจุบัน

²⁴ Redfield, Robert. *Chan Kom: A Maya Village*. (Washington, D.C.; Carnegie Institution of Washington, 1934). Redfield, Robert. *A Village That Chose Progress: Chan Kom Revisited*. (Chicago: The University of Chicago Press, 1950). Redfield, Robert. *Peasant Society and Culture*. Ibid.

ฟอสเตอร์²⁵ เป็นนักมานุษยวิทยาอีกท่านหนึ่งที่ทำให้ความสนใจสังคมชาวเม็กซิโกและเป็นนักมานุษยวิทยารุ่นแรกที่ทำให้ความสนใจสังคมชาวเม็กซิโกศึกษาภาคสนามในหมู่บ้านซินซุนซาน (Tzintzuntzan) ช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่สอง (ปลายปี พ.ศ. 2487-กลางปี พ.ศ. 2489) ท่านให้ความสนใจสังคมชาวเม็กซิโกในมิติของการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งพฤติกรรม บุคลิกภาพ และทัศนคติของชาวเม็กซิโกในโครงการพัฒนาชนบทของรัฐบาลเม็กซิโก แต่โดยพื้นฐานแล้ว แนวคิดเกี่ยวกับชาวเม็กซิโกที่ได้รับอิทธิพลจากเรดฟิลด์อยู่มาก โดยเฉพาะการพิจารณาสังคมชาวเม็กซิโกที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐบาลกลาง แม้จะมีประเพณีและวัฒนธรรมเป็นของตัวเอง แต่ชาวเม็กซิโกก็ไม่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของตนเองเป็นเอกเทศ ตัวอย่างเช่น ท่านนำเสนอว่า เราไม่ควรเอาการที่ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรมาเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาสังคมชาวเม็กซิโก เพราะชาวเม็กซิโกส่วนใหญ่ดำรงชีพอยู่ด้วยการประมง ทำเครื่องปั้นดินเผา ทอเสื้อ ทอผ้าฝ้ายและผ้าขนสัตว์ กิจกรรมทางเศรษฐกิจเหล่านี้ต่างก็มีความสัมพันธ์กับตลาดและเมืองอย่างใกล้ชิดอีกด้วย

เอ็มบริ²⁶ ศึกษาภาคสนามสังคมชาวเม็กซิโกในหมู่บ้านซูชิ (Suye) ทางตอนใต้ของเกาะคิวชู (Kyushu) ระหว่างเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2478 ถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2479 (1935-1936) รายงานการวิจัยของท่านตีพิมพ์ครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2482 (1939) ซึ่งเป็นช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง หมู่บ้านชาวเม็กซิโกในเวลานั้น เป็นชุมชนชนบทขนาดเล็ก ชาวเม็กซิโกดำรงชีพอยู่ด้วยการทำนาข้าว เลี้ยงไหม จับปลาและหาของป่า นอกจากนี้เอ็มบริยังอธิบายลักษณะของสังคมชาวเม็กซิโก

²⁵ Foster, George M. *Tzintzuntzan: Mexican Peasants in a Changing World* (Boston: Little, Brown and Company, 1967).

²⁶ Embree, John F. *Suye Mura: A Japanese Village* (Chicago: The University of Chicago Press, 1939).

ช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สองว่า ยังคงมีลักษณะของสังคมก่อนการรู้หนังสือหลายอย่าง เช่น เป็นกลุ่มท้องถิ่นขนาดเล็ก มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติอย่างแน่นแฟ้น และร่วมกันประกอบพิธีกรรมบูชาเทพเจ้าที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาสภาพแวดล้อม อย่างไรก็ตาม สังคมชาวนาญี่ปุ่นก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับสังคมชาวนาทั่วโลก ในแง่ที่ว่าสังคมชาวนาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ ซึ่งทำหน้าที่ควบคุมด้านเศรษฐกิจ กฎหมายและระบบการศึกษาในโรงเรียน ชาวนาไม่ได้ทำการผลิตเพียงเพื่อตอบสนองความต้องการในท้องถิ่นเท่านั้น หากยังต้องผลิตตามความต้องการของรัฐโดยผ่านเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในระดับท้องถิ่น ในการประกอบพิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนาก็เช่นเดียวกัน มีอิทธิพลของรูปแบบและความเชื่อของศาสนาจากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับพิธีกรรมและความเชื่อพื้นบ้านดั้งเดิมมากขึ้น

ดังที่ได้กล่าวมาตอนต้นแล้วว่า การศึกษาสังคมชาวนาของนักมานุษยวิทยาเป็นไปอย่างลึกซึ้งในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นต้นมา โดยเฉพาะหลังทศวรรษ 2503 (1960s) อาจมีเหตุผลหลายประการที่กระตุ้นให้นักมานุษยวิทยาทั่วโลกหันมาให้ความสนใจสังคมชาวนา หรือสังคมชนบทที่ผู้คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ความจำเป็นเร่งด่วนในการบูรณะฟื้นฟูของประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะประเทศโลกที่สาม ให้พ้นจากความเสียหาย ความยากจน ความอดอยาก และปัญหาสุขภาพอนามัยที่เกิดจากสงคราม หรือมีประเทศเอกราชเกิดขึ้นใหม่หลังจากสงครามจำนวนมาก ดังนั้น การทำงานของรัฐบาลกลางหรือรัฐบาลและองค์กรให้ความช่วยเหลือระหว่างชาติ จึงต้องการองค์ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวนามากเป็นพิเศษ รวมทั้งยังจำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือจากผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับสังคมชาวนาในการวางแผนและดำเนินโครงการพัฒนาชนบทต่าง ๆ เช่น การพัฒนาและ

การถ่ายเทเทคโนโลยีการเกษตร ปศุสัตว์ ชลประทาน สุขภาพอนามัย ฯลฯ นอกจากนี้ สงครามเย็นหรือการเผชิญหน้ากันระหว่างโลกเสรีประชาธิปไตยและคอมมิวนิสต์ในช่วงเวลาดังกล่าว ก็มีส่วนให้สังคมชาวนาอยู่ในความสนใจของวงวิชาการและวงการพัฒนาชนบทมากยิ่งขึ้น เนื่องจากบทเรียนการปฏิวัติของพรรคคอมมิวนิสต์รัสเซียและจีนนั้น ชาวนาเป็นรากฐานสำคัญของขบวนการปฏิวัติ ดังนั้น ชาวนาจึงมีฐานะสำคัญทางยุทธศาสตร์การเมืองอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน รัฐบาลกลางของประเทศโลกที่สามต่างก็ให้ความสำคัญกับการพัฒนาชนบท หรือการยกระดับความเป็นอยู่ของชาวนามากเป็นพิเศษ ดังเช่นกรณีของประเทศไทย ซึ่งจะได้รับการนำเสนอในหัวข้อถัดไป

ผลงานของนักมานุษยวิทยาเกี่ยวกับชาวนาที่โดดเด่นในช่วงนี้ได้แก่ งานของ เฟิร์ท (Firth) ศึกษาเกี่ยวกับหมู่บ้านชาวประมงในมาเลเชีย²⁷ เกียร์ชศึกษาที่เกาะบาหลีของอินโดนีเซีย²⁸ ลีช (Leach) ศึกษาชนกลุ่มน้อยในพม่า²⁹ และ วูลฟ์³⁰ นำเสนอหนังสือเล่มสำคัญของท่านเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจ สังคม และอุดมการณ์ของสังคมชาวนาโดยรวม

เมื่อล่วงเข้าสู่ทศวรรษ 2523 (1980s) อาจกล่าวได้ว่า การศึกษาเกี่ยวกับสังคมชาวนาได้กลายมาเป็นเนื้อหาหลักของวิชามานุษยวิทยาสมัยใหม่ไปแล้ว หัวข้อและประเด็นการศึกษาสังคมชาวนาทั่วโลกก็ได้รับการพัฒนาให้หลากหลาย ซับซ้อน และครอบคลุมมากยิ่งขึ้น นักมานุษยวิทยาจำนวนมากได้ให้ความสนใจกับมิติพิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนา การปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม อุดมการณ์ และกบฏชาวนา เศรษฐกิจและ

²⁷ Firth, Raymond. *Malay Fisherman: Their Peasant Economy* (London: Kegan Paul, Trench, Truber and Co, 1946).

²⁸ Geertz, Clifford. *Religion of Java* (New York: Glenco, 1960).

²⁹ Leach, Edmund R. *The Political Systems of Highland Burma* (Boston: Beacon Press, 1954).

³⁰ Wolf, Eric R. *Peasants*. *Ibid*

การตัดสินใจ การจัดองค์กรทางสังคม การพัฒนาชนบท รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงไปเป็นเมืองและอุตสาหกรรม

ในช่วงปลายทศวรรษ 2523 (1980s) ถึงตอนต้นทศวรรษ 2533 (1990s) ปรากฏว่ามีการถกเถียงเกี่ยวกับแนวคิดทางทฤษฎีในการศึกษาสังคมชาวนาในเอเชียอาคเนย์ระหว่าง สก็อต (Scott)³¹ กับ ป็อปกิน Popkin³² เกิดขึ้น การถกเถียงและโต้แย้งทางทฤษฎีครั้งนั้น นับว่า ได้สร้างสีสันให้กับการศึกษาสังคมชาวนาเชิงมานุษยวิทยาเป็นอย่างมาก วารสารเอเชียศึกษา (Journal of Asian Studies) ฉบับเดือนสิงหาคม 2526 ได้ยกให้บทความต่าง ๆ เกี่ยวกับการถกเถียงครั้งนั้น เป็นเนื้อหาหลักของเล่ม โดยรวบรวมเอาบทความของผู้เชี่ยวชาญในการศึกษาสังคมชาวนาเอเชียอาคเนย์ที่ได้มาจากการจัดประชุมมานำเสนอพร้อมบทวิพากษ์วิจารณ์

อาจกล่าวได้ว่าการถกเถียงและโต้แย้งทางวิชาการระหว่าง สก็อต กับ ป็อปกิน เป็นผลมาจากการนำเสนอแนวคิดและทฤษฎีในการศึกษาสังคมชาวนาต่างกัน แนวการศึกษาของสก็อต เรียกว่า เศรษฐศาสตร์ศีลธรรม (moral economy) ส่วนแนวการศึกษาของ Popkin เรียกว่า เศรษฐศาสตร์การเมือง (political economy) แนวการศึกษาเศรษฐศาสตร์ศีลธรรมเชื่อว่า สังคมชาวนาในช่วงก่อนทุนนิยมเป็นสังคมที่สมาชิกในสังคมยึดถือหลักจริยธรรมของการอยู่รอดร่วมกันเป็นสำคัญ เนื่องจากสังคมชาวนาต้องเสี่ยงกับความไม่แน่นอนของดินฟ้าอากาศ และการกดขี่ขูดรีดจากรัฐและคนภายนอกสังคม ดังนั้น การตัดสินใจของชาวนาจึงต้องยึดหลักเอาความปลอดภัยไว้ก่อน ไม่ชอบ

³¹ Scott, James C. *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia* (New Haven: Yale University Press, 1976).

³² Popkin, Samuel L. *The Rational Peasant: The Political Economy of Rural Society in Vietnam*. (Berkeley: University of California Press, 1979).

การลงทุนที่มีอัตราเสี่ยงสูง เพราะความเสียหายที่เกิดขึ้นจะนำอันตรายมาสู่ครอบครัวและชุมชน ส่วนแนวการศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองกลับมีความเห็นตรงกันข้ามว่า แม้ชาวนาจะมีฐานะยากจนและอาศัยอยู่ในสภาพเสี่ยงต่อภัยธรรมชาติที่อาจทำลายผลผลิตทางการเกษตร หรือการบูดรีดจากคนภายนอก แต่ชาวนาก็ตัดสินใจลงทุน และคิดคำนวณผลกำไรทั้งในระยะสั้นและระยะยาวเช่นเดียวกับพ่อค้านายทุนทั่วไป³³

สังคมชาวนาไทย

ชนบทหรือสังคมชาวนาเป็นพื้นฐานของสังคมและวัฒนธรรมไทยมาช้านาน ไม่ว่าสังคมไทยจะเป็นสังคมศักดินา ไพร่ทาส สมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือทุนนิยมประชาธิปไตย สังคมไทยมีคำกล่าวที่ว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” หรือ “ชาวนาคือกระดูกสันหลังของชาติ” มาช้านาน ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ นักประวัติศาสตร์คนสำคัญของไทย เคยกล่าวไว้ในเวทีอภิปรายครั้งหนึ่งว่า “กองทัพไทยในสมัยโบราณ เรื่อยมาก่อนถึงรัชกาลที่ 5 เป็นกองทัพชาวนา หรือกองทัพที่ได้มาจากการเกณฑ์เอาไพร่ทาสมาเป็นทหารยามสงคราม หาใช่ทหารอาชีพไม่”³⁴ ฐานะและความสำคัญของชาวนาในประวัติศาสตร์ไทยนั้น มีอยู่น้อยมาก ทั้ง ๆ ที่ชาวนาคือคนกลุ่มใหญ่ที่สุดในแต่ละยุคแต่ละสมัย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าประวัติศาสตร์และการเขียนประวัติศาสตร์ไทยเป็นสมบัติของผู้มีและชนชั้นสูง ไม่ใช่สามัญชน “การศึกษาประวัติศาสตร์หรืออดีตสังคมของตนเองจนถึงกับมีการเขียนขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรนั้น ไม่ใช่ส่วนหนึ่งในวัฒนธรรมของประชาชนไทยทั่วไป ทั้งนี้มิได้หมายความว่า

³³ ข้อแตกต่างระหว่างแนวการศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองและเศรษฐศาสตร์ศีลธรรม รวมทั้งแนวทางการศึกษาสังคมชาวนา ปรากฏในงานของฉลาดชาย รมิตานนท์. อ้างแล้ว, หน้า 161-215.

³⁴ การอภิปรายทางวิชาการเรื่อง “แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย ในวาระครบรอบอายุ 60 ปี ม.ร.ว. อภิณหวิวัฒน์” ที่หอประชุมวิทยาศาสตร์สุภาพ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. จัดโดย สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 22 มกราคม 2536.

ประชาชนไม่มี “ประวัติศาสตร์” ของตนเอง แต่ประชาชนสามัญในชุมชนต่าง ๆ เก็บ “ประวัติศาสตร์” ของตนในรูปของนิทาน นิยายหรือตำนาน และมักจะเล่าสืบเนื่องกันมาโดยไม่ได้จดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร”³⁵

ถ้าหากการศึกษาสังคมชาวนามีความหมายอย่างเดียวกันกับการศึกษาเรื่องราวของสามัญชน หรือ “ประวัติศาสตร์ประชาชน” ตามความหมายข้างต้น คำอธิบายที่กล่าวมา ก็จะสามารณำมาประยุกต์ใช้อธิบายการศึกษาสังคมชาวนามในเชิงมานุษยวิทยาได้อย่างคล่องจงและลงตัว เพราะวิชาการทางประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยามีขอบเขตเหลื่อมล้ำซึ่งกันและกันและมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ทั้งสองสาขาวิชาศึกษาวิถีชีวิตและมิติต่าง ๆ เกี่ยวกับมนุษย์และสังคมมนุษย์ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน รวมทั้งใช้ประโยชน์จากหลักฐานและแหล่งข้อมูลร่วมกัน แม้ว่านักเรียนมานุษยวิทยาจะเน้นหนักที่การศึกษาภาคสนาม หรือศึกษาวิถีชีวิตคนในสังคมวัฒนธรรมปัจจุบันที่ตัวเองสนใจก็ตาม

กล่าวเฉพาะในส่วนของการศึกษาสังคมชาวนาไทยที่มีการบันทึกไว้อย่างเป็นลายลักษณ์อักษรนั้น กระจัดกระจายอยู่ในวงวิชาการทางด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์แขนงต่าง ๆ เช่น คติชนวิทยามานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหรือเศรษฐศาสตร์การเมือง ภาพรวมของสังคมชาวนาไทยที่ปรากฏอยู่ในผลการศึกษาตามสาขาวิชาการดังกล่าว อาจเลือกมานำเสนอได้ดังนี้

พระยาอนุমানราชชนและชีวิตชาวนาไทย เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายว่า พระยาอนุমানราชชน เป็นนักปราชญ์และผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาอักษรศาสตร์และวัฒนธรรมไทย บรรดานักวิชาการชาวต่างชาติเคยตั้งสมญานามของท่านอย่างไม่เป็นทางการว่า “เสาเอกของ

³⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “200 ปีของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า”. ใน กรุงเทพ, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2538) หน้า 1-2.

วัฒนธรรมไทยสมัยใหม่” (doyen of modern Thai culture) ดังที่ปรากฏในคำนำหนังสือ “ความเรียงว่าด้วยคติชนวิทยาของไทย” (Essay on Thai Folklore) ของท่านที่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงประทานว่า “ผู้รู้ชาวต่างประเทศย่อมตรงไปหาท่านหรือไม่ก็ต้องอาศัยงานนิพนธ์ของท่านเป็นหลัก”³⁶ ผลงานเกี่ยวกับการศึกษาวัฒนธรรมไทยของท่านให้ความสนใจกับมิติต่าง ๆ ของวัฒนธรรมพื้นบ้านหรือวัฒนธรรมสังคมชาวนาไทยมากเป็นพิเศษ เช่น ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาล ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต: การเกิด แต่งงาน การตาย ปลูกเรือน ชีวิตชาวนา เป็นต้น³⁷

ผลงานของท่านโดดเด่นเป็นพิเศษในแง่ของความละเอียดอ่อนของข้อมูล นำเสนอเป็นระบบและใช้สำนวนภาพในการบรรยายเข้าใจง่าย ความโดดเด่นเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความแตกฉาน การค้นคว้าอย่างเอาจริงเอาจัง ทั้งจากเอกสารภาษาไทยและภาษาต่างชาติ รวมทั้งยังใช้ประโยชน์จากการซักถามเรื่องที่ท่านสนใจจากคนในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศโดยตรง ทำให้เนื้อหาของผลงานของท่านน่าสนใจและมีชีวิตชีวา แม้ท่านจะไม่ได้ลงมือทำการศึกษาภาคสนามโดยตรง เหมือนกับนักเรียนมานุษยวิทยารุ่นใหม่ก็ตาม

ลักษณะของสังคมชาวนาตามที่ปรากฏในผลงานของท่านเป็นภาพของสังคมชาวนาไทยดั้งเดิม ชาวนาทำการผลิตโดยอาศัยเทคโนโลยีพื้นบ้าน ทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ จำนวนประชากรยังเบาบาง ชาวนาส่วนใหญ่ยังคงทำการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน แลกเปลี่ยน และการค้าขายเล็กน้อยกับชุมชนใกล้เคียง นอกจากนี้ ชาวนายังคงผูกพันอยู่กับความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา

³⁶ “ประวัติพระยาอนุমানราชชน”: ใน เศรษฐกิจเทศ, ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2531), หน้า 40.

³⁷ โปรดดูรายชื่อผลงานของพระยาอนุমানราชชนที่เกี่ยวข้องกับสังคมวัฒนธรรมของชาวนาในบรรณานุกรมท้ายเล่ม

ทั้งศาสนาพุทธ พราหมณ์และฤคผีวิญญาณ์ต่าง ๆ สังคมชาวนาที่มีลักษณะดังกล่าว จึงเป็นสังคมชาวนาในยุคการผลิตเพื่อยังชีพ หรือในช่วงเริ่มต้นการผลิตเพื่อการค้าในที่ราบภาคกลาง ซึ่งได้รับผลกระทบจากการเปิดตลาดการค้าข้าวนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา

โครงการวิจัยภาคสนามทางมานุษยวิทยาของมหาวิทยาลัยคอร์เนล อาจถือได้ว่าการเริ่มต้นโครงการ วิจัยภาคสนามที่หมู่บ้านบางชัน เขตมีนบุรีของมหาวิทยาลัยคอร์เนลในปี พ.ศ. 2490 เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญอย่างหนึ่งของวิชามานุษยวิทยา และการศึกษาสังคมชาวนาในประเทศไทยอย่างเป็นทางการเป็นระบบ “...การตั้งโครงการศึกษาหมู่บ้านบางชันของมหาวิทยาลัยคอร์เนล มีศาสตราจารย์ลอริสตัน ชาร์ป เป็นหัวหน้าโครงการ โครงการนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาอิทธิพลของเทคโนโลยีและวัฒนธรรมทั้งในและนอกประเทศที่ไหลบ่าเข้าสู่ชุมชนชนบทของไทย โดยเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศอื่นที่มีโครงการของมหาวิทยาลัยคอร์เนลตั้งอยู่”³⁸ นอกจากทำการวิจัยภาคสนามในที่ราบลุ่มภาคกลางแล้ว นักวิจัยของโครงการ ซึ่งบางท่านก็เป็นนักศึกษาปริญญาเอกในขณะนั้น ยังได้กระจายตัวออกไปศึกษาสังคมชาวนาภาคเหนือและภาคอีสานอีกด้วย

ข้อค้นพบจากการศึกษาสังคมชาวนาไทยของนักมานุษยวิทยาในโครงการนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลโมทัศน์เรื่อง“โครงสร้างหลวม” (loosely structure) ของ เอ็มบริ อันเป็นผลผลิตของวงวิชาการมานุษยวิทยาของสหรัฐอเมริกาในช่วงเวลานั้น ซึ่งให้ความสำคัญกับแนวการศึกษาแบบประวัติศาสตร์กรณี และโครงสร้างหน้าที่มากเป็นพิเศษ เอ็มบรินำเสนอว่า “สังคมไทยเป็นสังคมที่มีโครงสร้างหลวม เพราะคนไทยไม่ทำอะไรตามระเบียบหรือหน้าที่

³⁸ Sharp and Hanks 1978, อ้างถึงใน ชยันต์ วรรณระภูติ, วิชชาศึกษาสังคมไทย, กนกศักดิ์ แก้วเทพ, บรรณาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยสังคม, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 118.

ตามกำหนดไว้ คนไทยมีลักษณะเป็นปัจเจกชนนิยมสูง สังคมไทยไม่มีกฎเกณฑ์หรือระเบียบที่แน่นอนและตายตัวที่กำหนดพฤติกรรมในสังคมที่พึงกระทำต่อกัน จะเห็นได้ว่าเอมบริหาข้อสรุปเกี่ยวกับโครงสร้างของสังคม โดยพิจารณาจากลักษณะอุปนิสัยใจคอและพฤติกรรมระดับบุคคล”³⁹ ผลงานการศึกษาภาคสนามในสังคมชาวนาของนักมานุษยวิทยาจึงออกมาในลักษณะที่ว่า ชาวนาไทยมีลักษณะปัจเจกชนนิยมสูง ขาดการแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจน ไม่ค่อยมีความรับผิดชอบ มีการเลื่อนชั้นในสังคมค่อนข้างง่ายและอิทธิพลของความเชื่อและโลกทัศน์ทางศาสนา มีอยู่ค่อนข้างมาก⁴⁰

นอกจากนี้ ยังมีผลงานสำคัญของนักมานุษยวิทยาในกลุ่มนี้ที่ควรจะนำมากล่าวถึงในที่นี้ ได้แก่ งานของ แฮงส์ (Hanks) เกี่ยวกับชุมชนชาวนาบางชัน และ พอตเตอร์ (Potter) เกี่ยวกับชุมชนชาวนาในที่ราบหุบเขาเชียงใหม่ ภาพพลวัตของชุมชนชาวนาข้าวบางชันและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนนับตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงช่วงทศวรรษที่ 2513 ได้รับการนำเสนอจากมิตีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เทคโนโลยีการทำนาข้าวและระบบนิเวศ แฮงส์นำเสนอว่า ชาวนาปรับเปลี่ยนการจัดระเบียบภายในสังคมของตนให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางนิเวศน์ การขยายตัวของประชากร ความต้องการข้าวของตลาดโลกและเทคโนโลยีที่เปลี่ยนไป แม้ว่าในระยะหลังจะมีอิทธิพลของความทันสมัยและการกลายเป็นเมืองเนื่องจากเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้กรุงเทพฯ จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชนบ้าง แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า แฮงส์

³⁹ ชยันต์ วรรธนะภูติ, อ้างแล้ว, หน้า 132.

⁴⁰ โปรดดูผลงานของ Phillips, Herbert P, *Thai Peasant Personality* (Berkeley: University of California Press, 1965); Piker, Steven, *An Examination of Character and Socialization in a Thai Peasant Community* (Ph.D. dissertation, University of Washington, 1964). Hanks, Lucien M, "Merit and Power in the Thai Social Order". *American Anthropologist* 64, 6 (1964): 1247-61.

ไม่ได้ให้ภาพของความขัดแย้ง การต่อสู้หรือการเปลี่ยนแปลงมากนัก สภาพของสังคมชาวนาของท่านจึงค่อนข้างราบรื่นและสงบสุข⁴¹

ส่วนผลงานของ พอตเตอร์ นั้น โดดเด่นและน่าสนใจในแง่ที่ว่า เป็นงานที่ตอบโต้แนวการศึกษาโครงสร้างหลวม โดยใช้ผลการศึกษาระบาดจากชุมชนชาวนาภาคเหนือประกอบการตอบโต้ จริง ๆ แล้ว ท่านเชื่อว่า สังคมชาวนาไทยไม่ได้มีรูปแบบโครงสร้างทางสังคมแบบหลวม หากแต่มีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม การจัดระเบียบทางสังคมและมีโครงสร้างหลักของชุมชนที่ชัดเจน ชุมชนชนบทไทยมีโครงสร้างหลัก 11 ประการ ได้แก่ วงจรครอบครัวแบบขยาย (รวมทั้งญาติในเขตรั่วเดียวกัน) เครือญาติทั้งสองฝ่าย ความเป็นเพื่อนและเพื่อนบ้านที่เป็นงานเป็นการ กลุ่มร่วมมือแลกเปลี่ยนแรงงานกัน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อาวุโสและผู้เยาว์ การแบ่งชนชั้นและสถานภาพ สัมภรรคพวก กลุ่มการเมือง การแบ่งส่วนหมู่บ้านตามการปกครองชุมชนหมู่บ้าน และวัด⁴²

นอกจากนี้ ยังมีผลงานของนักมานุษยวิทยาและนักสังคมศาสตร์สาขาอื่น ๆ อีกจำนวนหนึ่งที่ศึกษาสังคมชาวนาและชาวเขาในภาคเหนือของไทยช่วงทศวรรษที่ 2500 เช่น เศรษฐกิจการทำเหมือง (เอคเวิร์ด แวน รอย) วัดบ้านปิงศูนย์กลางสังคมหมู่บ้านไทลื้อ (มิเชล มอร์แมน คติเจ็ดประการของกู่แดง (คอนแรด กิงส์ฮิลล์) ประชากรชาวเขาและพื้นราบในภาคตะวันตกเฉียงเหนือของไทย (ปีเตอร์ กุนสตัดเตอร์) และการทำไร่เลื่อนลอยปัญหาและอนาคต (ดักลาส ไมลส์) บทความต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยและตีพิมพ์รวมเล่มในปี พ.ศ. 2513 มี

⁴¹ Hanks, Lucien M, Rice and Man: *Agricultural Ecology in Southeast Asia* (Arlington, Heights, Illinois: AHM Publishing Corporation, 1972).

⁴² Potter, Jack M, *Thai Peasant Social Structure*. (Chicago: The University of Chicago Press, 1978),

สุเทพ สุนทรเกสัช นักมานุษยวิทยาคนสำคัญรุ่นแรกของไทยเป็นบรรณาธิการ⁴³

เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสังคมชวานาไทย นอกจากนักมานุษยวิทยาแล้ว นักวิชาการทางเศรษฐศาสตร์การเมือง ก็เป็นนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งที่ทำให้ความสนใจศึกษาสังคมชวานาไทย ภาพของสังคมชวานาไทยที่ปรากฏออกมาในผลงานของนักวิชาการในกลุ่มนี้จะแตกต่างไปจากแนวอื่น ๆ ในแง่ที่ว่า ชวานาและสังคมชวานาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย และมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับระบบทุนนิยมโลกอย่างใกล้ชิด ดังนั้นประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ การขยายตัวของระบบทุนนิยม อุดมการณ์และกฎชวานา รวมทั้งการปฏิบัติการทางอุดมการณ์ของรัฐไทยรูปแบบต่าง ๆ ที่มีต่อสังคมชวานา จึงเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาของนักเศรษฐศาสตร์การเมือง รวมทั้งนักมานุษยวิทยาที่ได้รับอิทธิพลการวิเคราะห์จากกลุ่มทฤษฎีมาร์กซิสต์

หนังสือ “โฉมหน้าศักดินาไทยปัจจุบัน” ของจิตร ภูมิศักดิ์ จัดได้ว่าเป็นหนึ่งในตัวอย่างที่โดดเด่นของการศึกษาแนวนี้ แม้ท่านจะไม่ได้จำเพาะเจาะจงกับการวิเคราะห์สังคมชวานาโดยตรง แต่ผลงานของท่านได้กระตุ้นให้นักคิดและนักวิชาการรุ่นต่อมาใส่ใจกับรากเหง้าของความทุกข์ยากของชวานา ไพร่หรือสามัญชนคนชั้นล่างของสังคมไทย ซึ่งท่านเชื่อว่ามีสาเหตุสำคัญมาจากการเอารััดเอาเปรียบและกดขี่ขูดรีดของชนชั้นศักดินาและผู้ปกครอง

อาจกล่าวได้ว่า ผลงานการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและเศรษฐกิจชนบทไทยของรองศาสตราจารย์ ดร. นัตรีทิพย์ นาถสุภา

⁴³ สุเทพ สุนทรเกสัช, บรรณาธิการ, สังคมและวัฒนธรรมล้านนาไทย. (เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2513.); ชื่อผู้แต่งทั้งหมดยึดถือตัวสะกดและการถ่ายทอดเสียงเป็นภาษาไทยจากหนังสือเล่มนี้-คณะผู้เขียน.

และคณะ⁴⁴ เป็นการเปิดศักราชการศึกษามิติทางเศรษฐกิจของสังคมชาวนาไทยอย่างแท้จริง ท่านได้ชี้ให้เห็นว่า การทำความเข้าใจระบบเศรษฐกิจของชาวนา ไม่สามารถแยกออกมาพิจารณาได้ตามลำพัง หากแต่มิติทางประวัติศาสตร์ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมของสังคมชาวนา รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสังคมชาวนา กับรัฐและตลาดทุนนิยมต้องได้รับความสนใจมากเป็นพิเศษ ท่านนำเสนอว่า สังคมชาวนาไทยดั้งเดิมเป็นสังคมที่ผลิตเพื่อยังชีพที่มีความเพียงพอในตัวเอง แต่ภายหลังรัฐบาลไทยเปิดตัวเองไปสัมพันธ์กับตลาดโลกหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา ความสามารถในการพึ่งพิงตัวเองทางเศรษฐกิจของสังคมชาวนาจึงถูกทำลายให้อ่อนตัวลงเรื่อย ๆ

นอกจากนี้ รองศาสตราจารย์ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะยังได้ให้ความสนใจเป็นพิเศษกับอุดมการณ์ผู้มีบุญและกบฏชาวนาโดยเฉพาะในภาคอีสาน ซึ่งพวกเราจะได้นำเสนอในบทต่อไป

ควรกล่าวด้วยว่า ชาวนาในฐานะชนชั้นล่างสุดของสังคมไทยตกอยู่ในสภาพยากจน แร้นแค้น ราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ และมีหนี้สินรุงรัง ภาพลักษณ์ดังกล่าวของชาวนาชัดเจนและรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ ในช่วงหลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา รัฐบาลภายใต้การนำของทหารไม่ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาสังคมชาวนาอย่างจริงจังมากไปกว่าการทำสงครามแย่งชิงประชาชนกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ชาวนาในชนบทส่วนหนึ่งเข้าร่วมกับพคท. ภายหลังจากชัยชนะของนักศึกษาและประชาชนในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2516 ก่อนที่จะถูกปราบปรามด้วยกำลังในเหตุการณ์เดือนตุลาคม พ.ศ. 2519 ช่วงระยะ

⁴⁴ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527).

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524). สุวิทย์ ไทพรวินน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สร้างสรรค์, 2524).

เวลานั้น ๆ ระหว่าง พ.ศ. 2516-2519 เป็นห้วงเวลาที่เรียกว่า “ยุคประชาธิปไตยเบ่งบาน” ช่วงดังกล่าวชาวนาในภาคเหนือ ภาคกลาง ตอนบน และภาคอีสานบางส่วนรวมตัวกันจัดตั้งสหพันธ์ชาวนาไรชานาแห่งประเทศไทย เพื่อทำหน้าที่เป็นตัวแทนในการจัดการปัญหาของชาวนา อย่างไรก็ตาม ความพยายามของขบวนการชาวนาก็สิ้นสุดลงอย่างรวดเร็ว เมื่อรัฐบาลเผด็จการและกลุ่มอนุรักษ์นิยมฝ่ายขวาใช้วิธีการรุนแรงจัดการกับผู้นำชาวนาและขบวนการของชาวนา⁴⁵

การศึกษาสังคมชาวนาเชิงปฏิบัติการ นับตั้งแต่ช่วงเวลาการสิ้นสุดของสงครามระหว่างรัฐบาลกับ พคท. ในตอนกลางทศวรรษที่ 2523 เป็นต้นมา ความสนใจศึกษาสังคมชาวนาในวงวิชาการก็ยังคงดำเนินต่อไป งานวิชาการที่ศึกษาชาวนาในปัจจุบันอาจแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะกว้าง ๆ ได้แก่ การวิจัยเชิงปฏิบัติการของนักวิชาการในรั้วมหาวิทยาลัย หรือการทำงานในหมู่บ้านชาวนาขององค์กรพัฒนาเอกชน ผลงานในลักษณะดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นในการแก้ไขปัญหาความยากจน ความยุติธรรมทางสังคม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาปากท้อง และการยกระดับความเป็นอยู่ของชาวนา หรือชาวนชนบทของประเทศนั้น เป็นประเด็นปัญหาที่จำเป็นต้องดำเนินต่อไปอย่างเร่งด่วน

เทอร์ตัน (Turton) และคณะนักวิจัยชาวไทย ซึ่งประกอบด้วย อาจารย์มหาวิทยาลัย นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน และผู้นำชาวบ้าน เป็นตัวอย่างชิ้นสำคัญในการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาชนบทของประเทศไทยในช่วงทศวรรษ 2513-2523 โดยให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการดำเนินงานของสหกรณ์การเกษตร และกลุ่มเกษตรกรในภาคเหนือ ภาคอีสานและภาคกลาง งานวิจัยชุดนี้

⁴⁵ กนกศักดิ์ แก้วเทพ, เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยชาวนาร่วมสมัย: บทวิเคราะห์สหพันธ์ชาวนาไรชานาแห่งประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยสังคม, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

ชี้ให้เห็นว่า ประเทศไทยไม่เพียงแต่ไม่ส่งเสริมชาวบ้าน ให้มีส่วนร่วมในกระบวนการต่าง ๆ ของการพัฒนาชนบท ซึ่งจะนำมาซึ่งการพัฒนาประชาธิปไตยที่ยั่งยืน หากยังปิดกั้นและปราบปรามองค์กรประชาชนที่มีความคิดเห็นแตกต่างออกไป โดยใช้ข้อหา “การกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์” เป็นข้อกล่าวหาที่สำคัญ ชาวนาไทยโดยภาพรวมจึงไม่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างที่ควรจะเป็น และไม่ได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐในการสร้างองค์กรที่เข้มแข็งของตน ชาวนาไทยจึงไม่สามารถพัฒนาตนเองตามแนวทาง “ช่วยเหลือตัวเอง” ได้อย่างแท้จริง⁴⁶

ผลงานของอกิน รพีพัฒน์ และโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง นำเสนองานวิจัยเชิงปฏิบัติการที่นักมานุษยวิทยาเข้าไปมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานในสังคมชาวนาภาคกลาง โครงการดังกล่าวเริ่มต้นโดย ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์ อดีตอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย ปรัชญาสำคัญของโครงการคือ การพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน เน้นการยกระดับความเป็นอยู่ของชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำแม่กลองทั้งด้านสุขภาพอนามัย การเกษตรและเศรษฐกิจสังคม แม้ว่าโครงการจะไม่ประสบความสำเร็จมากนักในแง่ของการถ่ายทอดและแนะนำนวัตกรรมการเกษตรให้กับชาวบ้าน อีกทั้งยังมีปัญหาทางการเมืองเข้าแทรกแซง แต่บทเรียนที่ได้จากโครงการดังกล่าวก็เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการเรียนรู้ถึงศักยภาพและภูมิปัญญาของชาวบ้าน อันเป็นพื้นฐานของการพัฒนาชนบทไทยในทศวรรษต่อมา⁴⁷

⁴⁶ Turton, Andrew. *Production, Power and Participation in Rural Thailand* (Geneva: United Nations Research Institute for Social Development, 1987).

⁴⁷ อกิน รพีพัฒน์. ปัญหาการพัฒนาชนบท: บทเรียนจากกรณี “ยกกระบี่ตร” โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง. จารุภรณ์ เภระทัต, แปล (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2531).

ในทศวรรษปัจจุบัน (2533) จะเห็นได้ว่า ปัญหาในชนบทหรือ สังคมชานาไทยนั้น ซับซ้อนและพลิกเปลี่ยนโฉมหน้าจากทศวรรษที่ผ่านมาค่อนข้างมาก ความขัดแย้งในกรรมสิทธิ์ที่ทำกินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ระหว่างชานากับหน่วยงานของรัฐและชานากับบริษัทเอกชน ได้กลายมาเป็นส่วนสำคัญในการทำความเข้าใจสังคมชานา ภายใต้บริบทของการพัฒนาประเทศมุ่งสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม ชานาและภาคเกษตรกรรมคือส่วนที่ต้องแบกรับต้นทุนทางสังคมของการพัฒนาอย่างหนักหน่วง ทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้และแร่ธาตุ ถูกนำมาใช้ในนามของการพัฒนาอุตสาหกรรมของไทย และที่สำคัญ ชานาคือ ที่มาของแรงงานสำคัญของการพัฒนาอุตสาหกรรม สังคมชานาจึงได้รับผลกระทบของการพัฒนาประเทศอย่างรุนแรง จากสภาพปัญหาและบริบทแวดล้อมเหล่านี้ นักมานุษยวิทยาจำนวนมากได้ให้ความสนใจสภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของสังคมชานาไทยปัจจุบัน โครงการวิจัยที่สำคัญ ได้แก่ 'โครงการวิจัยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไทยในทศวรรษ 2010 ของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย'⁴⁸ ซึ่งเป็นการประเมินและพยากรณ์แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งชนบทและในเมืองทั่วประเทศ โดยมีกลุ่มนักมานุษยวิทยา นักสังคมวิทยาและนักประวัติศาสตร์เป็นกำลังสำคัญของโครงการ นอกจากนี้ยังมีโครงการวิจัยที่มีขอบเขตการปฏิบัติงานทั่วประเทศที่น่าสนใจอีกโครงการหนึ่ง นั่นคือ โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่อง "ป่าไม้ชุมชนของสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา"⁴⁹ ผลการวิจัยของโครงการดังกล่าว ได้วิพากษ์วิจารณ์ความล้มเหลวของการจัดการป่าไม้โดยกรมป่าไม้และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

⁴⁸ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2536).

⁴⁹ เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, บรรณาธิการ. ป่าไม้ชุมชนในประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536).

และนำเสนอทางเลือกของการจัดการป่าที่เน้นองค์กรประชาชนในท้องถิ่น
แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ยั่งยืน เน้นการอยู่ร่วมกัน
ของชาวบ้านในชนบทและความอยู่รอดของป่า และกรอบมโนทัศน์ใน
การพิจารณาป่าไม้ที่สำคัญ เช่น ความหลากหลายทางชีวภาพของป่าดิบ
ฝนในเขตร้อน และภูมิปัญญาของชาวบ้านในการจัดการป่าไม้ ซึ่งเป็น
รากฐานวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวบ้าน เป็นต้น

บทสรุป

เมื่อพิจารณาจากตัวเลขและสถิติเกี่ยวกับเศรษฐกิจและสังคมของ
ประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2504 หรือภายหลังจากการประกาศใช้แผนพัฒนา
เศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลง
อย่างมากเกิดขึ้นกับชนบท หรือสังคมชาวนาไทยโดยรวม สถิติที่สำคัญ
ที่ชี้วัดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจนำเสนอได้ดังนี้⁵⁰

ประการแรก เกษตรกรรมไม่ได้มีบทบาทสำคัญในโครงสร้าง
การผลิตของประเทศอีกต่อไป หรือกล่าวอย่างง่าย ๆ ประเทศไทย
ในห้วงเวลากว่า 30 ปีที่ผ่านมาผลิตสินค้าทางการเกษตรได้น้อยลงมาก
เมื่อเทียบกับสินค้าอุตสาหกรรมและบริการ กล่าวคือ ภาคเกษตรที่เคยมี
สัดส่วน 44% ของผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศในปี พ.ศ. 2503
ลดลงเหลือเพียง 22% ในปี 2529 ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมและ
บริการเพิ่มจาก 56% มาเป็น 78% ในช่วงเวลาเดียวกัน

ประการที่สอง ช่องว่างของรายได้ระหว่างคนรวยกับคนจนได้ขยาย
กว้างขึ้นจนน่าเป็นห่วง ในปี 2518/2519 กลุ่มผู้มีรายได้สูงสุด 20%
แรกของประชากรทั้งหมด มีรายได้เป็นสัดส่วนเท่ากับ 49.26% ของ

⁵⁰ สถิติที่นำเสนอทั้งหมดอ้างถึงใน อकिन รหัสพัฒน์, “การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนในการวิจัยเชิงคุณภาพ”. ใน
คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา. อุทัย ดุลยเกษม, บรรณาธิการ. (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา,
มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2538), หน้า 70-71.

รายได้รวมของประชากรทั้งหมด เมื่อ 10 ปีผ่านไป คือ ในปี 2528/2529 กลุ่มดังกล่าวมีสัดส่วนของรายได้เพิ่ม 55.63% ของรายได้รวมของประชากรทั้งหมด ในขณะที่ ประชากรกลุ่มที่มีรายได้ต่ำสุด 20% ของประชากรมีรายได้ลดลงจาก 6.05% เป็น 4.55% ในช่วงเวลาเดียวกัน เราอาจพบช่องว่างดังกล่าวชัดเจนมากยิ่งขึ้น เมื่อพิจารณาจากสถิติที่ว่า รายได้ของกลุ่มประชากรที่มีรายได้สูงสุด 10% ของประเทศไทยในปี 2528/2529 มีสัดส่วนสูงถึง 39.15% ของรายได้รวมของประชากรทั้งประเทศ ในขณะที่กลุ่มที่มีรายได้ต่ำสุด 10% ในปีเดียวกันมีสัดส่วนรายได้เพียง 1.8% เท่านั้น

ประการที่สาม เป็นที่น่าสังเกตต่อไปอีกว่า สัดส่วนของภาคเกษตรในผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศ ปี 2529 มีเพียง 16.66% เท่านั้น แต่แรงงานของประเทศที่ทำงานอยู่ในภาคเกษตรมีสัดส่วนสูงถึง 66.75% ของประชากรทั้งหมด และสถิติยังชี้ให้เห็นอีกด้วยว่า 80% ของประชากรผู้มีรายได้ต่ำกว่าเส้นวัดความยากจนอาศัยอยู่ในภาคเกษตรกรรม ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ชาวนาหรือเกษตรกรไทย เป็นกลุ่มคนที่ได้รับผลประโยชน์จากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศน้อยที่สุด

ประการที่สี่ เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศลดลงจาก 171 ล้านไร่ในปี พ.ศ. 2504 เหลือเพียง 90 ล้านไร่ในปี พ.ศ. 2531 การสูญเสียเนื้อที่ป่าไม้เกิดขึ้นมากที่สุดในภาคอีสาน คือลดลงจาก 44 ล้านไร่เหลือเพียง 15 ล้านไร่ในช่วงเวลาเดียวกัน นอกจากนี้ การประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติในปี 2530 มีเนื้อที่ 159 ล้านไร่ พบว่า ในเนื้อที่ของป่าสงวน (รวมอุทยานแห่งชาติ) เหล่านี้ประมาณ 35 ล้านไร่ หรือ 22% มีราษฎรเข้าไปทำมาหากินและตั้งถิ่นฐานจำนวน 12,400 หมู่บ้าน มีประชากรราว 1.7 ล้านครัวเรือน หรือ 8.7 ล้านคน

จากข้อมูลทางสถิติดังกล่าว จะเห็นได้ว่าสังคมชาวนาไทยกำลังอยู่

ในห้วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ภายใต้ภาพของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงดังกล่าว การทบทวนวรรณกรรมและผลการศึกษาสังคมชาวนาไทยเชิงมานุษยวิทยา ก็ชี้ให้เห็นภาพที่เคลื่อนไหวในทิศทางที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ งานทางมานุษยวิทยาเริ่มต้นด้วยการนำเสนอวิถีชีวิต และประเพณีของชาวนาไทย จากแง่มุมทางคติชนวิทยา ซึ่งเป็นภาพรวมของสังคมชาวนาไทยช่วงต้น ๆ ของการเปิดประเทศติดต่อกับระบบทุนนิยมโลกโดยตรง ภาพของสังคมชาวนาที่หยุดนิ่ง และขาดมิติของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองยังได้รับการผลิตซ้ำจากการศึกษาภาคสนามของนักมานุษยวิทยาต่างชาติช่วงแรก โดยเฉพาะนักมานุษยวิทยาในโครงการบางชั้นจากมหาวิทยาลัยคอร์เนล ประเทศสหรัฐอเมริกา นักวิจัยในกลุ่มดังกล่าวหลายท่านยังคงได้รับอิทธิพลแนวคิดเรื่อง “โครงสร้างหลวม” ของ เอ็มบี ไรท์ อย่างไรก็ตาม สังคมชาวนาไทยได้รับการศึกษาอย่างเป็นระบบ และมีความเชื่อมโยงระหว่างประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ การเมือง รัฐ และระบบทุนนิยมที่เคยขาดหายไปในช่วงแรก ก็ได้รับการแก้ไขเพิ่มเติม โดยนักวิชาการในกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง สาเหตุสำคัญของความยากจน ความอยุติธรรมและปัญหาต่าง ๆ ในสังคมชาวนาไทย จึงได้รับการอธิบายจากรากเหง้าของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและทุนนิยมที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองเหนือกว่าชาวนามาโดยตลอด ภาพของชาวนา ในทางทฤษฎีที่นำเสนอว่า ตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบและไร้อำนาจ ต่อรอง ก็ได้รับการตอกย้ำอีกครั้ง

แนวโน้มของการศึกษาสังคมชาวนาไทยในทศวรรษปัจจุบัน (2533) มักจะออกมาในรูปของการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อนำผลการวิจัย ไปใช้ในการทำงานพัฒนาชนบท และประเด็นปัญหา เช่น กรรมสิทธิ์ ที่ทำกินและความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้กลายมาเป็น

“แก่นสำคัญ” ในการนำเสนอภาพรวมของชานนาไทยภายใต้บริบทของ
 การพัฒนาประเทศเพื่อมุ่งสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ สังคม
 ชานนาไทยจึงไม่ใช่สังคมปิด ไม่ใช่สังคมที่มีลักษณะหยุดนิ่งหรือเพียงพอ
 ในตัวเองทางเศรษฐกิจและการเมือง เพราะว่า “ในสภาพการณ์ปัจจุบัน...
 สังคมชานนาในประเทศโลกที่สามกำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลง
 ของพลังต่าง ๆ ที่กำหนดความเป็นไปของสังคมอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งการคุกคามของกลไกตลาดและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของ
 ประชากร ซึ่งส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางการผลิตและการจัด
 องค์กรทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ระบบครอบครัว เครือญาติและ
 การแบ่งงานตามเพศ... อิทธิพลของปัจจัยภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อ
 เปลี่ยนผ่านของสังคมชานนาอย่างรุนแรงและรวดเร็วมากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ
 ทำให้เรามิอาจมองสังคมชานนาในฐานะเป็นหน่วยของการวิเคราะห์
 (unit of analysis) ที่โดดเดี่ยวได้อีกต่อไป”⁵¹

⁵¹ ยศ สันตสมบัติ. แม่หญิงฉายคำ: ชุมชนและการค้าประเวณีในสังคมไทย. (กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชน
 ท้องถิ่นพัฒนา, 2535), หน้า 195.

บทที่ 3

รัฐ ทุนนิยมและสังคมชาวนาอีสาน

กล่าวกันว่าบนเวทีหมู่บ้านชนบทอีสานยุคโลกาภิวัตน์นั้น ผู้แสดงที่มีบทบาทที่โดดเด่นที่สุด ได้แก่ รัฐ นายทุน และชาวไร่ชาวนา ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของกลุ่มคนเหล่านี้ ล้วนแต่มีความเป็นมาและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ยาวนาน อันที่จริง ในทางมานุษยวิทยานั้นคำหลักทั้งสามคำ ไม่ว่าจะเป็นรัฐ ทุนนิยม หรือชาวนา ต่างก็เป็นมโนทัศน์ทางวิชาการที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อใช้ในการศึกษา และทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมแทบทั้งสิ้น มโนทัศน์เป็นระดับของความรู้ความเข้าใจ รวมทั้งจินตนาการที่เป็นนามธรรม ซึ่งสร้างขึ้นมาจากประสบการณ์และข้อเท็จจริงในสังคมเป็นการรวบยอดเอาข้อเท็จจริงและความรู้ความเข้าใจขึ้นเป็นคำหลักคำหนึ่ง ที่มีความหมายครอบคลุม สามารถใช้อธิบายปรากฏการณ์และข้อเท็จจริงจำนวนมากได้อย่างมีพลัง และที่สำคัญ เป็นที่ยอมรับร่วมกันของคนจำนวนมาก โดยเฉพาะสาธารณชนและกลุ่มคนในวงวิชาชีพเดียวกัน

ดังนั้น เมื่อกล่าวถึง “รัฐไทย” จึงไม่ได้มีความหมายแค่ว่าเพียง “รัฐบาล” หรือหน่วยงานของรัฐเท่านั้น หากยังมีความหมายรวมไปถึงอำนาจ อุดมการณ์ เครื่องมือหรือกลไกการทำงานทั้งหมดภายใต้อาณาเขตทางกายภาพ ประชากร และอำนาจอธิปไตยของชาติไทย ความหมายของ “รัฐ” ที่การศึกษาครั้งนี้ให้ความสนใจเป็นพิเศษ คือ ระบบราชการไทย อันเป็นกลไกการทำงานของรัฐที่สำคัญที่สุดในระดับท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับ

หมู่บ้านชาวนาอีสาน ในลักษณะเดียวกัน ทุนนิยมไทยหรือชาวนาอีสาน ก็ไม่ได้หมายถึงนายทุน หรือชาวนาที่เป็นปัจเจกชนแต่อย่างใด แต่หมายถึง ภาพนามธรรมของนายทุนและชาวนาในภูมิภาคอีสาน โดยเฉพาะใน เขตพื้นที่เป้าหมายของการศึกษาครั้งนี้ (ชุมชนหมู่บ้าน 4 แห่งในเขต อำเภอเมืองจังหวัดนครราชสีมา) ซึ่งพวกเราจะนำเสนออย่างละเอียดต่อไป ในบทนี้เป็นการนำเสนอภาพรวมของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และ ลักษณะสำคัญของสังคมชาวนาอีสาน ภายใต้บริบทและพัฒนาการของ รัฐไทยและทุนนิยมอุตสาหกรรมไทย นับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและ กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา การนำเสนอดังกล่าว จะเริ่มต้น ด้วยการให้คำอธิบายอย่างรวบรัดเกี่ยวกับมโนทัศน์สำคัญ 2 ชุด ได้แก่ รัฐ และ ทุนนิยม

แนวคิดเกี่ยวกับ “รัฐ”

“รัฐ” เป็นมโนทัศน์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในวงวิชาการทาง สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์แทบทุกแขนง เนื่องจาก “รัฐ” เป็น องค์การศูนย์กลาง ซึ่งเป็นผลผลิตของอารยธรรมมนุษย์ในยุคสมัยที่มนุษย์ มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และมีระบบสังคมวัฒนธรรมที่สลับ ซับซ้อนมากขึ้น รัฐมีอำนาจสูงสุดในการจัดการทรัพยากร กำลังคน ใช้ความรุนแรงและดำเนินกิจกรรมทุกอย่างเหนือชีวิตและทรัพย์สินของ กลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคม ได้อย่างชอบธรรม ประวัติศาสตร์ของมวลมนุษย์ ต่างก็ยืนยันว่า อารยธรรมและสังคมของมนุษย์วิวัฒนาการมาจากสังคมที่ ไร้รัฐขึ้นมาเป็นสังคมที่มีรัฐส่วนกลางและระบบราชการที่เข้มแข็ง และ สลับซับซ้อน

สมเกียรติ วันทะนะ¹ อธิบายความหมายของ “รัฐ” ในทางรัฐศาสตร์ไว้ว่า จริงๆ แล้ว “รัฐ” มีความหมายทั้งในทางรูปธรรมและนามธรรม “รัฐในความหมายนามธรรม...มีสภาพเป็นพลังงาน แต่เป็นพลังงานสังคม ไม่ใช่พลังงานธรรมชาติ...มนุษย์สามารถสร้างพลังงานทางสังคมการเมืองชนิดนี้ขึ้นมาได้ เมื่อเขามีเจตนาธรมณ์และความสำนึกร่วมกันว่า สิ่งนี้ดำรงอยู่จริงและมีพลังงานจริง การทำงานของรัฐ... แสดงออกโดยผ่านสสารที่เป็นรูปธรรมอื่น ๆ ซึ่งเราเรียกกันว่า “กลไกของรัฐ” ...

ในวงวิชาการมานุษยวิทยานั้น มีนักมานุษยวิทยาจำนวนมากได้ให้ความสนใจกับ “รัฐ” ในแง่ของวิวัฒนาการและการแผ่ขยายอำนาจของรัฐทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมที่มีต่อสังคมระดับชนเผ่าและสังคมชวานา รวมทั้งการทำงานของ “รัฐ” ในประเทศอุตสาหกรรม นักมานุษยวิทยาส่วนใหญ่พิจารณา “รัฐ” ในฐานะที่เป็นขั้นตอนหนึ่งของพัฒนาการทางสังคมการเมือง โดยเน้นที่ลักษณะสำคัญของรัฐ เช่น รัฐบาลที่มีอำนาจควบคุมจากส่วนกลาง ผูกขาดการใช้กำลังและปฏิบัติภารกิจสาธารณะภายในอาณาเขตเฉพาะแห่ง “รัฐ” ในความหมายนี้ จึงประกอบไปด้วยรัฐบาล อำนาจอธิปไตย ประชากร และดินแดนหรืออาณาเขตทางกายภาพที่แน่นอนแห่งหนึ่ง

เนื่องจากนักมานุษยวิทยาให้ความสนใจเป็นอย่างมากกับกำเนิดและวิวัฒนาการของรัฐจากสังคมดั้งเดิมหรือสังคมที่ไร้รัฐมาเป็นสังคมเกษตรกรรม และสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ดังนั้น นักมานุษยวิทยาได้ศึกษาเปรียบเทียบรัฐโบราณหลาย ๆ แห่ง เช่น รัฐโบราณในตะวันออกกลาง อินเดีย จีน เม็กซิโก เปรู เป็นต้น ผลการศึกษาพบว่า เรื่องนี้สำคัญที่มีผลกระทบต่อกำเนิดและพัฒนาการของรัฐโบราณนั้น ขึ้นอยู่กับความหนาแน่นและการเพิ่มขึ้นของประชากรการเกษตร และเทคโนโลยี

¹ สมเกียรติ วันทะนะ. “รัฐไทย: นามธรรมและรูปธรรม”. รัฐศาสตร์สาร 14, 3-15, 1 (กันยายน 2531-เมษายน 2532), หน้า 186-203.

ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร (โดยเฉพาะการชลประทาน) อำนวยการทหาร และศาสนจักร ความเอื้ออำนวยของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เป็นต้น² ในลักษณะเดียวกัน การศึกษาเปรียบเทียบพัฒนาการของรัฐในสมัยโบราณของแคลเซินและสเกลนิก (Claessen and Skalnik)³ ได้ชี้ให้เห็นถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของรัฐ 4 ประการ คือ การขยายตัวของประชากร สงคราม การรุกรานและตกอยู่ภายใต้การครอบครองของศัตรู และอิทธิพลของรัฐที่มาก่อนหน้านั้น

โดยทั่วไป มีแนวคิดทางทฤษฎีเกี่ยวกับการก่อรูปของรัฐ 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ แนวคิดทฤษฎีความขัดแย้ง และแนวคิดทฤษฎีบูรณาการ แนวคิดแรกให้ความสำคัญกับการแบ่งช่วงชั้นทางสังคม และเนื้อหาสำคัญของรัฐในลักษณะที่ว่า ภายใต้อำนาจของรัฐนั้น รัฐได้เปิดโอกาสให้ชนชั้นนำในสังคมมีอำนาจ และสามารถรักษาตำแหน่งทางสังคมที่ได้เปรียบไว้ต่อไป ดังนั้น โครงสร้างทางการเมืองและศาสนาของรัฐโดยพื้นฐานแล้วก็คือ เครื่องมือในการกดขี่หรือบีบบังคับของชนชั้นนำในสังคมส่วนแนวคิดหลังนั้น ได้เน้นความเป็นจริงที่ว่า อำนาจจากส่วนกลางจะนำมาซึ่งผลประโยชน์ ความเจริญก้าวหน้าและความสลับซับซ้อนของสังคมโดยรวม รัฐจะทำหน้าที่เป็นผู้จัดสรรอำนาจโภคทรัพย์ และความมั่งคั่งให้กับผู้คนในสังคมอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม⁴

² Charlotte, Semour-Smith. *Macmillan Dictionary of Anthropology*. (London: Macmillan Press, 1986), p.267-268.

³ อ้างถึงใน Lewellen, Ted C. *Political Anthropology*. (Massachusetts: Bergin & Garvey Publishers, 1983), p. 58-59.

⁴ Charlotte, Semour-Smith. อ้างแล้ว หน้า 268.

แนวคิดเกี่ยวกับ “ทุนนิยม”

กล่าวในความหมายที่กว้างที่สุดแล้ว “ทุนนิยม” หรือ “ลัทธินายทุน” เป็นระบบหรือรูปแบบทางเศรษฐกิจสังคมอย่างหนึ่ง ซึ่งเครื่องมือในการผลิตถูกควบคุมโดยชนชั้นกรรมาชีพ ผลผลิตส่วนเกินรูปแบบต่างๆ ก็ได้มาจากน้ำพักน้ำแรงของชนชั้นกรรมาชีพหรือชนชั้นคนงาน การที่ผลผลิตส่วนเกินถูกเคลื่อนย้ายไปจากแรงงานหรือผู้ผลิตนั้นเป็นเพราะว่ากรรมาชีพไม่ได้เป็นเจ้าของหรือควบคุมเครื่องมือในการผลิต กรรมาชีพต้องขายแรงงาน และจำเป็นต้องเผชิญหน้ากับความแปลกแยกที่เกิดขึ้น เนื่องจากพวกเขาไม่ได้มีความรู้สึกที่ตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของงานและกระบวนการทำงาน พวกเขาถูกขูดรีดโดยชนชั้นที่ได้เปรียบในสังคมในทฤษฎีมาร์กซ์สมัยดั้งเดิม ระบบทุนนิยมเป็นระบบทางเศรษฐกิจสังคมที่ก้าวขึ้นมาแทนระบบศักดินาในกระบวนการวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์ จากนั้นก็จะถูกแทนที่ด้วยระบบสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ ในที่สุดมาร์กซ์ (Marx) เชื่อว่าสังคมจะเปลี่ยนจากทุนนิยมไปเป็นสังคมนิยมได้โดยการปฏิวัติของชนชั้นกรรมาชีพ กระบวนการดังกล่าวจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อความขัดแย้งระหว่างความแปลกแยกของกรรมาชีพกับระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลได้พัฒนาไปถึงจุดสูงสุด หรือเมื่อชนชั้นกรรมาชีพได้พัฒนาจิตสำนึกทางชนชั้นและรวมตัวกันต่อสู้กับชนชั้นนายทุน ผู้กดขี่ข่มเหงและเอารัดเอาเปรียบ⁵

อย่างไรก็ตาม แนวความคิดทางทฤษฎีที่ใช้ในการทำความเข้าใจระบบทุนนิยมนั้นแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ระหว่างแนวคิดของมาร์กซ์และเวเบอร์ (Weber) เวเบอร์ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดของมาร์กซ์เกี่ยวกับกำเนิดของระบบทุนนิยม เพราะมาร์กซ์ให้ความสำคัญกับเงื่อนไขทางวัตถุหรือพัฒนาการของพลังการผลิตมากเกินไป ตามความคิดของมาร์กซ์

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี รวมทั้งการสะสมทุนและปัจจัยการผลิตเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดพัฒนาการของระบบทุนนิยม แต่เวเบอร์เชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงระบบความคิดและความเชื่อก็สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระบบเศรษฐกิจและระเบียบสังคมได้เช่นกัน ข้อโต้แย้งดังกล่าวได้กลายเป็นที่มาของทฤษฎีจริยธรรมแบบโปรเตสแตนต์ (Protestant Ethic) ที่มีชื่อเสียงของท่าน คาร์ลกล่าวด้วยว่าเวเบอร์ไม่ได้นำเสนอว่าจริยธรรมแบบโปรเตสแตนต์ก่อให้เกิดลัทธิทุนนิยมโดยตรง แต่ท่านมองเห็นว่า ค่านิยมและความเชื่อหลาย ๆ อย่างของคริสต์ศาสนิกายโปรเตสแตนต์ เช่น ทัศนคติเกี่ยวกับการทำงาน การบริโภค การลงทุน และการเก็บกำไร เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในทวีปยุโรป⁶

อันที่จริง ลัทธิทุนนิยมในยุโรปมีรากฐานมาจากทุนนิยมพาณิชย์ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ก่อนที่จะพัฒนามาเป็นทุนนิยมอุตสาหกรรมในช่วงเวลาต่อมาภายหลังจากการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ และปฏิวัติอุตสาหกรรมในทวีปยุโรป อย่างไรก็ตาม ลักษณะของทุนนิยมในศตวรรษที่ 20 กลับมีการผูกขาดมากขึ้น หรือมีลักษณะเป็นทุนนิยมผูกขาด ทั้งนี้เนื่องมาจากความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมืองการทหารตกอยู่ในกำมือของประเทศมหาอำนาจไม่กี่ประเทศ และกลุ่มคนเพียงไม่กี่กลุ่มเท่านั้นที่สำคัญขนาดของกิจกรรมการค้าและการลงทุนก็ได้ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง จนในที่สุดก็เกิดลัทธิจักรวรรดินิยม ลัทธิการค้าอาณานิคมแบบดั้งเดิม (เช่น การยึดครองโดยใช้กำลังโดยตรง) และลัทธิการค้าอาณานิคมแบบใหม่ (เช่น อำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองของบรรษัทข้ามชาติจากประเทศพัฒนาแล้วที่มีต่อรัฐบาล หรือผู้นำประเทศโลกที่สาม) เป็นต้น

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ดังนั้น ทัศนียภาพจึงมีความหมายที่สำคัญ 2 ประการ กล่าวคือ “ทุนนิยม” เป็นขั้นตอนหนึ่งของพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของมนุษย์ และ “ทุนนิยม” ที่เป็นผลมาจากการขยายตัวของ “ทุน” ในประเทศที่พัฒนาแล้วหรือศูนย์กลางที่มีดอกลุ่มคนชนชั้นผู้ใช้แรงงานและชาวนา รวมทั้งการขยายตัวของระบบทุนนิยมข้ามชาติจากประเทศศูนย์กลางไปยังประเทศชายขอบ หรือจากประเทศโลกที่หนึ่งไปยังประเทศโลกที่สาม เป็นต้น

รัฐและทุนนิยมตามที่ปรากฏในกรอบแนวคิดกว้าง ๆ ที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะได้รับการตรวจสอบกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้น และเป็นอยู่จริงในหมู่บ้านชาวนาภาคอีสานต่อไป

รัฐไทยและหมู่บ้านชาวนาอีสาน

ในทศวรรษปัจจุบัน(2533)การค้นคว้าและข้อถกเถียงทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่งกำเนิดและเชื้อชาติของคนไทยเริ่มคลี่คลายมากขึ้น ทฤษฎีเกี่ยวกับการอพยพของคนไทยจากทางตอนใต้ของประเทศจีน เช่น ยูนาน เทือกเขาอัลไต ได้รับการโต้แย้งจากนักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดีและนักมานุษยวิทยารุ่นใหม่มากขึ้น และที่สำคัญความเชื่อดั้งเดิมที่ว่าการศึกษาแบ่งเชื้อชาติหรือกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ โดยใช้ “ภาษา” เป็นเกณฑ์แบ่งที่สำคัญนั้นก็ได้รับการตั้งคำถามและโต้แย้งมากขึ้น เพราะภาษาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มีการหิบบั้ม ผสมผสาน หรือดัดแปลงได้ตลอดเวลา โดยเฉพาะเมื่อคนแต่ละกลุ่มติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ดังนั้น การกล่าวถึงความเป็นไทย หรือเอกลักษณ์ของชาติไทยโดยเน้นภาษาไทยกลาง หรือเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนไทยกรุงเทพฯ และภาคกลาง จึงได้รับการโต้แย้งว่าละเลยความเป็นจริง ทั้งนี้เพราะกว่าที่จะพัฒนามาเป็นคนไทย หรือรัฐไทยอย่างที่เป็นอย่างทุกวันนี้ ไม่มีภาษาไทยบริสุทธิ์ไม่มีเชื้อชาติไทยบริสุทธิ์หรือไม่มีวัฒนธรรมไทยบริสุทธิ์

หากแต่มีหลากหลายเชื้อชาติและภาษา มีหลากหลายวัฒนธรรมย่อย ประกอบกันขึ้นเป็นชาติไทยและวัฒนธรรมไทย ทุกวันนี้ กลุ่มคนเชื้อสายไต กระจายตัวอยู่ทางตอนใต้ของจีน ตอนเหนือของพม่า ตะวันออกของ อินเดียดะวันตกเฉียงเหนือของเวียดนาม และดินแดนส่วนใหญ่ของไทย และลาวในปัจจุบัน กลุ่มคนดังกล่าวมีปฏิสัมพันธ์ มีการเคลื่อนย้าย และพัฒนาถิ่นฐานที่อยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11-12 เป็นอย่างน้อย แบบแผนการตั้งถิ่นฐานของชนชาติใดมักกระจายตัว ตามเส้นทางคมนาคมหรือลุ่มแม่น้ำที่สำคัญ?

นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่⁷ ลงความเห็นตรงกันว่า ช่วงเวลาก่อนการ สถาปนารัฐของกลุ่มคนเชื้อสายไทหรือไตในดินแดนสุวรรณภูมินั้น ดินแดน ที่เป็นภาคอีสานปัจจุบันและฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ตกอยู่ภายใต้อิทธิพล ของอารยธรรมขอมโบราณมานานหลายศตวรรษ และอาจเป็นไปได้ว่า ประชากรส่วนใหญ่ในที่ราบสูงโคราชก่อนการเข้ามาของชนชาติใดหรือไทย เป็นกลุ่มคนเชื้อสายเขมร หลักฐานความเจริญรุ่งเรืองของอารยธรรมขอม สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในบริเวณภาคอีสานตอนใต้ เช่นปราสาทหิน พนมรุ้ง ปราสาทหินพิมาย ปราสาทเมืองต่ำ เป็นต้น ในพงศาวดารล้านช้าง ที่กล่าวถึงเจ้าขุนลอ ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้าง ก็กล่าวว่า “ระหว่าง คริสต์ศตวรรษที่ 6-7 พวกขอมมีอำนาจรุ่งเรืองอยู่ในสุวรรณภูมิประเทศ และได้ขยายอำนาจขึ้นไปถึงนครเชียงใหม่”⁸

⁷ โปรดดูรายละเอียดใน จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอมและลักษณะทางสังคมของชื่อ ชนชาติ (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519). ธิดา สาระยา, กว่าจะ เป็นคนไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2537). สุจิตต์ วงษ์เทศ, คนไทยอยู่ที่นั่นที่อุษาคเนย์. (กรุงเทพฯ มหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, 2537). และบทความต่าง ๆ ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, คนไทยอยู่ที่ไหน บ้าง? (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2530).

⁸ Coedes, George. *The Indianized States of Southeast Asia*. Translated by Susan Brown Cowing (Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 1968). Hall, D.G.E. *A History of South-East Asia* (London: The Macmillan Press, 1955).

⁹ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม, มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, 2535).

นอกจากนี้ หลักฐานทางโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ เช่น การขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี แหล่งโบราณคดีโนนนกทา อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น บ้านธารปราสาท อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ต่างก็ชี้ให้เห็นว่า ดินแดนที่ราบสูงโคราชและแอ่งสกลนครเคยมีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อน มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์สามารถประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้จากสำริด การทอผ้า และการผลิตเครื่องปั้นดินเผาอีกด้วย แหล่งโบราณคดีดังกล่าวมีอายุระหว่าง 5,000-7,000 ปีล่วงมาแล้ว¹⁰

เป็นที่น่าสังเกตว่าความเก่าแก่และความสำคัญของดินแดนภาคอีสานในทางโบราณคดีนั้น ไม่ได้ช่วยให้ดินแดนที่เป็นภาคอีสานในปัจจุบันมีฐานะทางเศรษฐกิจและการเมืองที่สำคัญต่อรัฐไทยแต่อย่างใด จนกระทั่งช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อรัฐไทยหรืออาณาจักรของชาวสยามบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ได้เปลี่ยนศูนย์กลางอำนาจจากกรุงศรีอยุธยาเป็นกรุงรัตนโกสินทร์ การช่วงชิงอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างอาณาจักรเขมร สยาม และลาวล้านช้างเหนือดินแดนดังกล่าวจึงเป็นไปอย่างเข้มข้นและที่สำคัญ การปรากฏตัวของมหาอำนาจตะวันตกในช่วงการล่าอาณานิคมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นยังเป็นเงื่อนไขสำคัญทำให้ดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง หรือภาคอีสานในปัจจุบันได้กลายมาเป็น “กันชน” ทางยุทธศาสตร์การเมืองการทหารของภูมิภาคหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ดินแดนภาคอีสานมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์การเมืองและเศรษฐกิจทั้งต่อรัฐไทยและต่อดินแดนต่าง ๆ ในแหลมสุวรรณภูมิอย่างแท้จริงนั้นเริ่มต้นขึ้นในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และเข้าสู่ภาวะวิกฤติในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

¹⁰ อ้างถึงใน ไพฑูรย์ มีกุล. ประวัติศาสตร์ไทย. (มหาสารคาม: บริษัทการพิมพ์, 2521), หน้า 27. และโปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับข้อมูลโบราณคดีในอีสานในผลงานของ ศรีจักร วัลลิโกดม. แอ่งอารยธรรมอีสาน: แฉกหลักฐานโบราณคดีพลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2533).

“อีสาน”ในสมัยกรุงศรีอยุธยาในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กล่าวกันว่า การช่วงชิงอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองเหนือดินแดนที่ราบสูงโคราช เป็นการเผชิญหน้ากันระหว่างรัฐดั้งเดิม 3 แห่ง ในบริเวณตอนกลางและตอนล่างของคาบสมุทรอินโดจีน ได้แก่ อาณาจักรกัมพูชา อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา อาณาจักรล้านช้าง ก่อตั้งในระยะเวลาดังกล่าวคือ ราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 แต่กรุงศรีอยุธยาได้ให้ความสนใจที่จะขยายอาณาเขตออกไปทางภาคเหนือ ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและฝั่งเขมรมากกว่าดินแดนที่ราบสูงโคราชและฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง พงศาวดารลาว ระบุว่า พระเจ้าฟ้างุ้มซึ่งเป็นกษัตริย์องค์สำคัญในการรวบรวมดินแดนล้านช้างให้เป็นปึกแผ่น ได้รับการเลี้ยงดูในราชสำนักเขมรและอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงของเขมร ก่อนที่กษัตริย์เขมรจะให้ความช่วยเหลือด้านอาวุธ และกำลังทหารแก่พระองค์ในการรวบรวมอาณาจักรและเผยแพร่ พุทธศาสนาในกายเอรวาทีในราว ค.ศ. 1349 การกระทำดังกล่าวของเขมร อาจถือว่าเป็นการสร้างพันธมิตรทางการเมืองกับอาณาจักรล้านช้างเพื่อถ่วงดุลย์อำนาจของกรุงศรีอยุธยา แต่ในที่สุดอาณาจักรเขมรก็ตกอยู่ภายใต้การครอบครองของกรุงศรีอยุธยาในช่วงเวลาต่อมา

หนังสือ “ประวัติศาสตร์ลาว” ของมหาสิลา วีระวงส์¹¹ ได้นำเสนอพระราชกรณียกิจของพระเจ้าฟ้างุ้ม ในการรวบรวมและขยายอาณาเขตของอาณาจักรล้านช้างไว้อย่างละเอียด ข้อมูลจากหนังสือดังกล่าวนี้ว่าเป็นการเปิดประเด็น และนำเสนอภาพของดินแดนที่ราบสูงโคราชในสมัยกรุงศรีอยุธยาในอีกมิติหนึ่ง ท่านนำเสนอว่า พระเจ้าฟ้างุ้มหรือพระยาฟ้าหัตถ์ทรงเป็นนักรบผู้เก่งกาจ ทำสงครามชนะหัวเมืองสำคัญเป็นอันมาก นับตั้งแต่เมืองเชียงแสน เชียงขวาง เวียงจันทน์ พรมแดนญวน รวมทั้งเมืองร้อยเอ็ดและหัวเมืองสำคัญฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่ง

¹¹ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, อ่างแก้ว, หน้า 26-38.

ของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ในปี ค.ศ. 1353 (รัชสมัยของพระรามาธิบดี
อู่ทองภายหลังการสถาปนากรุงศรีอยุธยา) ชัยชนะของพระเจ้าฟ้างุ้มทำให้
ภาคอีสานโดยเฉพาะหัวเมืองริมฝั่งแม่น้ำโขงทั้งหมด เมืองร้อยเอ็ด และ
เมืองต่าง ๆ ในภาคอีสาน จนถึงเขตแดนคงพระยาไฟตกเป็นส่วนหนึ่ง
ของอาณาจักรล้านช้าง เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ดังกล่าว เป็นเงื่อนไข
สำคัญให้กลุ่มคนเชื้อสายลาวข้ามฝั่งโขงเข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดน
ภาคอีสานครั้งใหญ่ และอาณาจักรล้านช้างก็ยึดถือเอาว่า ดินแดนภาค
อีสานของประเทศไทยในปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของลาว

อาจกล่าวได้ว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยาความสนใจของรัฐสยามที่มี
ต่อดินแดนที่ราบสูงโคราชนั้น น้อยกว่าอาณาจักรล้านช้างเป็นอันมาก
อาจเป็นไปได้ทั้งภาวะสงครามกับพม่าและกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาต้อง
วุ่นวายกับการเมืองภายในราชสำนักที่ค่อนข้างซับซ้อน การก่อตั้งเมือง
นครราชสีมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.2199-2221) โดย
การรวมเอาเมืองเสมาและเมืองโคราชะปุระเข้าด้วยกันอาจถือได้ว่า
เป็นการขยายอิทธิพลครั้งแรกของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในที่ราบลุ่มแม่น้ำ
เจ้าพระยาเข้ามายังดินแดนที่ราบสูงโคราชในราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17¹²
อย่างไรก็ตาม อิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มก็ไม่ได้
ครอบงำที่ราบสูงโคราชทั้งหมด คงมีเพียงหัวเมืองริมฝั่งแม่น้ำโขงที่สำคัญ
เท่านั้นที่ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของราชสำนักลาวอย่างแท้จริง เช่น
เมืองด่านซ้าย เมืองปากห้วยหลวง เมืองหนองคาย เป็นต้น ดินแดนที่
ราบสูงโคราชส่วนใหญ่จึงเป็นเขต “กันชน” หรือเขตรอยต่อทางอำนาจ
ระหว่างสองอาณาจักร จนกระทั่งล่วงเข้าสู่ช่วงหลังจากการกอบกู้
กรุงศรีอยุธยาจากพม่าของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และการสถาปนา
กรุงรัตนโกสินทร์ใน พ.ศ. 2325

¹² Keyes, Charles F. *Isan: Regionalism in Northeast Thailand*. Data Paper No. 65 (Ithaca: Cornell University, 1967), p. 6-7.

“อีสาน” ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นกองทัพสยามได้ยกไปตี นครเวียงจันทน์ครั้งสำคัญ 2 ครั้งในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และ ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 กล่าวคือ ในรัชสมัยของพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยมี เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเป็นแม่ทัพ (ต่อมาสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ และทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี) และในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อ ครั้งปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์¹³ อาจกล่าวได้ว่า สงครามครั้งแรกที่น่าพิศ โดย เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกนั้น เป็นเสมือนการลงโทษลาวที่หันไปให้การสนับสนุนพม่าในช่วงที่พม่ารุกรานกรุงศรีอยุธยา ส่วนครั้งหลังนั้นเป็นการลงโทษพระเจ้าแผ่นดินของลาวฐานกบฏแข็งเมือง เพราะเจ้าอนุวงศ์ ดำเนินการรวบรวมหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงเพื่อประกาศอิสรภาพของราชอาณาจักรลาว เป็นที่น่าสังเกตว่า ผลของสงครามทั้งสอง ครั้งนั้น แทบจะเรียกได้ว่าสร้างความเสียหายให้กับนครเวียงจันทน์ ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านช้างอย่างมโหฬาร หลังจากนั้น เวียงจันทน์และหัวเมืองต่าง ๆ ริมฝั่งแม่น้ำโขงได้กลายมาเป็นหัวเมืองชั้นนอก และประเทศราชของอาณาจักรสยามอย่างสิ้นเชิง

ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าว ดินแดนที่ราบสูงโคราชทำหน้าที่เป็นทั้ง “กันชน” และ “สมรภูมิ” ของสงครามระหว่างอาณาจักรศูนย์กลางทั้งสองแห่ง หัวเมืองสำคัญริมฝั่งแม่น้ำโขง เช่น ด่านซ้าย เชียงคาน พานพร้าว เวียงคุก หนองคาย นครพนม จำปาศักดิ์ หรืออุบลราชธานีต่างได้รับผลกระทบของการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง การทหารและเศรษฐกิจระหว่างสองอาณาจักรอยู่เสมอ ชัยชนะของกองทัพสยาม ไม่เพียงแต่ได้ทำลายเมืองเวียงจันทน์ หากยังได้กวาดต้อนผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงกวาดต้อนแรงงานลาวเข้าไปทำงานขุดคลองในเขตกรุงเทพฯ และรังสิต รวมทั้งการเรียกเก็บส่วยอากรและทรัพย์สินที่มีค่าอีก

¹³ อ้างแล้ว, หน้า 11-12.

จำนวนมาก พระแก้วมรกตซึ่งเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของลาว ก็ถูกอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่กรุงเทพฯ ในช่วงเวลาเดียวกันนี้เอง นอกจากนี้ ผลจากสงครามทำให้พระมหากษัตริย์ไทยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เริ่มตระหนักถึงความสำคัญของหัวเมืองและดินแดนที่ราบสูงโคราชมากขึ้น และเริ่มจัดระบบการปกครองที่เคร่งครัด สามารถควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ได้ทั่วถึงและเป็นระบบมากขึ้น และที่สำคัญหลังจากช่วงเวลาดังกล่าว เป็นต้นมา ดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงหรือที่ราบสูงโคราชก็กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยอย่างสมบูรณ์แบบ โดยมียอมให้เกิดการเปลี่ยนมืออีกเลย ถึงแม้ว่ารัฐไทยต้องเผชิญกับแรงกดดันที่สำคัญจากภายนอก เช่น การล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตก

หัวเมืองอีสานกับการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐสยามเริ่มได้รับผลกระทบจากคลื่นลมของการล่าเมืองขึ้นของประเทศมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษ และฝรั่งเศส การลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring's Treaty) ใน พ.ศ. 2398 (1833) กับ อังกฤษและสนธิสัญญาการค้าและกฎหมายระหว่างประเทศในลักษณะคล้ายคลึงกันนั้นกับมหาอำนาจตะวันตกอีกหลาย ๆ ชาติ เป็นสัญญาณอันตรายจากลัทธิล่าเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตกในดินแดนสุวรรณภูมิ ประเทศมหาอำนาจตะวันตกได้บีบบังคับประเทศสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 และ 5 เพิ่มมากขึ้น เมื่อประเทศเหล่านั้นสามารถยึดดินแดนเพื่อนบ้านได้ทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นพม่า ลาว เขมร หรือเวียดนาม โดยเฉพาะฝรั่งเศสนั้น พยายามบีบบังคับไทยทั้งด้วยวิธีการทูตและการใช้กำลัง เช่นกรณี พิพาทไทย-ฝรั่งเศส ร.ศ. 112 เพื่อที่จะเข้าครอบครองดินแดนที่ราบสูงโคราช ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นของลาวมาก่อน แต่สนธิสัญญาระหว่างอังกฤษ กับฝรั่งเศสได้กำหนดให้รัฐสยาม รวมถึงดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง เป็นรัฐกันชนที่กั้นกลางไม่ให้ผลประโยชน์ของมหาอำนาจทั้งสองใน

ดินแดนสุวรรณภูมิกระทบกระทั่งถึงกัน ทำให้ฝรั่งเศสไม่อาจเข้าครอบครองดินแดนที่ราบสูงโคราชได้⁴

สถานการณ์เช่นนี้เป็นการยืนยันความสำคัญทางยุทธศาสตร์การทหารและการเมืองของดินแดนที่ราบสูงโคราชอีกครั้งหนึ่ง แม้ว่าฝรั่งเศสและการล่าอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นปัจจัยหรือแรงกดดันด้านภายนอก ซึ่งมีพลังอำนาจเกินกว่าที่รัฐพื้นเมืองเช่น สยามหรือลาวจะต้านทานแต่ไม่ให้อิทธิพลของดินแดนอีสานเปลี่ยนไปแต่อย่างใด ที่ราบสูงโคราชยังคงเป็นดินแดน “กันชน” ของมหาอำนาจเหมือนที่เคยเป็นมา

กบฏผู้มีบุญอีสาน การสูญเสียดินแดนในปกครองของสยามให้แก่ฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ 4 และ 5 โดยเฉพาะหัวเมืองลาวและเขมรชั้นใน เป็นสาเหตุสำคัญส่วนหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินการปฏิรูปการปกครองเริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2435 ทั้งนี้เพื่อวางรากฐานการบริหารราชการแผ่นดินและการปกครองประเทศให้สอดคล้องกับสถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศมากขึ้น ในส่วนของหัวเมืองอีสาน (รวมทั้งหัวเมืองอื่นๆ ที่ว่าราชอาณาจักร) พระองค์ทรงประกาศใช้ระบบเทศาภิบาล หรือการจัดหัวเมืองตามลำดับความสำคัญแล้วรวมกันเข้าเป็นมณฑล โดยมีข้าหลวงแทนพระองค์รับผิดชอบดูแลระบบเทศาภิบาลดังกล่าวเป็นการควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ที่ว่าราชอาณาจักรจากส่วนกลางโดยตรง แทนระบบการปกครองดั้งเดิม หรือ “ระบบกินเมือง” เจ้าเมืองหรือเจ้านายเก่าถูกลดความสำคัญให้มาเป็นข้าราชการกินเงินเดือนแทนการมีอำนาจเบ็ดเสร็จในการบริหารราชการและเก็บส่วยอากรต่าง ๆ ที่เคยเป็นมาแต่ดั้งเดิม

เดช บุญนาค นักประวัติศาสตร์คนสำคัญของไทยท่านหนึ่ง ได้เรียกการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ว่า แท้ที่จริงคือการปฏิวัติที่

⁴ มหาสิลา วีระวงส์. อ่างแก้ว, หน้า 149-90. เดิม วิกาศ์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 638-52.

“พลิกแผ่นดิน” การปฏิรูปลักษณะดังกล่าวนี้เอง ได้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านจากหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักรโดยเฉพาะจากกลุ่มเจ้าเมืองเก่า ซึ่งสูญเสียประโยชน์และอำนาจที่เคยมีในท้องถิ่นมากที่สุด การต่อต้านดังกล่าว เกิดขึ้นในห้วงเวลาใกล้เคียงกันในช่วง พ.ศ. 2444-2445 หรือ “ขบถ ร.ศ. 121” ได้แก่ ขบถเงี้ยวเมืองแพร่ ร.ศ. 121 พระยาแขกเจ็ดหัวเมืองคบคิดขบถ ร.ศ. 121 และขบถผู้มีบุญภาคอีสาน ร.ศ. 121 เป็นที่น่าสังเกตว่า ขบถทั้งหมดเกิดขึ้นภายหลังเริ่มต้นการปฏิรูปแล้ว 10 ปี ทั้งนี้เพราะช่วงเวลาดังกล่าว เป็นช่วงที่ทางราชสำนักกรุงเทพฯ มุ่งขยายผลของการปฏิรูปออกไปสู่หัวเมืองต่าง ๆ อย่างจริงจังนั่นเอง¹⁵

กบฏผู้มีบุญอีสานเกิดขึ้นระหว่างปลายปี พ.ศ. 2444 จนถึงราวเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2445 ในขั้นต้นมีผู้พบลายแทงทางภาคอีสานว่า “เมื่อถึงเดือน 3 เพ็ญ (เดือน 4 เพ็ญในบางฉบับ) จะเกิดเพทภัยใหญ่หลวง เงินทองทั้งปวงจะกลายเป็นกรวดทรายไปหมด ก้อนกรวดในหินแดงจะกลับเป็นเงินทอง หมูกี่จะกลายเป็นยักษ์ขึ้นกินคน แล้วท้าวขัมมิกราชผู้มีบุญจะมาเป็นใหญ่ในโลกนี้ ใครอยากจะพ้นภัยก็ให้คัดลอก หรือบอกลายแทงให้รู้กันต่อ ๆ ไป ใครอยากจะมีงมั่งมีก็ให้เก็บกรวดหินแดงรวบรวมไว้ให้ท้าวขัมมิกราชชุบเป็นเงินทอง ถ้ากลัวตายก็ให้ฆ่าหมูเสีย...อย่าให้ทันมันกลายเป็นยักษ์”¹⁶ เหตุการณ์ครั้งนั้นปรากฏว่ามีผู้มีบุญประมาณ 100 คนเกิดขึ้นทั่วมณฑลอุดรและมณฑลอีสาน พวกผู้มีบุญหรือผู้มีบุญกลุ่มที่เข้มแข็งที่สุดคือกลุ่มที่อยู่ภายใต้การนำของอ้ายมัน อองค์สาทรทอง ซึ่งรวบรวมพรรคพวกได้มากกว่า 1,000 คน โจมตีเมืองโขงเจียมได้สำเร็จและกำลังจะรุดหน้าเข้าไปโจมตีเมืองอุบลราชธานีก่อนที่จะถูกกองกำลังทหารจากกรุงเทพฯ และนครราชสีมาปราบปรามในที่สุด กล่าวกันว่ากบฏผู้มีบุญ

¹⁵ เศษ บุนนาค, ขบถ ร.ศ. 121. (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2524).

¹⁶ เศษ บุนนาค, อ้างแล้ว, หน้า 16.

มีรากเหง้าเกี่ยวข้องกับปัญหาพิพาททางการเมืองกับฝรั่งเศส ความไม่พอใจของเจ้านายท้องถิ่นที่สูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ในการปฏิรูปการปกครองสมัยนั้น และความยากลำบากของราษฎรอีสานที่ต้องเผชิญกับความอดอยาก แห้งแล้งและต้องดิ้นรนหาเงินเพื่อเสียค่าภาษีอากร หรือค่าหัวให้กับรัฐบาลจากกรุงเทพฯ คายส์¹⁷ ได้ยกตัวอย่างภาษีอากรที่จัดเก็บเพิ่มขึ้นโดยข้าหลวงไทยว่า ในปี พ.ศ. 2442 กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงใหญ่ของอุบลประภาศให้เก็บค่ารัชชูปการชายฉกรรจ์ผู้มีอายุระหว่าง 18-60 ปี คนละ 3.50 บาท ยกเว้นคนพิการข้าราชการ เจ้านายระดับท้องถิ่นและครอบครัวคนต่างชาติ นักบวชและพระ ช่างฝีมือและเศรษฐี ในปี พ.ศ. 2444-2445 เงินค่ารัชชูปการเพิ่มขึ้นเป็น 4 บาทต่อคน ภาษีผลผลิตก็เพิ่มขึ้น การปรับปรุงระบบภาษีนี้เพิ่มภาระให้ชาวไร่ชาวนาอย่างมาก ความเชื่อเกี่ยวกับ พระศรีอารีย์หรือผู้มีบุญที่จะมาช่วยขจัดทุกข์และความแร้นแค้นจึงเป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์ทางศาสนาที่ชาวนาอีสานได้นำมาใช้ในการต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลางจากกรุงเทพฯ¹⁸

ภายหลังจากเหตุการณ์สงบลง กรมขุนสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงมณฑลอีสานได้เห็นว่าปัญหาขั้นพื้นฐานของภาคอีสานเป็นปัญหาเศรษฐกิจและแนะนำให้รัฐบาลให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจในท้องถิ่น พระญาณรักจิต พระชั้นผู้ใหญ่ในมณฑลอีสานก็ลงความเห็นว่าเป็นว่า “ความอดอยากในภูมิภาคนี้ เป็นเหตุให้เกิดความไม่สงบในหมู่ประชาชน”¹⁹

¹⁷ อ้างถึงใน คายส์, ชาลส์ เอฟ. “ความเชื่อพระศรีอารีย์ ลัทธิเดรวาทและสังคมไทย”. ใน “ความเชื่อพระศรีอารีย์” และ “กบฏผู้มีบุญ” ในสังคมไทย: พระพิชญ์ อันตะระกุลและอัจฉราพร กนุกพิสมัย, บรรณาธิการ. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527), หน้า 78.

¹⁸ อ้างแล้ว, หน้า 15-30. โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. “อุดมการณ์ขบฏผู้มีบุญอีสาน”. ใน วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 127-67. และบทความต่าง ๆ ใน พระพิชญ์ อันตะระกุลและอัจฉราพร กนุกพิสมัย. “ความเชื่อพระศรีอารีย์” และ “กบฏผู้มีบุญ” ในสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527).

¹⁹ อ้างถึงใน คายส์, ชาลส์ เอฟ. “ความเชื่อพระศรีอารีย์ ลัทธิเดรวาทและสังคมไทย”. ใน “ความเชื่อพระศรีอารีย์” และ “กบฏผู้มีบุญ” ในสังคมไทย. อ้างแล้ว, หน้า 86.

ดังนั้น นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาโครงการพัฒนาภาคอีสานหรือดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงก็ได้เริ่มต้นขึ้น เช่น ส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมใน พ.ศ. 2447 สร้างเครือข่ายทางรถไฟจากกรุงเทพฯ มายังหัวเมืองอีสาน สร้างเครือข่ายไปรษณีย์โทรเลข ส่งเสริมการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นต้น

นับตั้งแต่หลังการปฏิรูปการปกครอง กบฏผีบุญ และข้อพิพาทกับฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ 5 ดินแดนที่ราบสูงโคราชที่มีประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และวัฒนธรรมใกล้ชิดกับลาวก็ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของสยามหรือประเทศไทยในปัจจุบันอย่างสมบูรณ์แบบ

อย่างไรก็ตาม การนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างรัฐกับสังคมชาวนาอีสานที่ครบถ้วนนั้นจะละเว้นแง่มุมของความขัดแย้งและต่อต้านของชาวนาอีสานที่มีต่อรัฐไทยไม่ได้ โดยเฉพาะช่วงหลังการปฏิวัติการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา เหตุการณ์ในอดีตดังที่จะกล่าวถึงในตอนต่อไปจะช่วยให้เห็นความเป็นจริงและแง่มุมที่น่าสนใจในสังคมหมู่บ้านชาวนาอีสานปัจจุบันได้อย่างใกล้ชิด ทั้งจะทำหน้าที่เป็นกุญแจดอกสำคัญที่จะช่วยให้เราทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านชาวนาอีสานได้อีกทางหนึ่งด้วย

รัฐไทยกับชาวนาอีสานภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นที่น่าสังเกตว่าภายหลังจากที่รัฐไทยได้เปลี่ยนรูปแบบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว มีเหตุการณ์ที่น่าสนใจหลายอย่างที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยและสังคมชาวนาภาคอีสาน เหตุการณ์ดังกล่าว คือ

หนึ่ง ขบวนการนักการเมืองท้องถิ่นและกระแสความคิด “อีสานนิยม” นับตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเรื่อยมาจนถึงการอสัญกรรม

ของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ใน พ.ศ. 2505 อาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงเวลา
ที่รัฐไทยได้เปิดโอกาสให้ตัวแทนของชาวอีสานเข้าไปมีสิทธิมีเสียงในเวที
การเมืองระดับชาติโดยผ่านระบบการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร
เป็นครั้งแรก ภายใต้อารมณ์ที่ประชาชนในภาคอีสานเป็นกลุ่มคนที่ยากจน
ที่สุดของประเทศ การทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักก็ไม่ได้ผล เนื่องจาก
ฝนแล้ง ดินไม่อุดมสมบูรณ์ และทรัพยากรธรรมชาติก็ไม่อุดมสมบูรณ์เมื่อ
เปรียบเทียบกับภาคอื่น ๆ ของประเทศ ประเด็นเหล่านี้ ได้กลายมาเป็น
ประเด็นทางการเมืองที่ผู้แทนราษฎรของอีสานยุคแรก ๆ นำเสนอต่อ
รัฐบาลและเวทีการเมืองระดับชาติ กลุ่มผู้แทนราษฎรในยุคแรกของอีสาน
ถือได้ว่าเป็นแบบอย่างของนักการเมืองคุณภาพ ทำงานเพื่อแก้ปัญหา
ท้องถิ่นและเรียกร้องให้รัฐบาลให้ความสนใจกับปัญหาภาคอีสานอย่างจริงจัง
ผู้แทนกลุ่มดังกล่าวหลายท่านมีเชื้อสายเจ้านายเก่าของหัวเมือง
ต่าง ๆ ในภาคอีสานก่อนหน้าการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 หลายท่านมี
พื้นเพมาจากครอบครัวชาวนาได้รับการศึกษาชั้นสูงแต่เลือกที่จะร่วมกัน
ทำงานการเมืองเพื่อสะท้อนปัญหาความยากจนของชาวนาอีสาน ผู้แทน
ราษฎรคนสำคัญในสมัยนั้นได้แก่ ถวิล อุดล (ร้อยเอ็ด) ทองอินทร์
ภูริพัฒน์ (อุบลราชธานี) เตียง ศิริจันทร์ (สกลนคร) จำลอง ดาวเรือง
(มหาสารคาม) ทองดี ณ กาฬสินธุ์ (กาฬสินธุ์) ฯลฯ

ในเวทีการเมืองระดับชาติ ผู้แทนราษฎรกลุ่มนี้เป็นพันธมิตรกับ
นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้นำขบวนการเสรีไทยในภาคอีสานช่วงสงคราม
โลกครั้งที่สอง และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับขบวนการกู้ชาติในอินโดจีน
เช่น เวียดนามและลาว ผู้แทนกลุ่มนี้ จึงถูกกล่าวหาว่า เป็นฝ่ายซ้ายหรือ
คอมมิวนิสต์ วิถีทางการเมืองของนักการเมืองท้องถิ่นกลุ่มนี้จะกินเวลาไม่
มากนัก เนื่องจากถูกฝ่ายเผด็จการปราบปรามอย่างรุนแรง เช่น กรณีลอบ
สังหารรัฐมนตรี 4 ท่านหรือ “เหตุการณ์กิโล 11” ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2492

สมัยพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์เป็นอธิบดีกรมตำรวจ และ 3 ใน 4 ของ
 นักการเมือง ผู้เคราะห์ร้ายนั้น เป็นนักการเมืองอีสาน คือนายทองอินทร์
 นายถวิล และนายจำลอง ส่วนนักการเมืองท่านอื่นก็ถูกคุมขัง หายสาบสูญ
 และถูกปราบปรามไปในที่สุดพร้อม ๆ กับความพ่ายแพ้ในเวทีการเมือง
 ระดับชาติของนายปรีดี พนมยงค์

อย่างไรก็ตาม บทเรียนสำคัญที่ขบวนการนักการเมืองอีสานรุ่นนั้น
 หักไว้ให้ก็คือ ประสบการณ์การต่อสู้ในเวทีการเมืองเพื่อยกระดับความเป็น
 อยู่ของชาวชนบทอีสานและความพยายามที่จะสร้างกระแส “อีสานนิยม”
 ขึ้นมาท้าทายอำนาจรัฐไทยอย่างเปิดเผย กระแสอีสานนิยมหรือภูมิภาค
 นิยมในช่วงนั้น สืบเนื่องมาจากความแตกต่างทางประวัติศาสตร์ ภาษา ศาสนา
 และวัฒนธรรมระหว่างชาวอีสานกับชาวสยามในกรุงเทพฯ ซึ่งเข้ามา
 เป็นผู้ปกครองหรือเป็นเจ้าของเป็นนาย นับตั้งแต่การปฏิรูปการปกครอง
 พ.ศ. 2435 เป็นต้นมา คนอีสานมีความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมและ
 ประวัติศาสตร์ที่ใกล้ชิดกับลาวในประเทศลาวมากกว่าไทย กล่าวกันว่า
 ขบวนการนักการเมืองอีสานส่วนหนึ่งได้วางแผนที่จะแยกแผ่นดินอีสาน
 ให้เป็นรัฐอิสระ หรือรวมกับลาวทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แต่ขบวนการ
 ดังกล่าวถูกปราบปรามเสียก่อน²⁰ ดังนั้น ขบวนการนักการเมืองอีสานและ
 กระแสความคิดอีสานนิยมจึงเป็นตัวอย่งอีกอันหนึ่งในการต่อต้านรัฐไทย
 ของชาวอีสาน โดยวิถีทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย แม้ว่าขบวนการ
 ดังกล่าวจะเป็นภัยอย่างร้ายแรงต่อรัฐไทยในสายตาของรัฐบาลทหารในสมัยนั้น
 แต่แ่งคิดที่ควรค่าต่อการเรียนรู้จากประสบการณ์ดังกล่าว ก็คือ ในสังคม
 ชวนาอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีผู้นำท้องถิ่นจำนวนหนึ่งที่ได้
 พยายามต่อสู้เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนในภูมิภาคมา
 โดยตลอด

²⁰ โปรดดูรายละเอียดใน Keyes, Charles F. Isan: Regionalism in Northeast Thailand. กว่างแก้ว

สอง พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยและชวานาอีสถาน ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างรัฐไทยและชวานาอีสถานค่อนข้างจะเต็มไปด้วยความขัดแย้งและการต่อสู้ เหตุการณ์สำคัญต่อมาก็คือการประกาศสงครามอย่างเป็นทางการของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ซึ่งใช้พื้นที่ชนบทภาคอีสานเป็นเขตปฏิบัติการสำคัญ รัฐบาลเผด็จการทหารภายใต้การสนับสนุนของสหรัฐอเมริกาต้องระดมกำลังกวาดล้างอย่างหนัก สงครามดังกล่าวเพิ่งจะสิ้นสุดลงอย่างแท้จริงภายหลังการประกาศใช้คำสั่งที่ 66/2523 สมัยรัฐบาลของ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เท่านั้น กล่าวกันว่า ชวานาอีสถานหรือชาวชนบทอีสานเป็นกำลังสำคัญส่วนหนึ่งของกองกำลังติดอาวุธของ พคท. เพื่อทำสงครามล้มล้างรัฐบาลและสถาปนารัฐสังคมนิยม สงครามดังกล่าวเริ่มขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2508 ในท้องที่อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม และสิ้นสุดในราวปลายทศวรรษที่ 2523 (1980s) ห้วงเวลาดังกล่าวรัฐไทยได้ผ่านวิกฤติที่สำคัญหลายอย่าง เช่นเหตุการณ์เดือนตุลาคม 2516 และ 2519 หรือสถานการณ์การเมืองระดับภูมิภาคเช่น สงครามเวียดนาม แต่สำหรับชวานาอีสถานแล้ว การที่ลูกหลานจำนวนหนึ่งเข้าร่วมขบวนการต่อสู้กับ พคท. นั้น ไม่ใช่เพราะอุดมการณ์ทางการเมือง ไม่ใช่เพราะความต้องการเอกราชของรัฐอีสาน แต่เป็นเพราะความยากจนเรื้อรัง และความอยุติธรรมทางเจ้าหน้าที่ของรัฐบางส่วน และพ่อค้ายาทุนมอบให้หรือกล่าวโดยรวมก็คือ ความยากจน ความด้อยพัฒนาและการที่รัฐล้มเหลวในการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของภาคอีสาน เป็นเงื่อนไขสำคัญที่มีส่วนให้ชวานาอีสถานเข้าป่าจับอาวุธขึ้นสู้กับรัฐบาลไทย²¹

²¹ โปรดดูรายละเอียดใน Keyes, Charles F. "Hegemony and Resistance in Northeastern Thailand". In *Region and National Integration in Thailand (1892-1992)*. Edited by Bernhard Dahm and Volker Grabowsky. (Passau: University of Passau, Southeast Asia Studies. In Press)

สาม ในทศวรรษปัจจุบัน เนื่องจากเหตุผลทางประวัติศาสตร์ และการเมืองการทหาร ดินแดนที่ราบสูงโคราชจึงมีความสำคัญต่อความมั่นคงของประเทศไทยโดยรวมมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะช่วงหลังการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ในอินโดจีน ประเทศไทยจึงให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมต่อดินแดนภาคอีสานมากขึ้นเป็นลำดับ การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ และแผนการพัฒนากลุ่มจังหวัดตะวันออกเฉียงเหนือในสมัยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างสำคัญของความพยายามดังกล่าวของประเทศไทย รูปธรรมของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญ เช่น การสร้างเขื่อน ถนน ทางรถไฟ ก่อตั้งสถาบันการศึกษาชั้นสูง โรงพยาบาล และสาธารณูปโภคต่าง ๆ ในภาคอีสานได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวอีสานหลาย ๆ ด้านในช่วงเวลากว่า 30 ปีที่ผ่านมา (หลังจากการประกาศใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504) ในขณะเดียวกัน ประชากรอีสานได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้ แหล่งน้ำ และที่ดินทำกิน ได้ลดลงอย่างรวดเร็วทั้งคุณภาพและปริมาณ²²

ในทศวรรษปัจจุบัน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในด้านของกรรมสิทธิ์ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชนิดต่าง ๆ ได้กลายมาเป็นปัญหาและข้อขัดแย้งที่สำคัญระหว่างรัฐ นายทุนเอกชน กับชาวอีสานควบคู่ไปกับปัญหาทางเศรษฐกิจสังคมอื่น ๆ เช่น การย้ายถิ่นของแรงงานอีสาน ภัยธรรมชาติ ฯลฯ ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวอีสานในทศวรรษปัจจุบันล้วนแต่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาการเกษตรแทบทั้งสิ้น เช่น กรณีเขื่อนปากมูล, ก.จ.ก.,

²² โปรดดูรายละเอียดใน สุวิภา สมุทกุลปรีดี และคณะ. จากยอดห้วยถึงบุญปิง: สิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรที่แม่นยำของชุมชนชาวนาถุ่มน้ำชี (นกรราชสาร: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2536).

การทำนาเกลือและการประมงภายใต้การนำของสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน²³ ปัญหาต่างๆ เหล่านี้นับวันจะทวีความรุนแรงและส่งผลกระทบต่อสังคมชาวนาอีสานอย่างกว้างขวาง ซึ่งพวกเขามองเห็นว่า การพิจารณาเฉพาะพัฒนาการและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาวนาอีสานเพียงด้านเดียว คงจะไม่เพียงพอและไม่รอบด้าน ดังนั้น พัฒนาการของทุนนิยมในสังคมชาวนาอีสานจึงเป็นหัวข้อที่จะได้รับการนำเสนอต่อไป

กล่าวโดยสรุปแล้ว ความพยายามของประเทศไทยในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอีสานที่ดำเนินมาสืบเนื่องตั้งแต่หลังกบฏผู้มีบุญ ขบวนการนักรบเมืองอีสาน และการต่อสู้กับ พคท. จนถึงปัจจุบันนั้น ประเทศไทยประสบความสำเร็จในแง่การทหารและการเมือง กล่าวคือรัฐสามารถรวมเอาดินแดนที่ราบสูงโคราชให้เป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย สร้างชาติไทยและเมืองไทยในฐานะที่เป็น “ชุมชนในจินตนาการ”²⁴ ของชาวนาอีสานได้สำเร็จ โดยผ่านการศึกษาพื้นฐาน ศาสนา และการพัฒนาชนบท แต่สำหรับแง่มุมทางเศรษฐกิจและสังคมแล้ว ยังมีปัญหาสลับซับซ้อนที่จะต้องพิจารณากันต่อไปอีก เพราะโดยธรรมชาติแล้ว ประเทศไทยไม่ได้จัดการประโยชน์ให้กับชาวนาอย่างยุติธรรม แต่รัฐกลายเป็นเครื่องมือของระบบทุนนิยมที่ขยายตัวเข้ามาในบริบทของชาวนาอีสานอย่างรวดเร็วในช่วงเวลา 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา

²³ ไปรอดู Keyes, Charles F. *Hegemony and Resistance in Northeastern Thailand*. อ้างแล้ว. Pattana Kitiarsa. *Voice from the Voiceless*. A Paper Submitted to the School of Cultural Studies, National Museum of Ethnology, Osaka, Japan (1995, Mimeographed). Tjelland, Rune. *Political Brokerage: Rural Activists and Peasant Mobilisation in Northeast Thailand*. M.A. thesis, University of Oslo, 1995. และ สุริยา สมทกุลดีและคณะ. *จากยอดหัวถึงบุญบึง... อ้างแล้ว*

²⁴ Benedict, Anderson. *Imagined Community: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition (New York: Verso, 1991).

พัฒนาการของระบบทุนนิยมในสังคมชวานาอีสถาน

การผลิตเพื่อยังชีพ เมื่อปี พ.ศ. 2445 พระญาณรักจิต พระชั้นผู้ใหญ่ในมณฑลชวานาอีสถานได้เขียนบรรยายถึงสภาพความยากจนและความแร้นแค้นของชวานาอีสถานซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญในการเกิดกบฏผู้มีบุญไว้ว่า “ราษฎรมีความคับแค้นเพราะขาดความเจริญแห่งทรัพย์ การทำไร่นาสวน ถ้าได้ผลมากไม่มีราคาถ้าทำไม่ได้ต้องอด การค้าขายสัตว์พาหนะมีความลำบาก หลายประการ ผู้ซื้อผู้ขายก็อยากขาย แต่พิมพ์ (คำรูปพรรณสัตว์) อยู่ข้างติดขัด ข้อนี้ดูเหมือนว่าเป็นกันแทบทุกเมืองว่าพิมพ์ไม่มีครั้นช้าง ม้า โค กระบือพลัดหนีไป ถ้ามีผู้จับนำส่งศาลากลางต้องริบเป็นของหลวง... ราษฎรไม่มีทางหาเงินในถิ่นฐานภูมิสำเนาของตน เพราะจ้างกันราคาถูกเหวี่ยงเกิน ตามหัวเมืองที่ห่างจากข้าหลวง มักมีผู้โกงเงินช่วยแก่ราษฎรก่อน แต่ยังไม่มียี่จะให้ เมื่อสิ้นเขตร ถ้ามีผู้หนึ่งผู้ใดทำเรื่องราวฟ้องร้องว่า เจ้าพวกนั้นไม่เสียช่วย ตุลาการชำระเห็นไม่มีอะไรเป็นหลักฐานต้องปรับเป็นแพ้ว”²⁶

ข้อความข้างต้นนี้ แท้ที่จริงก็คือ ภาพสะท้อนของสภาพทางเศรษฐกิจและวิถีชีวิตของสังคมชวานาอีสถานเมื่อศตวรรษที่ผ่านมา เมื่อสังคมชวานาอีสถานได้เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในแง่ที่ว่าต้องกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐส่วนกลาง ที่มีอำนาจชอบธรรมในการควบคุมทางการเมือง เกณฑ์กำลังคนและเรียกเก็บภาษีอากรในรูปแบบต่าง ๆ จากชวานา แต่ในทางเศรษฐกิจและวิถีการผลิตนั้น ยังไม่ได้พัฒนาไปไกลกว่าสังคมดั้งเดิม หรือสังคมบุพกาลมากนัก เทคโนโลยีการผลิตยังคงต้องพึ่งพาแรงงานคนและสัตว์ รวมทั้งอาศัยความเอื้ออำนวยการของเงื่อนไขธรรมชาติเป็นสำคัญ การทำนาข้าวในที่ลุ่ม ปลูกพืชไร่ในที่ดอน เลี้ยงสัตว์และเก็บของป่าล่าสัตว์ เป็นภาพรวมของการผลิตเพื่อยังชีพ

²⁶ อ้างถึงใน คายส์, ซาลส์ เอฟ. “ความเชื่อพระศรีอริย์ ลัทธิเดรวาทและสังคมไทย”. อ้างแล้ว, หน้า 79.

ในสังคมชาวนาฮีसानเมื่อราว 100 ปีที่ผ่านมา ชาวนาฮีसानนอกจากจะต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติ²⁶ เช่น น้ำท่วม และฝนแล้งแล้ว ยังต้องดิ้นรนผลิตเพื่อหาเงินเสียภาษีอากรให้กับรัฐอีกทางหนึ่งด้วย

วิธีการผลิตเพื่อยังชีพของสังคมชาวนาฮีसानในช่วงเวลาใกล้กันนั้นยังพบได้จากบันทึกของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ผู้เป็นกำลังสำคัญในการปฏิรูปการปกครองพระองค์เสด็จตรวจราชการมณฑลอีสานและมณฑลอุดรใน พ.ศ. 2449 และทรงบันทึกสภาพหมู่บ้านอีสานไว้ว่า “...ชาวบ้านเหล่านี้...มีบ้านอยู่แห่ง 1 มีเขารือนพอกันอยู่และมีขุ้งเก็บข้าวไว้พอกินปี 1 ในลานบ้านปลูกพริก มะเขือ ข่า ตะไคร้สำหรับต้มแกง นอกบ้านมีสวนผลไม้ เช่น กล้าย อ้อย หนาก มะพร้าว และมีที่ปลูกหม่อนสำหรับเลี้ยงไหม ต่อเขตสวนไปถึงทุ่งนา ต่างมีที่นาและโคกระบือ พอทำได้ข้าวกินทุกครัวเรือน ถึงฤดูทำนาก็ช่วยกันทำทั้งชายหญิง เด็ก ผู้ใหญ่ สิ้นฤดูทำนา ผู้ชายไปเที่ยวหาของขาย ผู้หญิงอยู่บ้านเลี้ยงไหมและทอผ้าเครื่องนุ่งห่ม เศษอาหารที่เหลือใช้เลี้ยงไก่ แลสุกรไว้ขาย การกินของชาวบ้านแถวนี้ทำได้เองเกือบไม่ต้องซื้อหาสิ่งอันใด สิ่งที่ต้องซื้อก็คือ เครื่องเหล็ก เช่น จอบ เสียม มีด พร้า เป็นต้น และเครื่องถ้วยชาม บางทีก็ซื้อด้ายทอผ้า หรือผ้าผืน และของอื่น ๆ ที่พอค้าหาบไปขาย...”²⁷

ของป่าและข้าว การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของฉัตรทิพย์ นาถสุภา²⁸ แสดงให้เห็นว่า “ภาคอีสานเป็นภาคที่การผลิตแบบพอยังชีพของหมู่บ้านคงตัวอยู่ในอัตราส่วนที่มากที่สุด” นับตั้งแต่หลังการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 (เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2435) จนถึงหลัง

²⁶ ตัวอย่าง เช่น บริเวณลุ่มแม่น้ำชีในปี พ.ศ. 2433 และ 2434 การเก็บเกี่ยวผลผลิตแทบจะทำได้เพราะฝนแล้งและน้ำท่วม...โปรดดูงานของ กายส์, ซาลส์ เอฟ. “ความเชื่อพระศรีอริย์ ลัทธิเถรวาทและสังคมไทย”. อ้างแล้ว, หน้า 79.

²⁷ อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. อ้างแล้ว, หน้า 87.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 84-85.

สงครามโลกครั้งที่สองและการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในปี พ.ศ. 2504 การผลิตเพื่อขาย การค้าขายและการลงทุนที่มีปริมาณมาก และส่งผลกระทบต่อสังคมชาวภาคอีสานในวงกว้างยังไม่เกิดขึ้นอย่างจริงจัง การทำในอีสานเป็นการค้าของป่าเป็นส่วนใหญ่ เดิมเป็นการส่งส่วย แต่เมื่อเก็บภาษีเป็นตัวเงินแทนในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ชาวบ้านก็ได้เงินจากการค้าของป่า หรือสัตว์เลี้ยง เช่น โค กระบือ มาเสียเงินค่ารัชชูปการหรือค่าหัว เนื่องจากภาคอีสานไม่มีการคมนาคมทางน้ำที่สำคัญ การค้าทางไกลในระยะก่อนมีทางรถไฟจึงต้องใช้วิธีหาบและเกวียน พ่อค้าทางไกลในอีสานยุคแรกเป็นกุลลา ยุคต่อมาเป็นพ่อค้าจีนซื้อของป่า เช่น หนังกวาง หนังกวางตากแห้ง กระดุกวัวควาย งาช้าง ครั้ง หวาย เม็ดละหุ่ง ฯลฯ แล้วหาบหรือใส่เกวียนบรรทุกมาที่นครราชสีมา จากนั้นนครราชสีมา ก็หาบข้ามดงพระยาเย็นมายังกรุงเทพฯ

นอกจากนี้ นัศรทิพย์ นาดสุภา ยังได้นำเสนอต่อไปอีกว่าการค้าขายในภาคอีสานโดยเฉพาะการค้าข้าวของพ่อค้าคนจีน เริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจังเมื่อเริ่มสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ เชื่อมกับนครราชสีมาและหัวเมืองต่าง ๆ ในภาคอีสานตอนใต้ เช่น อุบลราชธานี บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษสิ้นสุดลง “...พ่อค้าคนจีนไปตั้งฉางรับซื้อข้าวอยู่ริมสถานีรถไฟ นครราชสีมาเป็นตลาดข้าวใหญ่ที่รวมข้าว มีฉางเก็บและกักตุนเพื่อส่งรถไฟมากรุงเทพฯ มีโรงสีตั้งขึ้นหลายแห่ง ใน ค.ศ. 1930 (2473) ภาคอีสานมีโรงสีไฟทั้งสิ้น 30 โรง อยู่ที่โคราช 13 โรง อุบล 5 ขุขันธ์ 5 สุรินทร์ 4 บุรีรัมย์ 2 ร้อยเอ็ด 1 และขอนแก่น 3...ใน ค.ศ. 1925 (2468) สินค้าออกข้าวจากอีสานมีน้ำหนัก 1,700,000 หาบ (102,816 ตัน) หรือเท่ากับ 7% ของสินค้าออกข้าวของประเทศ ใน ค.ศ. 1935 (2478) เพิ่มขึ้นเป็น 18%...”²⁹

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 85-86.

อย่างไรก็ตาม ได้มีคำวิพากษ์วิจารณ์จากวิศวกรชลประทาน ชาวต่างชาติในช่วงเวลาต่อมาว่า การสร้างเส้นทางรถไฟสายอีสานในช่วงเวลาดังกล่าว ไม่ได้ให้ผลคุ้มค่าในทางเศรษฐกิจมากนัก เนื่องจากขนสินค้าได้ในปริมาณไม่มาก ตลาดการค้าก็กระจุกตัวอยู่เฉพาะริมเส้นทางรถไฟ และที่สำคัญไม่ได้ช่วยให้ชาวไร่ชาวนาอีสานพัฒนาความเป็นอยู่ หรือพื้นฐานอาชีพเกษตรกรรมของตนแต่อย่างใด การลงทุนของรัฐเพื่อพัฒนาเส้นทางคมนาคมดังกล่าวเป็นการลงทุนไม่คุ้มค่า รัฐควรจะให้ความสำคัญกับการพัฒนาชลประทานมากกว่า แต่การศึกษาของสมภพ มานะรังสรรค์³⁰ ได้ชี้ให้เห็นว่า เส้นทางดังกล่าวช่วยให้แรงงานอีสานลงไปรับจ้างทำนาบริเวณทุ่งรังสิตปีละประมาณ 10,000 คน ซึ่งเป็นผลดีต่อการผลิตข้าวเพื่อป้อนตลาดโลกของไทยในช่วงนั้นเป็นอย่างมาก ขณะเดียวกัน ข้อมูลดังกล่าวก็สามารถพิจารณาในมุมกลับได้ว่า ชาวนาอีสานมีแรงงานจำนวนมากที่ไม่อยู่ในภาวะการมีงานทำเต็มเวลา และการผลิตเพื่อการค้าในวงกว้างยังไม่ได้เกิดในภาคอีสาน แม้ว่าการค้าข้าวของพ่อค้าคนจีนและการขยายพื้นที่ปลูกข้าวจะเริ่มต้นขึ้นแล้วก็ตาม

สัมปทานไม้ ก็กิจการโรงเลื่อยและสัมปทานป่าไม้ของพ่อค้าคนจีน เป็นเงื่อนไขสำคัญอีกประการหนึ่งของพัฒนาระบบทุนนิยมในภาคอีสานต่อจากการค้าของป่า ฝ้ายไหม โคน กระบือ ข้าวและโรงสีในช่วงก่อนหน้า (หลังการปฏิรูปการปกครองรัชกาลที่ 5 ถึงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง) อันที่จริง รัฐในระยะแรกไม่ได้ให้ความสนใจที่จะเปิดให้เอกชนสัมปทานป่าไม้ในภาคอีสาน แต่ให้ความสนใจกับไม้สักในภาคเหนือเป็นอันดับแรก

ภายหลังจากที่ป่าไม้สักที่มีค่าในภาคเหนือเริ่มลดจำนวนลง รัฐบาลจึงหันมาประกาศให้สัมปทานป่าไม้กระยาเลย หรือป่าที่ไม่ใช่ไม้สักในภาคอีสานมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493 โดยมีองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ และ

³⁰ สมภพ มานะรังสรรค์, แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในระบอบพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 29-30.

บริษัทสัมปทานเอกชนเป็นผู้ดำเนินการสำคัญ ในปี พ.ศ. 2495 ปริมาณการตัดฟันไม้กระยาเลยทั่วประเทศมีจำนวน 138,150 ลูกบาศก์เมตร ต่อมาได้เพิ่มขึ้นเป็น 226,720 ลูกบาศก์เมตรในปี พ.ศ. 2507 ในขณะเดียวกัน จำนวนโรงงานแปรรูปไม้ในภาคอีสาน ทั้งที่เป็นโรงงานเครื่องจักรและแรงงานคนในปี พ.ศ. 2497 มีเพียง 75 แห่ง ได้เพิ่มเป็น 155 แห่งในปี พ.ศ. 2503 และ 216 แห่งในปี พ.ศ. 2509 ตามลำดับจากการสัมปทานป่าไม้ การก่อสร้างโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ เช่น เขื่อนถนน ทางรถไฟ รวมทั้งการลักลอบทำไม้เถื่อนและการจับจองพื้นที่ทำกินในเขตป่าของชาวนาอีสาน ทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว³¹

ดังนั้น จึงไม่ใช่ว่าความมั่งคั่งของนายทุนและพ่อค้าคนจีนที่ได้รับการสัมปทานป่าไม้ในภาคอีสาน จะเป็นเงื่อนไขสำคัญในการขยายตัวของระบบทุนนิยมในสังคมชาวนาอีสาน การสัมปทานไม้ยังคงดำเนินเรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ. 2532 ซึ่งเป็นปีที่รัฐบาลสั่งให้ยุติการสัมปทานและปิดป่าทั่วประเทศ เป็นที่น่าสังเกตว่า ในชนบทภาคอีสานนั้น ภายหลังจากการบุกเบิกป่าของบริษัทที่ได้รับการสัมปทานแล้ว ชาวบ้านได้ถือโอกาสเข้าไปจับจองพื้นที่ป่าเพื่อใช้ปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น มันสำปะหลัง อ้อย ปอ หรือข้าวโพด พื้นที่ดังกล่าวรัฐบาลได้ประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ โดยผ่านพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ซึ่งได้กลายมาเป็นปัญหาความขัดแย้งที่ยืดเยื้อจนถึงทศวรรษปัจจุบัน เพราะรัฐต้องการอนุรักษ์และจัดการพื้นที่ป่าสงวน ในขณะที่ชาวบ้านก็เรียกร้องกรรมสิทธิ์ถือครองที่ทำกิน เพราะได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินมานานแล้วอย่างน้อยก็ก่อนหน้าทีรัฐบาลจะประกาศใช้พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ³²

³¹ อ้างถึงใน สุริยา สมุทกุลดี และคณะ. จากยอดหัวถึงบุญปิง... อ้างแล้ว, หน้า 116-121.

³² โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Project for Ecological Recovery. *The Future of People and Forests in Thailand After the Logging Ban*. Edited by Pinkaew Leungaramsri and Noel Rajesh (Bangkok: Paap Pim Printing, 1992).

พืชเศรษฐกิจ นวัตกรรม นวัตกรรม นวัตกรรมและพรพิไล เลิศวิชา ได้นำเสนอภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำชี ในเขตอำเภอเวียงน้อย จังหวัดขอนแก่น จากที่เคยทำนาปลูกข้าวสำหรับการบริโภค ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา และแลกเปลี่ยนภายในท้องถิ่นอย่างเดียวไปเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจตามความต้องการของตลาดโลก “การทำไร่ป่อมีผลตอบแทนสูงขึ้นทุกทีจนถึงราคา กก.ละ 2 บาท ในปี พ.ศ. 2500...ชาวนาสามารถนำเอาเนื้อที่โลก ที่ดอน ที่ไร่มาปลูกป่อ ซึ่งกำลังได้ราคาดี ชาวนาได้ขยายพื้นที่ปลูกป่อในทศวรรษที่ 2490 และต่อมาก็ปลูกมันสำปะหลัง ซึ่งเป็นพืชชนิดใหม่ที่ตลาดและรัฐบาลได้นำมาแนะนำให้ชาวนารู้จัก รัฐบาลและตลาดประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชาวนาในช่วงทศวรรษ 2500 กล่าวคือ พื้นที่ปลูกป่อขยายตัวอย่างรวดเร็วใน พ.ศ. 2501-2509 ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2517-2527 พื้นที่ปลูกมันสำปะหลังของภาคอีสานเพิ่มขึ้นจาก 3.1 ล้านไร่เป็น 8.1 ล้านไร่ มันสำปะหลังกลายเป็นสินค้าออกอันดับสองของประเทศรองจากข้าว (อาจกล่าวได้ว่า)...การเปลี่ยนแปลงจากการปลูกข้าวเป็นพืชหลักอย่างเดียว มาเป็นปลูกพืชฤดูแล้งอีก...จากข้าว-ฝ้าย-พืชผัก-หม่อนไหม-มาเป็นข้าว-ป่อ-มัน-รถไถ...”³³

ภาพการเปลี่ยนแปลงข้างต้นนี้ เป็นภาพโดยรวมของสังคมชาวนาทัวภาคอีสานนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2500 เป็นต้นมา ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่ประเทศไทยได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นแผนแม่บทของการพัฒนาประเทศ รัฐบาลไทยแทบทุกสมัยและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทุกแผน ซึ่งแต่ละแผนมีอายุ 5 ปี ก็ได้ประกาศอย่างชัดเจนว่า เป้าหมายการพัฒนาประเทศคือ การพัฒนาให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมภายใต้ระบอบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

³³ นวัตกรรม นวัตกรรม นวัตกรรมและพรพิไล เลิศวิชา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2537), หน้า 109. เพิ่มข้อความในวงเล็บโดยคณะนักวิจัย

ช่วงเวลากายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 และ 2 (พ.ศ. 2504-2509 ; 2510-2515) รัฐบาลได้ทุ่มงบประมาณจำนวนมากสำหรับโครงการพัฒนาโครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานในภาคอีสาน เช่น ถนน ไฟฟ้า เขื่อน ฯลฯ เพื่อรองรับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของภูมิภาคในอนาคต งบประมาณในการลงทุนพัฒนาสาธารณูปโภคระหว่างปี พ.ศ. 2507-2509 นั้นมีมูลค่าถึง 19.4 พันล้านบาท จากงบประมาณที่มีอยู่ทั้งหมด 32 พันล้านบาทสำหรับที่จะต้องใช้จ่ายตลอดระยะเวลา 5 ปีแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509)³⁴

ควรกล่าวด้วยว่า การที่รัฐทุ่มงบประมาณจำนวนมากเพื่อพัฒนาโครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานในภาคอีสานระหว่างทศวรรษที่ 2500-2510 นั้น มีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการเมืองภายในประเทศและการเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างใกล้ชิด กล่าวคือ ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงสงครามเวียดนามที่มีสหรัฐอเมริกาเข้าร่วมวงไพล์ของสงครามอย่างเต็มตัว และเป็นช่วงขีดสุดของสงครามเย็นและการต่อต้านการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ในคาบสมุทรอินโดจีน สหรัฐอเมริกาให้การสนับสนุนทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และการทหารแก่รัฐบาลไทยเป็นจำนวนมาก จนกล่าวได้ว่าโครงการสาธารณูปโภคส่วนใหญ่ในภาคอีสานที่เกิดขึ้นในช่วงนั้น เป็นผลมาจากการช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกา เพื่อแลกกับการที่รัฐบาลไทยอนุญาตให้สหรัฐอเมริกาตั้งฐานทัพในประเทศและความร่วมมือทางทหารเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ ตัวอย่างที่ชัดเจน ได้แก่ ถนนมิตรภาพที่เชื่อมระหว่างนครราชสีมากับหนองคาย รวมทั้งการจัดตั้งโครงการเร่งรัดพัฒนาชนบท (ร.พ.ช.) และหน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่เพื่อปฏิบัติงานพัฒนาชนบทในท้องที่ทุรกันดารภาคอีสาน ซึ่งเป็นเขตแทรกซึมของ พท.³⁵

³⁴ Luther Cited in Pattana Kitiarsa. *Peasant Modifications in Managing a Farmers Association: A Case Study of the Northeast Thai Peasantry*. M.A. thesis, Ateneo de Manila University. (1992), p. 2.

³⁵ *Ibid.* p. 42-45.

การพัฒนาโครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน และการส่งเสริมให้
 ชวนาปลูกพืชเศรษฐกิจตามความต้องการของตลาดโลกในภาคอีสาน
 จึงเท่ากับว่าเป็นการวางรากฐานที่มั่นคงให้กับการพัฒนาอุตสาหกรรม
 โดยเฉพาะอุตสาหกรรมเกษตรและอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานจำนวน
 มากที่จังหวัดต่าง ๆ ทั่วภาคอีสานในทศวรรษต่อ ๆ มา

อุตสาหกรรมและผลกระทบ ยกเว้นโรงสีข้าว โรงเลื่อย และ
 อุตสาหกรรมทอผ้าไหมในครัวเรือนแล้ว โรงงานอุตสาหกรรมในภาคอีสาน
 ส่วนใหญ่เกิดขึ้นช่วงหลังทศวรรษ 2500 หรือหลังการประกาศใช้แผน
 พัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติเป็นต้นมา อุตสาหกรรมเกือบทั้งหมดใน
 ภาคอีสานเป็นอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ใช้ทรัพยากร
 ชุมชนชาติและแรงงานค่าจ้างราคาถูกเป็นฐานประกอบการที่สำคัญ ทั้งนี้
 เนื่องจากสาเหตุสำคัญที่ว่า ภาคอีสานไม่มีทางออกสู่ทะเล และไม่มี
 แร่ธาตุอย่างอุดมสมบูรณ์ เช่น ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก หรือภาคใต้
 ถึงกระนั้นก็ตาม อุตสาหกรรมและบริการในภาคอีสานซึ่งเป็นนโยบาย
 และเป้าหมายหลักในการพัฒนาประเทศ ก็ขยายตัวในอัตราที่ค่อนข้างสูง
 กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2518 ผลิตภัณฑ์นอกภาคเกษตร หรืออุตสาหกรรม
 และบริการคิดเป็นร้อยละ 51.2 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมของภาคอีสาน จากนั้น
 10 ปีต่อมาคือ ปี พ.ศ. 2528 ได้เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 68.6 และคงตัวอยู่ที่
 ร้อยละ 68.1 ในปี พ.ศ. 2531³⁶ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าทุกวันนี้ผลิตภัณฑ์
 มวลรวมของภาคอีสานอย่างน้อยร้อยละ 70 เป็นผลผลิตจากภาคอุตสาหกรรม
 และบริการ

อาจกล่าวได้ว่า อุตสาหกรรมและการลงทุนในภาคอีสานนั้นมีความ
 สัมพันธ์กับการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์การตลาด

³⁶ อ้างถึงใน ขอบ ศิวานโกล และสุวิทย์ วีระศาสตร์. พฤติกรรมและประสิทธิภาคนโยบายในภาคอีสาน: กรณีศึกษา
 จังหวัดนครราชสีมา. (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2537), หน้า 2.

ของสินค้าเกษตรกรรมโลกอย่างเห็นได้ชัด ในระยะแรกโรงสีข้าวเกิดขึ้น เพื่อแปรรูปข้าวส่งออกไปตลาดโลก ต่อมาเป็นโรงเลื่อยแปรรูปไม้ที่ได้จากการสัมปทานและการทำไม้ผิดกฎหมาย พอถึงช่วงขยายตัวอย่างรวดเร็วของการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดต่าง ๆ เช่น ปอ มันสำปะหลัง ข้าวโพด ถั่ว อ้อย (หลังทศวรรษ 2500) ก็ปรากฏว่ามีโรงงานฟอกปอ โรงงานแป้งมันสำปะหลัง โรงงานน้ำตาล โรงงานอาหารสัตว์ หรือแม้กระทั่งโรงงานเยื่อกระดาษเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วตามจังหวัดต่าง ๆ ทั่วภาคอีสาน

เมื่อพิจารณาจากสถิติตัวเลข จะเห็นได้ว่า การเพิ่มขึ้นของผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมและบริการ เป็นสัดส่วนที่สัมพันธ์กับการลดลงของผลิตภัณฑ์จากภาคเกษตรกรรมอย่างเห็นได้ชัด ในแง่นี้จึงค่อนข้างจะชัดเจนว่า การขยายตัวของอุตสาหกรรมได้ส่งผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอีสานซึ่งเป็นสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิมอย่างเลี่ยงไม่พ้น ผลกระทบดังกล่าวอาจจะนำเสนอได้ดังนี้

ประการแรก การพัฒนาอุตสาหกรรมช่วยให้เมืองศูนย์กลางขยายตัวรวดเร็วขึ้น โดยเฉพาะจังหวัดที่เป็นศูนย์กลางของภูมิภาค เช่น นครราชสีมา ขอนแก่น อุดรธานี อุบลราชธานี เป็นต้น ในทางกายภาพ การขยายตัวของเมือง หมายถึงประชากรเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะประชากรเมืองที่เป็นผลมาจากการอพยพเข้ามาหางานทำในเมือง ดังนั้น ผลกระทบข้อแรกสุดก็คือ การย้ายถิ่นแรงงาน ปัญหาชุมชนแออัด และมลพิษในเมือง อย่างไรก็ตาม การอพยพของชาวนาเพื่อเข้ามาทำงานตามหัวเมืองใหญ่ของภาคอีสาน ยังเห็นไม่ชัดเจนเท่ากับกรณีที่ชาวนาอีสานอพยพเข้าไปทำงานในกรุงเทพฯ และปริมณฑล ซึ่งเป็นแหล่งอุตสาหกรรมที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ ข้อมูลล่าสุดพบว่า ชาวนาอีสานเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่สุดของประเทศที่อพยพตั้งถิ่นฐานไปหางานทำต่างถิ่น กล่าวคือ ปี พ.ศ. 2533

มีชาวอีสานอพยพทั้งสิ้น 1,482,335 หรือร้อยละ 10.4 ของคนอพยพ
ทั่วประเทศ และเพิ่มจำนวนเป็น 1,940,506 คน หรือร้อยละ 13.4 ใน
ปี พ.ศ. 2537³⁷

ประการที่สอง ชาวนาไร่ที่ทำกินมากขึ้น เนื่องจากความล้มเหลว
ของภาคเกษตรกรรม และการขายที่ดินทำกิน การซื้อขายที่ดินทำกิน
หรือการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งในสังคม
เกษตรกรรมทั่วประเทศ ในภาคอีสานนั้น การศึกษาหมู่บ้านแห่งหนึ่งใน
เขตสุขาภิบาลโคกกรวด อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา เมื่อปี พ.ศ. 2535³⁸
พบว่า พื้นที่ทั้งหมดของหมู่บ้านมีประมาณ 904 ไร่ โดยที่ครัวเรือน
ทั้งหมด 96 ครัวเรือนถือครองร่วมกัน ในจำนวนนี้ 38 ครัวเรือนหรือ ร้อยละ
39.6 ขายที่ดินโดยแบ่งขายระหว่าง 5-10 ไร่ในช่วงปี พ.ศ. 2529-2534
ส่วนใหญ่ที่ดินที่ขายนั้น ผู้ซื้อได้แก่พวกนายทุน และการซื้อขายดังกล่าว
เกิดขึ้นเมื่อมีการตัดถนนและโรงงานอุตสาหกรรมตั้งขึ้นในเขตชุมชน
และที่น่าสนใจยิ่งกว่านั้นก็คือ ทุกวันนี้ 48 ครัวเรือน หรือร้อยละ 50
ของชุมชนดังกล่าวไม่มีที่ดินทำกิน และชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ
รับจ้างในโรงงาน

นอกจากนี้ การศึกษาชุมชนใกล้เคียงเมืองแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น
ของพวกเรา ก็พบการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดินและอาชีพในลักษณะที่
ใกล้เคียงกัน มีชาวบ้านเพียง 103 ครัวเรือนจากทั้งหมด 735 ครัวเรือน
หรือประมาณ 1 ใน 7 เท่านั้นที่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง ทั้งนี้เพราะ
ชาวบ้านขายที่ดินให้นายทุนซึ่งซื้อไปสร้างโรงงาน สถานีบริการน้ำมัน
โรงสีข้าว โรงน้ำแข็ง ฯลฯ หมู่บ้านดังกล่าวนอกจากจะตั้งอยู่ใกล้เขต

³⁷ มติชนสุดสัปดาห์. 15, 782 (15 สิงหาคม 2538), หน้า 82.

³⁸ ขอบ ดีสวนโลก. พัฒนาการของการใช้ที่ดินและการเปลี่ยนแปลงอาชีพของชาวอีสานในชุมชนเมืองหลัก:
กรณีบ้านดอนแก้ว จังหวัดนครราชสีมา (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2535),
หน้า 52-53.

เทศบาลเมืองขอนแก่นแล้ว ยังตั้งอยู่ริมถนนมิตรภาพและทางเลี้ยวเมือง อีกด้วย ทำให้ราคาที่ดินเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ที่ดินของชาวบ้านย่อมหมายถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากที่เคยทำนา ก็ต้องไปทำงานในโรงงานและงานต่าง ๆ ในเมืองแทน ระบบเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านก็ย่อมสลับซับซ้อนมากขึ้น³⁰

ประการที่สาม อุตสาหกรรมในครัวเรือนและอุตสาหกรรมขนาดเล็กขยายตัวเข้าถึงหมู่บ้านในลักษณะต่าง ๆ มากขึ้น เนื่องจากสังคมชาวนาอีสานมีประชากรในวัยแรงงานจำนวนมาก และการเกษตรแบบดั้งเดิม เช่น การทำน่าน้ำฝนปีละครั้ง ทำให้แรงงานอีสานจำนวนมากอยู่ในภาวะที่ทำงานไม่เต็มเวลา ดังนั้น แรงงานอีสานจำนวนมากจึงมีศักยภาพต่อการผลิต รวมทั้งการบริโภคและการจำหน่ายแจกในระบบเศรษฐกิจอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ในหมู่บ้านอีสานปัจจุบัน ปรากฏว่ามีเครือข่ายของอุตสาหกรรมนอกระบบหลาย ๆ ประเภท ได้เข้าใช้ประโยชน์จากแรงงานของชาวนาอีสานในระดับหมู่บ้านและครัวเรือนแล้ว

อุตสาหกรรมทอแหวน หรืออุตสาหกรรมต่อแผงไฟฟ้าหรือชิ้นส่วนวงจรไฟฟ้าอย่างง่าย ๆ เป็นตัวอย่างสำคัญอันหนึ่งที่พวกเราพบเห็นได้ทั่วไปตามหมู่บ้านใกล้เมืองของจังหวัดขอนแก่น เครือข่ายดังกล่าวเริ่มต้นจากนายหน้าหรือคนกลาง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านในหมู่บ้านหรือเพื่อนบ้านไปรับเหมางาน เช่น ปะชุนแหวน หรือต่อแผงหลอดไฟที่ใช้ประดับหรือตกแต่งสถานที่มาจากโรงงานในเมือง แล้วนำไปแจกจ่ายชาวบ้าน โดยเฉพาะแม่บ้าน หรือชาวบ้านที่ว่างงาน โดยจ่ายค่าจ้างตอบแทน นอกจากนี้ อุตสาหกรรมครัวเรือนดั้งเดิมของชาวนาอีสาน เช่น การทอผ้าไหม ทอเสื่ออก เครื่องจักสานหรือเครื่องปั้นดินเผา ก็มีแนวโน้มที่จะใช้เทคโนโลยีการผลิตเข้าช่วยเพื่อผลิตให้ได้จำนวนมาก ใช้เงินลงทุน

³⁰ สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ. ศักยภาพชุมชนในการป้องกันและควบคุมโรคไข้เลือดออก: การศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตจังหวัดขอนแก่น (นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี. ๑๙๙๕)

มีระบบการตลาด รวมทั้งการสนับสนุนจากหน่วยงานของภาครัฐและเอกชนมากขึ้น⁴⁰

บทสรุป

เนื้อหาสำคัญของบทนี้นำเสนอว่า ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ของประเทศไทย ทูนิซีย และชวานาอีสถานมีลักษณะของการครอบงำ ควบคุม และแสวงหาผลประโยชน์อย่างเห็นได้ชัด ชาวไร่ชาวนา ซึ่งเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่มีประวัติความเป็นมาของการตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมมายาวนาน ความเป็นมาดังกล่าวดำเนินไปควบคู่กับการที่สังคมชวานาอีสถานเปลี่ยนสภาพจากสังคมบุพกาลที่ผลิตเพื่อยังชีพหรือเก็บของป่าล่าสัตว์เป็นสังคมชวานา (peasant society) ได้มีรูปแบบภายใต้ประวัติศาสตร์ยาวนานกว่าศตวรรษนี้ ดูเหมือนว่ารัฐและทูนิซียจะเป็นฝ่ายครอบงำ ควบคุม และแสวงหาผลประโยชน์จากชาวนาอยู่ฝ่ายเดียว และที่สำคัญ รัฐกับทูนิซียร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด เพื่อที่จะแสวงหาประโยชน์จากภาษีอากร ผลผลิต แรงงาน และทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในสังคมชวานาอีสถานเรื่อยมา

นับตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ประเทศไทยประสบความสำเร็จในการสร้างชุมชนชาติขึ้นมาในจินตนาการของคนอีสถาน หรือการรวมเอาผู้คนและดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของไทยอย่างถาวร เครื่องมือในการสร้างชาติที่สำคัญไม่ได้มีเพียงกลไกของรัฐ เช่น กองกำลังทหาร หน่วยงานราชการ หากแต่รวมไปถึงการศึกษาพื้นฐานในโรงเรียน การปฏิรูปศาสนา การสร้างเครือข่ายทางเศรษฐกิจ และการคมนาคมสื่อสาร และการพัฒนาชนบท ปฏิกริยาการต่อต้านจากคนอีสถาน ซึ่งมีประวัติศาสตร์ ชาติพันธุ์ วิถีชีวิต และ

⁴⁰ กรณีของการเปลี่ยนแปลงในอุตสาหกรรมทองคำ โปรดดูรายละเอียดในงานของเรา สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ. แม่พิมพ์องค์ต่างๆ...(นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2537).

ถิ่นอาศัยใกล้ชิดกับลาวฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ปรากฏให้เห็นตลอดช่วงเวลา 100 ปีที่ผ่านมา เช่น กบฏผู้มีบุญ ขบวนการนักรบเมืองห้องถิ่นอีสาน การเข้าร่วมต่อสู้ทางการเมืองกับ พทท. หรือแม้กระทั่งการประท้วงเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาการเกษตรต่าง ๆ แต่รัฐไทยก็สามารถควบคุมสถานการณ์ได้เสมอมา ทั้งยังดำเนินภารกิจสำคัญของรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การเก็บภาษีอากร การเกณฑ์กำลังคน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หรือการดำเนินโครงการพัฒนาชนบทต่าง ๆ

อีกด้านหนึ่งนั้น รัฐไทยยังได้เอื้อประโยชน์อย่างมากต่อการพัฒนาระบบทุนนิยมในสังคมชาวนาอีสาน โดยผ่านกลไกทางนโยบาย และการสนับสนุนให้นายทุนเข้าร่วมโครงการต่าง ๆ กับรัฐ ทุนนิยมในภาคอีสานเติบโตขึ้นมาจากการค้าข้าว กิจการโรงสีและค้าขายของป้าชนิดต่าง ๆ ในช่วงแรกที่รัฐต้องพึ่งการส่งออกสินค้าข้าวไปยังตลาดโลก แล้วต่อด้วยการเข้าสัมปทานป่าไม้ ซึ่งรัฐเปิดให้นายทุนเข้ามาดำเนินการต่อมาภายหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ รัฐส่งเสริมให้ชาวนาปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดต่าง ๆ ตามความต้องการของตลาดโลก เช่น ปอ มันสำปะหลัง อ้อย ฯลฯ ซึ่งแน่นอนว่าพ่อค่านายทุนผู้ยึดกุมอุตสาหกรรมและการค้าสินค้าการเกษตรเหล่านี้ ได้รับผลประโยชน์มากกว่าชาวไร่ชาวนา ในทศวรรษปัจจุบันก็เช่นเดียวกัน นโยบายการส่งเสริมอุตสาหกรรมในภูมิภาคของรัฐบาล แม้ว่าจะก่อให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการมีงานทำของชาวนา แต่ผลประโยชน์ก็ตกอยู่กับพ่อค่านายทุนมากกว่าชาวนา ลูกหลานของชาวนาต้องกลายมาเป็นกรรมกร และคนงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะภายใต้สถานการณ์ที่ราคาผลผลิตการเกษตรตกต่ำชาวนาต้องขายที่ดินทำกินและอพยพเข้าไปหางานทำในเมือง

ทั้งหมดนี้ เป็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์
ระหว่างรัฐ ทูนิซีย และชาวนาอีสาน ซึ่งเป็นภาพที่เคลื่อนไหวในอดีต
ก่อนที่จะมาเป็นหมู่บ้านชาวนาอีสานยุคโลกาภิวัตน์ ดังที่พวกเราจะนำ
เสนอในบทต่อไป

บทที่ 4

หมู่บ้านชานาโคราช

เนื้อหาสำคัญของบทนี้จะนำเสนอ “ตำนานชีวิต” และปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมร่วมสมัยที่เกิดขึ้น และกำลังเป็นไปในหมู่บ้านชานาโคราช หรือหมู่บ้านรอบมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ของพวกเขา หมู่บ้านชานาโคราชทั้ง 4 แห่งเป็นกรณีศึกษาที่พวกเราเลือกขึ้นมาพิจารณามิติต่าง ๆ ของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุนนิยม และชานาอีสาน ซึ่งเป็นแก่นสำคัญของหนังสือเล่มนี้

แนวคิดทฤษฎีทางมานุษยวิทยา และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ต่างก็ยืนยันว่า ชานาทุกหนทุกแห่งทั่วโลกได้ตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบและถูกรอบงำขูดรีดจากรัฐและนายทุนตลอดเวลา เรื่องราวของชานาแห่งที่ราบสูงโคราชที่พวกเรากำลังจะนำเสนอต่อไปนี้... ก็ไม่มีข้อยกเว้น ถ้าหากเราพิจารณากันอย่างถี่ถ้วน ก็น่าที่จะทำความเข้าใจได้ว่า อำนาจรัฐและการรุกทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้นแทบจะกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของ “วิถีชีวิตและวัฒนธรรมชานา” ไปเสียแล้ว

โคราช : เมืองหน้าด่าน

“เมืองโคราช” หรือ “นครราชสีมา” มีความสำคัญในฐานะที่เป็น “เมืองหน้าด่าน” หรือ “หัวเมืองชั้นเอก” ในประวัติศาสตร์ของประเทศไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างน้อย แต่กำเนิดดั้งเดิมนั้นมีความเก่าแก่ย้อนกลับไปถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรนำเสนอเกี่ยวกับ

เมืองนครราชสีมาว่า “ก่อนที่จะมาเป็นเมืองนครราชสีมา บริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณ...หลายแห่ง เมืองโบราณขนาดใหญ่ที่เป็นที่รู้จักและกล่าวกันว่า อาจเป็นที่มาของชื่อเมืองในปัจจุบันมีอยู่ 2 เมือง เมืองแรกอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ห่างจากตัวเมืองปัจจุบันประมาณ 31 กิโลเมตรในเขตอำเภอสูงเนิน เรียกว่า “เมืองเสมา” เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ลักษณะเมืองเป็นรูปวงรีมีคูและคันดินล้อมรอบ อีกเมืองหนึ่งคือ “เมืองโคราชปุระ” ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองเสมา ห่างกันประมาณ 6 กิโลเมตรภายในเมืองมีปราสาทหินแบบเขมรหลายแห่ง”¹ บันทึกภาคสนามที่พวกเราได้จากการศึกษาพิธีกรรมทางศาสนาของชุมชนรอบเมืองเสมาและวัดธรรมจักรเสมาราม ตำบลเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา พบว่า กรมศิลปากรได้เข้าไปสำรวจและขุดค้นโบราณสถานดังกล่าว และได้สันนิษฐานว่า “พระนอนวัดเสมารธรรมจักร ..สร้างขึ้นในสมัยทวารวดี มีอายุราวปี พ.ศ. 1200...”²

ส่วนตัวเมืองนครราชสีมาปัจจุบัน สร้างขึ้นในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แห่งกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 2199-2231) นักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งได้บันทึกการสร้างเมืองโคราชไว้ว่า “.. ในราว พ.ศ. 2200 มีฝรั่งมังค้ำมารับราชการในราชสำนักและมาทำการค้าขายในประเทศสยามมาก จึงโปรดฯให้ย้ายเมืองโคราชเก่า (เมืองโคราชปุระ) โดยให้ฝรั่งเป็นนายช่างไปสร้างเมืองใหม่ตั้งอยู่ระหว่างชายดงและทุ่ง จึงได้ปรากฏค่ายคูประตูหอรบกำแพงเมืองตามหลักยุทธศาสตร์...รายรอบด้วยคันคูและประตูทั้ง 4 ทิศ เป็นบริเวณกว้าง 1,000 เมตร ยาว 1,700 เมตร ทางทิศเหนือเรียกประตูแสนพล ทิศใต้เรียกประตูไชยณรงค์ ทิศตะวันออกเรียกประตูพลล้าน ทิศตะวันตกเรียกประตูชุมพล...แล้วเอา

¹ ศิลปากร, กรม, กองโบราณคดี. แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในอีสานล่าง. (กรุงเทพมหานคร: ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2533), หน้า 13.

² พัฒนา กิติยา, ศิลปกิจ ตีพิมพ์ศิลป และฉันทนา สุระพินิจ. บันทึกภาคสนามการศึกษาพิธีกรรมช่วงสี่ฟ่อน อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา. 13 มิถุนายน 2538.

นามเดิมของเมืองทั้งสองคือ โคราช (โคราฆปุระ) กับเสมา มาผูกขนานนามเมืองใหม่ว่า นครราชสีมา...”³

ความสำคัญของเมืองนครราชสีมาในฐานะที่เป็นเมืองหน้าด่านหรือประตูสู่ภาคอีสานและดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงปรากฏให้เห็นตลอดหน้าประวัติศาสตร์ของประเทศไทย ดังที่พวกเราได้กล่าวถึงในบทที่ 3 ว่า ดินแดนที่ราบสูงโคราชเป็น “เขตกันชน” ของอาณาจักรสยาม ลาว และเขมรนับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา ในส่วนของเมืองนครราชสีมาที่ประเทศไทยได้ใช้เป็นหัวเมืองชั้นเอกที่มีความสำคัญทั้งต่อการทหารและการปกครอง เหตุการณ์ที่สำคัญในประวัติศาสตร์เมืองนครราชสีมาในฐานะที่เป็น “เมืองหน้าด่าน” ของประเทศไทย อาจนำเสนอตามลำดับเวลาดังต่อไปนี้

พ.ศ. 2232 พระยายมราช (สังข์) ผู้สำเร็จราชการเมืองนครราชสีมา แข็งเมือง หรือเป็นกบฏต่อสมเด็จพระเพทราชา เนื่องจากพระเพทราชาแย่งชิงราชสมบัติในระหว่างที่สมเด็จพระนารายณ์ประชวร

พ.ศ. 2310 หลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า เจ้าเมืองพิมาย หรือกรมหมื่นเทพพิพิธ (พระองค์เจ้าแขก) พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ รวบรวมกำลังคนตั้งเป็นก๊ก หรือชุมนุม ก่อนที่จะถูกสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียกกองกำลังมาปราบปราม แล้วรวมชุมนุมต่าง ๆ เข้าด้วยกันเพื่อต่อสู้กับพม่าและกอบกู้กรุงศรีอยุธยา

ต่อมาในรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี พ.ศ. 2321 กองทัพไทยภายใต้การนำของเจ้าพระยาจักรี ก็อาศัยเมืองนครราชสีมาเป็นฐานกำลังสำคัญในการยกกองทัพไปตีเมืองเวียงจันทน์ และที่สำคัญ เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองหน้าด่านสุดท้ายรับมือกับกองทัพของเจ้าอนุวงศ์ใน พ.ศ. 2369 อันเป็นที่มาของวีรกรรมท้าวสุรนารี⁴

³ เดิม วิกาศย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 4-5.

⁴ โปรดดูรายละเอียดใน เดิม วิกาศย์พจนกิจ, อ้างแล้ว, หน้า 5-9; 661-75. และหลักฐานเรื่องเกี่ยวกับเจ้าอนุวงศ์ผู้ชาติในงานของ มหาสิลา วีระวงส์. ประวัติศาสตร์ลาว. แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยและสังคม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2535).

นอกจากนี้แล้ว เมืองนครราชสีมายังเป็นศูนย์กลางของหัวเมืองภาคอีสานระหว่างการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2435) เมืองนครราชสีมาในฐานะเป็นหัวเมืองเอกของหัวเมืองลาวฝ่ายกลางขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ เดิม วิชาภัยพจนกิจ ให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่า “ที่เรียกว่าหัวเมืองลาวฝ่ายกลางนั้น...หมายถึงหัวเมืองที่อยู่ระหว่างกลางแดนมณฑลลาวพวนกับมณฑลลาวกาว...ข้าหลวงคนแรกของเมืองนครราชสีมาชื่อ พระพิเรนทรเทพ”⁵ การปราบกบฏผีบุญภาคอีสาน พ.ศ. 2444-2445 อาจแสดงให้เห็นว่ารัฐไทยได้พิสูจน์ตัวเองว่าเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองในภูมิภาคนี้ แต่สมเด็จพระยาจ่างราชานุภาพ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ และข้าราชการไทยระดับสูง ตระหนักดีว่ากำลังทหารเพียงอย่างเดียวไม่อาจยืนยันได้ว่าอำนาจของรัฐบาลไทยจะเป็นที่ยอมรับของประชาชนและชาวนาในภาคนี้ ดังนั้น หลังการกบฏไม่นาน รัฐบาลไทยจึงเริ่มดำเนินโครงการพัฒนาต่าง ๆ เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของชาวนาอีสาน ตัวอย่างสำคัญได้แก่ การสร้างทางรถไฟสายอีสาน (กรุงเทพฯ-นครราชสีมา) การวางสายโทรเลข การจัดระบบการศึกษาภาคบังคับ เป็นต้น โครงการพัฒนาภาคอีสานของรัฐบาลสยามที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับประวัติศาสตร์เมืองนครราชสีมาช่วงดังกล่าว ได้แก่ โครงการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและส่งเสริมอุตสาหกรรมทอผ้าในปี พ.ศ. 2447⁶

กองช่างไหมนครราชสีมา โครงการส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและการทอผ้าโดยความช่วยเหลือของช่างชาวญี่ปุ่นนั้น เป็นโครงการในพระราชนิยามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อจะลดการนำเข้าสินค้าพวกผ้าและแพรไหม ซึ่งนำเข้าถึงปีละ 800,000 บาท ในปี พ.ศ. 2444 กระทรวงเกษตราธิการได้จ้างผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่น มีนายโทยาม่า เป็นหัวหน้าคณะมาแนะนำการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ทดลองทำไหม

⁵ เดิม วิชาภัยพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. อังแล้ว, หน้า 364.

⁶ เศษ นูนมาก. อังแล้ว, หน้า 30.

ครบวงจร... จ้างสตรีญี่ปุ่นมาเป็นผู้สอนการสาวไหมด้วยเครื่องมือหมุน และทำเหยียบ ในปี พ.ศ. 2445 ใช้พื้นที่ 100 ไร่ริมฝั่งลำตะคอง ตรงข้ามกับสวนผักจีน เริ่มจากที่ดอนโรงฆ่าสัตว์ บ้านพักครู-อาจารย์ โรงเรียนสุนารี ลาดตามริมน้ำไปจนหมดบริเวณโรงพยาบาลมหาราชปัจจุบัน เดิมเป็นที่รกร้างได้ถูกโค่นถางและปรับเป็นสวนปลูกหม่อน...ปี พ.ศ. 2447 ตั้งกองช่างไหมขึ้นที่นครราชสีมา...ปี พ.ศ. 2450 กองช่างไหมนครราชสีมาและกองช่างไหมบุรีรัมย์ขยายกิจการ โดยตั้งโรงสาวไหมในบริเวณที่ว่าการอำเภอ หรือศาลาวัดในท้องที่ที่มีการทำไหมกันมาก สอนกุลบุตรให้สาวไหมด้วยเครื่องมือ... แม้ว่ากิจการไหมทั้งหมดจะถูกรัฐบาลยกเลิกในปี พ.ศ. 2455 หรือเพียง 11 ปีหลังจากเริ่มดำเนินงานเท่านั้น แต่การริเริ่มของโครงการดังกล่าวมีส่วนผลักดันให้กิจการผ้าไหมในพื้นที่ต่าง ๆ ของนครราชสีมา บุรีรัมย์ ชัยภูมิ และขอนแก่นพัฒนาเรื่อยมา จนกลายมาเป็นแหล่งผลิตผ้าไหมที่มีชื่อเสียงที่สุดของประเทศในปัจจุบัน⁷

ทางรถไฟสายอีสาน รัฐบาลสยามในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ความสำคัญอย่างมากกับการพัฒนาเส้นทางคมนาคม เพื่อเชื่อมต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับภาคอีสาน ทั้งนี้เพราะเหตุผลทางเศรษฐกิจและการเมือง กล่าวคือ ในทางเศรษฐกิจรัฐบาลไทยต้องการยกระดับความเป็นอยู่ของชาวนาอีสานที่มีฐานะยากจนและต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติเป็นประจำ ส่วนในทางการเมืองนั้น รัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับดินแดนที่ราบสูงโคราชมากเป็นพิเศษ เพราะเป็นดินแดนที่ติดกับอาณานิคมของฝรั่งเศส รวมทั้งมีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และวัฒนธรรมกับลาวฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงอย่างใกล้ชิด และที่สำคัญชาวนาและเจ้านายเก่าในหัวเมืองอีสานได้ก่อกบฏที่เรียกว่า “กบฏผีบุญ” ซึ่งรัฐบาลต้องส่งกำลังทหารเข้าไปปราบปรามและควบคุมสถานการณ์

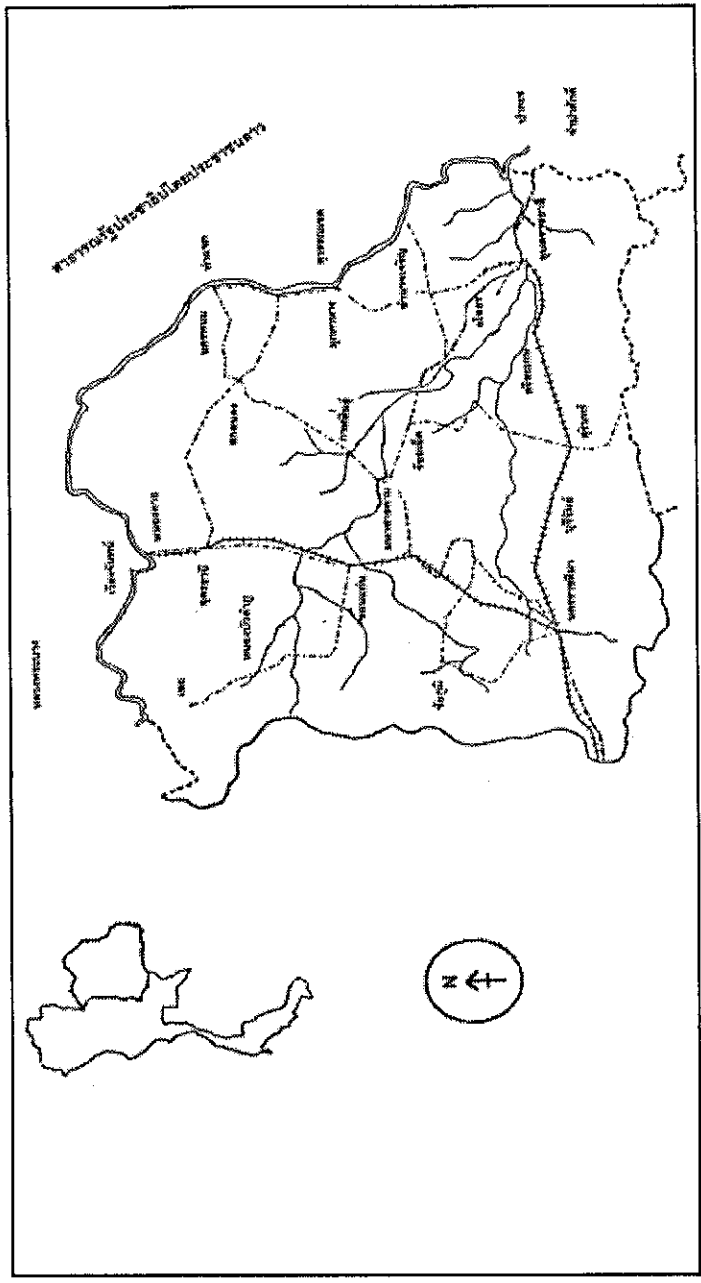
⁷ ชุ่มเมือง โคตรอุิน, “ไหมโคราช-ผ้าหางกระรอก”. ใน วัฒนธรรมพื้นบ้านนครราชสีมา. ปรีชา อุตระกูล, บรรณาธิการ. (นครราชสีมา: โคราชออฟเซ็ทการพิมพ์, 2530), หน้า 143-150.

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้เอง โครงการก่อสร้างทางรถไฟ หรือ การปรับปรุงเส้นทางคมนาคมสายหลักระหว่างกรุงเทพฯ กับดินแดนที่ราบสูงโคราชจึงมีความสำคัญมากเป็นพิเศษ

ทางรถไฟสายสำคัญที่เชื่อมโยงดินแดนที่ราบสูงโคราชเข้ากับที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ก็คือทางรถไฟสายอีสาน หรือกรุงเทพฯ-นครราชสีมา ซึ่งเริ่มก่อสร้างครั้งแรกจากหัวลำโพงเมื่อ พ.ศ. 2433 โดยบริษัทและนายช่างชาวอังกฤษ “...บริษัทที่รับเหมา ก็ดำเนินกิจการเรื่อยมาตามปกติจากกรุงเทพฯ ถึงอยุธยา สระบุรีผ่านพื้นที่ที่ราบขึ้นไปจนถึงภูเขาแดงพญาไฟ (หรือดงพญาเย็น) ในปี พ.ศ. 2438 มีการเจ็บป่วยเป็นไข้ชุกชุม คนงานส่วนใหญ่เป็นชาวจีนกวางตุ้งและชาวอีสานที่มารับจ้างทำงานขุดดินพูนทาง และระเบิดภูเขาได้เจ็บป่วยล้มตายเป็นอันมาก แม้แต่วิศวกรฝรั่งเศสชาติเดนมาร์กที่มาคุมงานตอนหนึ่งชื่อนายราเบคก็ตายไป 1 คน ศพยังได้ฝังไว้ที่หน้าสถานีม่วงเหล็กตราบเท่าทุกวันนี้ เรื่องต่างๆ เหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานก่อสร้าง เพราะในขณะนั้นคนส่วนมากยังเชื่อและนับถือภูตผีปีศาจ กอปรด้วยหูกยารักษาที่อดคัดไม่ใคร่บริบูรณ์ เมื่อเจ็บป่วยล้มตายกันมาก ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพุทธเจ้าหลวงพระปิยะมหาราชจึงได้เสด็จทอดพระเนตรการก่อสร้างทางรถไฟสายนี้เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2438... ส่วนป่าดงดิบในพืดเขา... ที่เรียกว่า “ดงพญาไฟ” แต่กาลก่อนระหว่างสถานีทับทิมทองจังหวัดสระบุรีถึงสถานีปากช่องจังหวัดนครราชสีมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามเสียใหม่เรียก “ดงพญาเย็น” ตั้งแต่นั้นมาจนถึงทุกวันนี้...เปิดการรถไฟจากสถานีกรุงเทพฯ อยุธยา (กม.72) เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2439 จากสถานีอยุธยา-สถานีแก่งคอย (กม.125) เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2440 และจากสถานีแก่งคอย-สถานีนครราชสีมา (กม.264) เมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2443 ค่าก่อสร้างเป็นเงินทั้งสิ้น 17,762,189 บาท”⁸

⁸ เดิม วิกิภัยพจนกิจ, อ้างแล้ว, หน้า 469-72.

แผนที่ที่ 3: เส้นทางรถไฟสายอีสานที่เริ่มพัฒนาครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา: Keyes Charles F. Isan Regionalism in Northeastern Thailand. Data Paper No.65. (Ithaca: Cornell University, 1967, p.xi)

หมู่บ้านชวานาโคราช : หมู่บ้านริมทางรถไฟ

เดิม วิชาคย์พจนกิจ ได้บันทึกหน้าประวัติศาสตร์สำคัญตอนหนึ่งของการรถไฟสายอีสานไว้ว่า “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดทางรถไฟและประพาสเมืองนครราชสีมา เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2443 (ร.ศ.119)”⁹ เป็นที่น่าสังเกตว่าประวัติศาสตร์ดังกล่าวเป็นการเขียนประวัติศาสตร์จากทัศนะของรัฐส่วนกลาง แม้ว่าเนื้อหาของการสร้างทางรถไฟทั้งหมดที่พวกเขากล่าวถึงจะเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับท้องถิ่นโดยตรง แต่เรื่องราวของท้องถิ่น หรือประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกลับไม่ได้รับการกล่าวถึง ทั้ง ๆ ที่การก่อสร้างทางรถไฟสายอีสาน (กรุงเทพฯ นครราชสีมา) ในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2433-2443 นั้น ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชวานาอีสานในเขตนครราชสีมาอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะชวานาที่อาศัยอยู่ริมเส้นทางรถไฟ

หมู่บ้านชวานาในเขตตำบลโคกกรวดอำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา หรือชวานาในหมู่บ้านชวานาโคราชทั้ง 4 แห่ง ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญในการศึกษาของพวกเรา ก็เป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้านชวานาที่มีประวัติศาสตร์และพัฒนาการร่วมกับการก่อสร้างทางรถไฟสายอีสานเมื่อกว่า 100 ปีที่ผ่านมาอย่างใกล้ชิด

หมู่บ้านชวานาโคราช หมู่บ้านชวานาโคราชที่เราศึกษาปัจจุบัน (พ.ศ. 2537) ตั้งอยู่ในท้องที่ของสุขาภิบาลตำบลโคกกรวด อำเภอเมืองนครราชสีมา หรือบริเวณใกล้เคียงกับสถานีรถไฟโคกกรวด ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองนครราชสีมาเพียง 13 กิโลเมตรเท่านั้น หมู่บ้านดังกล่าว ได้แก่ บ้านโป่งดินสอ บ้านโป่งแมลงวัน บ้านหนองรังกา (ตำบลโคกกรวด) และบ้านหนองบง (ตำบลสุรนารี) หมู่บ้านดังกล่าวตั้งห่างจากตลาดและสถานีรถไฟโคกกรวดทางทิศใต้ราว 3-7 กิโลเมตร

⁹ อ้างแล้ว, หน้า 474.

พื้นที่ดังกล่าวตามกฎหมายกระทรวงฉบับที่ 244 ของกระทรวงเกษตร (ในขณะนั้น) ซึ่งประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 84 ตอนที่ 116 ลงวันที่ 28 พฤศจิกายน 2510 นั้น เป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของป่าสงวนแห่งชาติที่เรียกว่า “ป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง จังหวัดนครราชสีมา” มีเนื้อที่ทั้งหมด 20,305 ไร่¹⁰ และครอบคลุมพื้นที่ของอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง (ก่อสร้างในปี พ.ศ. 2501) มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี (ก่อสร้างในปี พ.ศ. 2533) และหมู่บ้านอีกหลายแห่ง (โปรดดูแผนที่ประกอบ)

สองโป่ง-สองหนอง ชื่อของหมู่บ้านทั้ง 4 แห่งอาจเป็นกุญแจสำคัญอย่างหนึ่งที่จะช่วยให้เราทำความเข้าใจสภาพภูมิประเทศและทำเลที่ตั้งของชุมชนได้ พวกเราสังเกตเห็นว่าชื่อหมู่บ้านทั้ง 4 แห่งมี “คำเรียกชื่อพื้นบ้าน” (folk taxonomy) ที่น่าสนใจอยู่จำนวนหนึ่ง ได้แก่ คำว่า “โป่ง” “ดินสอ” “แมลงวัน” “หนอง” “รังกา” และ “บง” ในทางมานุษยวิทยานั้นเชื่อกันว่า คำเรียกชื่อพื้นบ้านหรือคำศัพท์ของคนพื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งของระบบความรู้และโลกทัศน์ของคนพื้นบ้าน ซึ่งเป็นผลผลิตของการสั่งสม เรียนรู้ และถ่ายทอดจากประสบการณ์ชีวิตของคนพื้นบ้าน จากบรรพบุรุษมายังคนรุ่นปัจจุบัน ระบบความรู้ของคนพื้นบ้านดังกล่าว เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและสังคมของคนพื้นบ้านในหลาย ๆ มิติ เช่น สภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยา อาชีพ การทำมาหากิน ศาสนา พิธีกรรม ภาษา การละเล่น การเมืองการปกครอง ฯลฯ ในกรณีนี้ พวกเรามองเห็นความสัมพันธ์ของชื่อหมู่บ้าน ซึ่งเป็นตัวอย่างอันหนึ่งของระบบความรู้ของคนพื้นบ้านกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชน

บ้านโป่งแมลงวัน หมู่ที่ 12 และบ้านโป่งดินสอ หมู่ที่ 5 เป็นหมู่บ้านในพื้นที่การปกครองของตำบลโคกกรวด เมื่อพิจารณาจากชื่อของหมู่บ้านแล้ว พบว่ามีคำศัพท์ของคนพื้นบ้านที่น่าสนใจ 3 คำ ได้แก่

¹⁰ ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 84, ตอนที่ 116, พฤศจิกายน 28, 2510.

คำว่า “โป่ง” ซึ่งหมายถึง “พื้นดินที่มีเกลือสินเธาว์ผุดเกรอะกรังอยู่ มีรสเค็ม สัตว์ป่าชอบกิน เรียกดินชนิดนี้ว่า ดินโป่ง หรือ โป่ง”¹¹ ส่วน “แมลงวัน” มาจากคำว่า “หัวแมลงวัน” หมายถึง “มะม่วงที่แรกออกจากดอกมีขนาดเท่าปลายนิ้วก้อย”¹² แต่ชาวบ้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านหนึ่ง บอกกับพวกเราว่า “ชื่อหมู่บ้านเดิมคือ บ้านโป่งหัวแมลงวัน ซึ่งเป็นชื่อของต้นไม้ใหญ่ที่ปรากฏอยู่ในบริเวณหมู่บ้าน ตั้งแต่ พ.ศ. 2517 เป็นต้นมา ชื่อหมู่บ้านก็ถูกตัดคำว่า “หัว” ออกไปเพราะทำให้ชื่อหมู่บ้านยาวเกินไป คงเหลือเพียงคำว่า “บ้านโป่งแมลงวัน” เท่านั้น”¹³ ที่สำคัญชาวบ้านยืนยันว่า ชื่อหมู่บ้านไม่มีความเกี่ยวข้องกับแมลงวันแต่อย่างใด ชื่อของหมู่บ้านอาจจะเกี่ยวข้องกับชื่อของต้นไม้ชนิดหนึ่ง และมะม่วงแรกเติบโตขึ้นมา จากดอกขนาดเท่ากับหัวแมลงวัน นอกจากนี้ยังมีคำว่า “ดินสอ” ซึ่งมาจากคำว่า “ดินสอพอง” หรือดินสีขาวที่ใช้สำหรับทำดินสอพองสามารถใช้ทาตัวได้เช่นเดียวกับแป้งฝุ่น ชาวบ้านคนหนึ่งเล่าให้พวกเราฟังว่า “ในอดีตบริเวณที่ตั้งหมู่บ้าน (ทั้งสองแห่ง) มีดินโป่งอยู่ทั่วไป และบริเวณติดกับลำห้วยขงทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้านโป่งดินสอ ได้มีการขุดดินโป่งขึ้นมาทำปูนกินหมาก ในสมัยเริ่มก่อตั้งชุมชน (ราว 100 ปีที่ผ่านมา) มีพ่อค้า คนจีนจากเมืองโคราชมาขุดเอาดินโป่งจากบริเวณนี้ไปทำดินสอพอง...”¹⁴

ส่วนบ้านหนองรังกา หมู่ที่ 12 ตำบลโลกกรวด และบ้านหนองบง หมู่ที่ 5 ตำบลสุรนารี เมื่อพิจารณาจากชื่อหมู่บ้าน ก็พบคำศัพท์ของคนพื้นบ้านที่น่าสนใจเช่นกัน คำว่า “หนอง” หมายถึง “ที่ลุ่มน้ำท่วม จัง”¹⁵ ส่วนคำว่า “รังกา” หมายถึง “หญ้าชนิดหนึ่งมีลักษณะคล้ายต้นกล้า

¹¹ คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน, พจนานุกรมภาษาดั้งเดิมออกเสียงเหนือ.

(กรุงเทพฯ: อุดมการพิมพ์, 2530), หน้า 177.

¹² ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525.

(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2526), หน้า 851.

¹³ ศิลปกิจ คีชนติกุล. บันทึกสนามบ้านโป่งแมลงวัน. 30 พฤษภาคม และ 2 มิถุนายน 2537.

¹⁴ ศิลปกิจ คีชนติกุล. บันทึกสนามบ้านโป่งดินสอ. 3 กรกฎาคม 2537

¹⁵ คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน, อ้างแล้ว, หน้า 320.

แต่ใบเหมือนใบหญ้า สามารถนำมาทอเสื่อได้ ชาวบ้านนิยมเรียกว่า “หญ้ารังกา”¹⁶ และ “บง” หมายถึง “ไม้ไผ่บง” หรือ “ไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง ปล้องยาว ไม่มีหนาม”¹⁷ ดังนั้น ชื่อของหมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้ ชาวบ้านให้พวกเรานึกถึงหมู่บ้านชานาที่ตั้งอยู่ใกล้กับหนองน้ำ 2 แห่ง แห่งหนึ่งมีหญ้ารังกาขึ้นอยู่มากเป็นพิเศษ ส่วนอีกแห่งหนึ่งก็มีต้นไผ่บงขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น

อันที่จริง พวกเราเคยตั้งข้อสังเกตไว้ในผลงานชุดอื่นแล้วว่า “การเรียกชื่อชุมชนโดยเอาลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ปรากฏอย่างโดดเด่นของแต่ละท้องถิ่นเป็นหลักนั้น ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์สำคัญอย่างหนึ่งของการตั้งชื่อชุมชนหรือหมู่บ้านในภาคอีสาน ชื่อของชุมชนในชนบทภาคอีสานจำนวนมากจึงได้มาจากชื่อของลำห้วย หนองน้ำ บึง ภูเขา ต้นไม้ใหญ่ สัตว์ป่า ลักษณะที่ทำกิน ลักษณะดิน ความสูงต่ำของพื้นที่ หรือความอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น...”¹⁸ ในกรณีของหมู่บ้านชานาโคราช ทั้ง 4 แห่งนี้พวกเราเรียนรู้จาก “ชื่อ” ของหมู่บ้านว่า ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปน่าจะเป็นที่ราบทุ่งหญ้าสลับกับแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น ห้วยหรือหนอง ส่วนพื้นดินส่วนใหญ่เป็นดินทราย หรือดินร่วนปนทราย และมีพื้นที่หลายแห่งที่เป็นดินเค็มมีอุปสรรคต่อการเพาะปลูก แต่ชาวบ้านก็สามารถใช้ประโยชน์จากดินเค็ม หรือดินโป่งได้หลายลักษณะเช่น ใช้ทำดินสอพอง และปูนกินหมาก เป็นต้น ชาวบ้านโป่งดินสอคนหนึ่งเล่าว่า “ลักษณะดินบริเวณหมู่บ้านเป็นดินทราย หากขุดลึกลงไปประมาณ 40 เซนติเมตรก็จะเจอดินโป่ง (ดินสีขาว รสเค็ม) หากขุดลึกลงไปอีก 2 เมตรก็จะเจอชั้นหิน ทำให้ปลูกไม้ผล เช่น ขนุน มะม่วง หรือแม้แต่มะละกอไม่ได้ผลเพราะในช่วงฤดูฝน ดินจะอุ้มน้ำไว้ น้ำซึมลงดินช้า

¹⁶ ศิลปกิจ ตันขันติกุล. บันทึกสนามบ้านหนองรังกา. 8 กรกฎาคม 2537.

¹⁷ อ้างแล้ว, หน้า 167.

¹⁸ สุริยา สมุทกุลปรีดี และคณะ. ศักยภาพชุมชนในการป้องกันและควบคุมโรคไข้เลือดออก: กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น. (นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2536) หน้า 50.

และท่วมขังทำให้รากเน่าแต่พอช่วงฤดูแล้ง ดินจะแห้งละเอียด เนื่องจากน้ำใต้ดินไม่อาจซึมผ่านชั้นหินขึ้นมาได้ ต้นไม้ที่ปลูกส่วนใหญ่จะไม่รอด...”¹⁹

กำเนิดชุมชนและการตั้งถิ่นฐาน ดังที่พวกเขาเล่าในตอนต้นว่าหมู่บ้านชาวนาโคราชทั้ง 4 แห่งมีกำเนิดและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาควบคู่กับทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-นครราชสีมา ซึ่งสร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2443 ในระยะเริ่มแรกศูนย์กลางของหมู่บ้านเกือบทั้งหมดจะอยู่ที่บ้านโคกกรวดที่มีประชากรค่อนข้างหนาแน่นเป็นทางผ่านที่พักแรมของพ่อค้าระหว่างกรุงเทพฯกับภาคอีสาน โดยเฉพาะพ่อค้าที่ตอนวัวควายลงไปขายยังที่ราบภาคกลางและต่อมาได้กลายมาเป็นตลาดรับซื้อของป่าและผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญภายหลังการเปิดใช้เส้นทางรถไฟแล้ว

ประวัติความเป็นมาของบ้านโคกกรวด หรือตำบลโคกกรวดที่พวกเขาได้จากป้ายประกาศของสถานีอนามัยประจำตำบลนั้น เขียนไว้ว่า “โคกกรวด เป็นตำบลเล็ก ๆ ตำบลหนึ่งขึ้นกับอำเภอเมืองนครราชสีมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างทางรถไฟสายแรกจากกรุงเทพฯ ถึงนครราชสีมา โคกกรวดจึงเป็นศูนย์กลางและชุมชนพักแรมของพ่อค้าระหว่างภาคกลางและภาคอีสาน ต่อมาเมื่อเส้นทางถนนมิตรภาพตัดผ่าน (ราว พ.ศ. 2497-2501) มีการซื้อขายสินค้ามากขึ้น ทำให้เศรษฐกิจดีขึ้นจนได้รับการจัดตั้งเป็นสุขาภิบาลตำบลโคกกรวด เมื่อปี พ.ศ. 2500...”²⁰

ชอบ ดีสวนโคก²¹ ศึกษาประวัติศาสตร์บ้านดอนแด้วหรือบ้านแด้ว หมู่ที่ 3 ตำบลโคกกรวด (ตั้งห่างจากบ้านโคกกรวดไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ราว 500 เมตร) พบว่า “บ้านดอนแด้วก่อตั้งครั้งแรกราวปี พ.ศ. 2463 หรือหลังการก่อสร้างทางรถไฟถึงเมืองนครราชสีมา

¹⁹ ศิลปกิจ ดั้งเดิม. บันทึกสนามบ้านโปงคินธอ. 30 พฤษภาคม 2537.

²⁰ ศิลปกิจ ดั้งเดิม. บันทึกสนามสถานีอนามัยตำบลโคกกรวด. 19 พฤษภาคม 2537.

²¹ ชอบ ดีสวนโคก. พัฒนาการของกรอาชีพที่ดินและการเปลี่ยนแปลงอาชีพของชาวอีสานในชุมชนเมืองหลัก: กรณีบ้านดอนแด้ว จังหวัดนครราชสีมา. (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2535), หน้า 7.

ในปี พ.ศ. 2443 (ประมาณ 20 ปี) โดยมีชาวบ้านรุ่นเริ่มแรก 8 ครัวเรือน” และเป็นที่น่าสังเกตว่า บรรพบุรุษที่ก่อตั้งบ้านดอนแก้ว ส่วนใหญ่สืบเชื้อสายมาจากบ้านโคกกรวด เพราะมีชื่อสกุลที่ลงท้ายด้วย “โคกกรวด” เช่น จอนโคกกรวด และพันธุโคกกรวด ข้อมูลจากการศึกษานี้อาจใช้ยืนยันข้อเท็จจริงที่ว่า บ้านโคกกรวด และชุมชนใกล้เคียง เช่นบ้านเคื่อ บ้านหนองหว้า และบ้านหนองเป็ดน้ำ เป็นหมู่บ้านดั้งเดิมที่มีจุดเริ่มต้นพร้อมกับการก่อสร้างทางรถไฟ แล้วชาวบ้านจึงขยับขยายไปตั้งบ้านเรือนบริเวณใกล้เคียงกัน

หมู่บ้านชาวนาโคราชทั้ง 4 แห่งที่พวกเราศึกษา ต่างก็มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานที่คล้ายคลึงกับบ้านแก้วเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในแง่ของการขยายตัวของบรรพบุรุษที่มาจากบ้านโคกกรวด และการค้าขายกับพ่อค้าคนจีนที่ตลาดโคกกรวด ซึ่งเป็นแหล่งรับซื้อสินค้าจากชาวนาริมเส้นทางรถไฟในระยะแรก และริมถนนมิตรภาพในช่วงเวลาต่อมา

ไทยโคราช ชาวนาโคราชในชุมชนที่พวกเราศึกษาแตกต่างจากชาวนาอีสานโดยทั่วไปหลายประการ ในแง่ของชาติพันธุ์ ชาวบ้านเรียกตัวเองอย่างชัดเจนว่าเป็น “ไทยโคราช” ไม่ใช่ “ลาว” เอกลักษณะสำคัญของไทยโคราช คือ ภาษาพูดที่เป็นของตัวเอง เรียกว่า “ภาษาไทยโคราช” ซึ่งมีลักษณะของการผสมผสานระหว่างภาษาไทยกลางกับภาษาถิ่นอีสาน นอกจากนี้ ชาวนาโคราชยังมีเอกลักษณ์สำคัญที่แตกต่างกับชาวนาอีสานทั่วไป เช่น การบริโภคข้าวเจ้า หรือข้าวสวยเป็นอาหารหลัก ไม่ใช่ข้าวเหนียว มีประเพณีการเล่นเฉพาะของตน (เพลงโคราช เพลงซำเจ้าหงส์คงลำไย) และที่สำคัญ “คนโคราช” เรียกตัวเองว่า “คนไทย” หรือ “ไทยโคราช” แต่เรียก “คนอีสานทั่วไป” ว่า “คนลาว”²² สำนักของชาติพันธุ์และ

²² เกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้านนครราชสีมาในแง่มุมต่าง ๆ โปรดดูรายละเอียดใน ปรีชา อุยตระกูล, บรรณาธิการ, วัฒนธรรมพื้นบ้านนครราชสีมา, อ่างแก้ว, ดาวรสูงง และคณะ, เพลงโคราช: การศึกษาในเชิงวิเคราะห์และวิจารณ์, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3. (นครราชสีมา: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม, วิทยาลัยคุณนครราชสีมา, 2538).

เอกลักษณ์ชาติพันธุ์เฉพาะกลุ่มดังกล่าว นอกจากจะเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นแล้ว ยังเป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์และการเมืองของ “เมืองหน้าด่าน” และเมืองที่มีมืออยู่ภายใต้การควบคุมของประเทศไทยอย่างใกล้ชิด ดังจะเห็นได้จากหลังการก่อตั้งเมืองนครราชสีมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา เจ้าเมืองนครราชสีมา มักจะเป็นเชื้อพระวงศ์และเจ้านายชั้นสูงเสมอ

“หากินบนโลก” และการตั้งบ้านเรือน เมื่อพิจารณาจากสภาพความสูงต่ำของพื้นที่แล้ว บริเวณที่ตั้งของบ้านโป่งดินสอ บ้านโป่งแมลงวัน บ้านหนองรังกา บ้านหนองบง และที่ตั้งของมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี เป็นที่เนินสูง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “โคก” “โคก” ดังกล่าวเมื่อประมาณ 100 ปีที่แล้ว ยังเป็น “โคกกว้าง-ป่าใหญ่” ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้ธรรมชาติ ป่าไม้ สัตว์ป่าและทรัพยากรใต้พื้นดิน ชาวบ้านคนหนึ่งเล่าว่า “โคกกรวดและดงป่ามะค่างามเป็นแหล่งที่มีสัตว์ป่านานาชนิดอาศัยอยู่มาก เช่น ช้าง เสือ กวาง เก้ง หมูป่า กระต่าย กระรอก กระแต รวมไปถึงสัตว์ปีกต่าง ๆ อีกมากมาย นอกจากนี้ ยังเป็นแหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์ เช่น หน่อไม้ไผ่ และพืชผักชนิดต่าง ๆ...”²³ ภายใต้อิทธิพลของความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและจุดเริ่มต้นของการค้าขายผ่าน ทางรถไฟดังกล่าว ชาวนาบางส่วนในหมู่บ้านดั้งเดิม เช่น บ้านโคกกรวด บ้านหนองเปิดน้ำและบ้านเตื่อ ซึ่งเป็นหมู่บ้านติดเส้นทางรถไฟ ได้กลายมาเป็นบรรพบุรุษรุ่นแรกที่เริ่มออกมา “หากินบนโลก” และตั้งหมู่บ้าน โป่งแมลงวัน โป่งดินสอ และหนองรังกา ส่วนบรรพบุรุษรุ่นแรกของบ้านหนองบง ส่วนใหญ่มาจากบ้านขามเต่า และบ้านใหม่ อำเภอเมืองนครราชสีมา แต่ไม่ว่าชาวบ้านจะมาจากแหล่งใดก็ตาม กิจกรรม

²³ ชอบ ดีสวนโลก, อ้างแล้ว, หน้า 6.

ทางเศรษฐกิจของชาวบ้านบนโคกใหญ่เวลานั้นเกือบทั้งหมด เป็นการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากป่าธรรมชาติ เพื่อนำไปขายเป็นสินค้าให้กับพ่อค้าคนจีนในตลาดโคกกรวด หรือเป็นการยังชีพโดยอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลักกิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าว ได้แก้ตัดฟันสำหรับทำเชื้อเพลิงของรถไฟ (ฟืนหลา) ตัดไม้เนื้อแข็งที่ใช้ทำหมอนรองรางรถไฟ (ไม้เหลียม) เผาถ่านในฤดูแล้ง เลี้ยงวัวฝูงในฤดูฝน และหาของป่า²⁴

จาก“กระต๊อบ”เป็น“หย่อม” การก่อตั้งชุมชนของหมู่บ้านชานาโคราชทั้ง 4 แห่งในบริเวณโคกกว้างป่าใหญ่ ช่วงแรกเริ่มจากการออกจากหมู่บ้านเดิมไปสร้างกระต๊อบเพื่อเลี้ยงวัว หรือตั้งเพิงพักสำหรับตัดไม้ฟืนและไม้หมอนรถไฟ ต่อมาจึงเริ่มจับจองที่ดินทำกินและตั้งบ้านเรือนผู้เฒ่าวัย 80 ปีจากบ้านหนองบงเล่าถึงการก่อตั้งชุมชนในราวทศวรรษที่ 2440-2450 ว่า “...เริ่มแรกมีสังแม่ใหญ่เป่ส่ง และสังพ่อใหญ่จานจากบ้านขามเฒ่า...มาปลูกกระต๊อบเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย เพราะบนโคกมีป่าโจดขึ้นเยอะมาก ต่อมาก็เป็นครอบครัวของสังปู่โตและสังปู่หนั้น จากอำเภอสูงเนินมาทำไม้หมอนรถไฟ...”²⁵ “ตอนแรกบ้านหนองบงมีบ้านเรือนเพียง 3 หลังคา ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2472 เพิ่มเป็น 7 หลังคาเรือนแล้วเพิ่มเป็น 60 หลังคาเรือนในปี พ.ศ. 2519”²⁶ ในช่วงเวลาเดียวกันนั้น (ทศวรรษ 2450) การเลี้ยงวัว ตัดไม้ฟืนหลา ไม้รองหมอนรองรถไฟ และการเผาถ่าน ต่างก็เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความสำคัญต่อการก่อตั้งชุมชนของบ้านโป่งดินสอ บ้านหนองรังกา และบ้านโป่งแมลงวันด้วยเช่นกัน ชาวบ้านโป่งดินสอยกให้ “อาชีพเลี้ยงวัวฝูง” เป็นอาชีพเก่าแก่

²⁴ ศิลปกิจ ศีขันธ์กุล, บันทึกสนามบ้านหนองบง, หนองรังกา, โป่งดินสอ และโป่งแมลงวัน, มิถุนายน และกรกฎาคม 2537.

²⁵ ศิลปกิจ ศีขันธ์กุล, บันทึกสนามบ้านหนองบง, หนองรังกา, โป่งดินสอ และโป่งแมลงวัน, มิถุนายน และกรกฎาคม 2537.

²⁶ ศิลปกิจ ศีขันธ์กุล, บันทึกสนามบ้านหนองบง, 25 สิงหาคม 2537.

หรือของกลุ่มบ้านคูเมือง เนื่องจากเป็นอาชีพที่มีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ โดยเฉพาะ“สังทวดคงและสังทวดสิน ผู้เริ่มก่อตั้งบ้าน ทั้งสองคนมาจากบ้านเคื่อและบ้านหนองเป็ดน้ำ มีวัวฝูงประมาณ 200-300 ตัวมาเลี้ยงวัวบนโคกแล้วตั้งกระท่อมบนที่เป็น “เคื่อ” หรือลานหญ้า สำหรับเฝ้าเลี้ยงวัวและตัดไม้เนื้อแข็งเช่น ไม้มะค่า ไม้เต็ง ไม้รัง สำหรับทำไม้หอมรถไฟ แล้วนำไปขายที่โรงกลีบ้านเคื่อ ติดกับทางรถไฟ...”²⁷

สถานการณ์ที่เป็นจุดเริ่มต้นของการก่อตั้งชุมชนดังกล่าว มีลักษณะคล้ายคลึงกันกับบ้านโป่งแมลงวันและบ้านหนองรังกา หมู่บ้านชานาโคราช ทั้ง 4 แห่ง เป็นหมู่บ้านที่ก่อตั้งในห้วงเวลาใกล้เคียงกัน คือราวทศวรรษที่ 2440-2450 ความคล้ายคลึงและใกล้ชิดกันทางประวัติศาสตร์ของบ้านโป่งแมลงวัน บ้านโป่งดินสอ และบ้านหนองรังกา เห็นได้ชัดจากบรรพบุรุษที่เข้ามาตั้งบ้านเรือน นอกจากจะทำอาชีพอย่างเดียวกันแล้ว (เลี้ยงวัว ตัดไม้ฟืน หรือเผาถ่าน) บรรพบุรุษยังย้ายมาจากบ้านโคกกรวด บ้านหนองหัวบ้านเคื่อและบ้านหนองเป็ดน้ำเช่นเดียวกัน พื้นฐานของการก่อตั้งชุมชนเช่นนี้เป็นที่มาของหน่วย หรือองค์กรทางสังคมที่ชาวบ้านเรียกว่า “หย่อม” ซึ่งตรงกับคำว่า “คุ้มบ้าน” ของหมู่บ้านในภาคอีสานทั่วไปนั่นเอง

การตั้งกระท่อม หรือกระท่อม หรือเพิงพักสำหรับเลี้ยงวัว เผาถ่าน และตัดไม้ฟืนแท้ที่จริงก็คือ ที่อยู่อาศัยชั่วคราวตามฤดูกาลของชาวบ้าน ซึ่งเป็นชานากลุ่มแรกที่เริ่มเข้ามาสร้างชุมชนบนโคกกว้างป่าใหญ่ ชานาในระยะแรกจะอยู่อาศัยรวมกันประมาณ 3-4 ครัวเรือน ต่อมา เมื่อมีเพื่อนบ้านตามเข้ามาทำงานและตั้งถิ่นฐานรวมกันมากขึ้น จากที่เคยอยู่กันเป็นครอบครัว ก็ขยายกลายมาเป็นกลุ่มเพื่อนบ้านขนาดเล็ก เป็นกระจุก หรือ “หย่อม” ตามคำศัพท์ที่ชานาโคราชใช้เรียกลักษณะหน่วยทาง

²⁷ ศิลปกิจ ตีพิมพ์ครั้งแรก, บันทึกสนามบ้านโป่งดินสอ, 2 กรกฎาคม 2537.

สังคมของตนเอง “หย่อม” อาจประกอบด้วยกลุ่มเพื่อนบ้านประมาณ 10-20 ครัวเรือนตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณเดียวกัน เพื่อนบ้านกลุ่มดังกล่าวส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติซึ่งกันและกัน และความสัมพันธ์ทางเครือญาตินี้เองที่ทำหน้าที่เป็นเสมือนกลไกทางสังคม วัฒนธรรมในการจัดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกจากครัวเรือนต่าง ๆ ที่อยู่อาศัยร่วมหย่อมเดียวกัน แม้ว่า “หย่อม” หลาย ๆ หย่อมจะประกอบกันขึ้นเป็นหมู่บ้าน แต่หย่อมก็ไม่ได้ลดความสำคัญลงไปแต่อย่างใด “หย่อม” ยังคงทำหน้าที่เป็นหน่วยทางสังคมที่สำคัญ ในฐานะตัวแทนของเครือญาติ หรือสายสกุลและกลุ่มเพื่อนบ้านในสังคมหมู่บ้านทุกวันนี้ (พ.ศ.2537) หมู่บ้านชานาโคราชเกือบทุกแห่งจะประกอบด้วยหย่อมที่สำคัญอย่างน้อย 4-5 แห่งเสมอ เช่น บ้านโป่งแมลงวัน ประกอบด้วยหย่อมทั้งหมดรวม 5 หย่อม คือ หย่อมหนองตะก้อ หรือห้วยเลี้ยว หย่อมโป่งแมลงวัน หย่อมหนองตะกอง หย่อมหนองสะแก และหย่อมตะวันออกโรงเรียน บ้านหนองรังกา ประกอบด้วย 4 หย่อมคือหย่อมหนองรังกา หย่อมห้วยเลี้ยว หย่อมหัวนอนท้านบ และ หย่อมป่อกรวด²⁸

จาก “หย่อม” เป็น “หมู่บ้าน” อาจกล่าวได้ว่า หมู่บ้านชานาโคราชทั้ง 4 แห่งในช่วงเวลาตั้งแต่หลังจากเริ่มก่อตั้งชุมชน (ทศวรรษ 2450) จนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง (ทศวรรษ 2490) หรือก่อนการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในทศวรรษที่ 2500 นั้น ยังไม่มีสถานภาพเป็น “หมู่บ้าน” หรือหน่วยทางการปกครองขนาดเล็กที่สุดที่ทางราชการยอมรับอย่างเป็นทางการแต่อย่างใด หากแต่มีฐานะเป็นเพียง “หย่อม” ซึ่งส่วนใหญ่ยังคงต้องอาศัยสิทธิและการคุ้มครองตามกฎหมายจากหมู่บ้านเดิม เพื่อรับบริการต่าง ๆ ของทางราชการและยังคงใช้ประโยชน์

²⁸ ศิลปกิจ คีชันดิกุล. บันทึกสนามบ้านโป่งแมลงวัน. 30 พฤษภาคม 2537.

ทางสาธารณูปโภคและบริการสาธารณะต่าง ๆ จากหมู่บ้านเดิม เช่น วัด โรงเรียน สถานีอนามัย เป็นต้น

การขยายตัวของ “หย่อม” ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นไปค่อนข้างช้า เนื่องจากการขยายตัวของตลาดเป็นไปอย่างเชื่องช้า ความต้องการสินค้าที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น ไม้พิน ถ่าน ของป่า หรือสัตว์เลี้ยงไม่ได้สัมพันธ์กับความต้องการของตลาดโลก หากแต่ตอบสนองต่อความต้องการของรัฐ (การรถไฟ) และตลาดในกรุงเทพฯ และท้องถิ่นใกล้เคียง หมู่บ้านชานนาโคราชทั้ง 4 แห่งไม่สามารถผลิตข้าว ซึ่งเป็นสินค้าที่ตลาดโลกต้องการในช่วงเวลาดังกล่าวได้ เพราะสภาพภูมิประเทศไม่เอื้ออำนวยและแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของภาคอีสานส่วนใหญ่เป็นที่ราบริมแม่น้ำ เช่น แม่น้ำมูล และแม่น้ำชี นอกจากนี้ช่วงทศวรรษที่ 2480-2490 ผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่สองย่อมทำให้การค้าขายระหว่างภาคและภายในท้องถิ่นต้องชะงักตามไปด้วย

อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของประชากรและครัวเรือนในหมู่บ้านชานนาโคราชทั้ง 4 แห่ง กลับเป็นไปอย่างรวดเร็ว ในทศวรรษ 2500 ช่วงเวลาดังกล่าว เป็นช่วงที่เศรษฐกิจกำลังฟื้นตัวหลังจากภาวะสงครามรัฐบาลโดยความช่วยเหลือของรัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้สร้างถนนมิตรภาพเพื่อเชื่อมระหว่างกรุงเทพฯ-นครราชสีมา-หนองคาย²⁹ ทำให้การค้าขายและการคมนาคมขนส่งทางบกสะดวกและคล่องตัวมากขึ้น และที่สำคัญหลังการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่หนึ่งในปี พ.ศ. 2504 ทำให้การจับจองพื้นที่ทำกินเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด ในบริเวณป่าโคกกรวดและรอบ ๆ ที่ตั้งของหมู่บ้านชานนาโคราชทั้ง 4 แห่งขยายตัวอย่างรวดเร็ว

²⁹ Keyes, Charles F. *Isan: Regionalism in Northeastern Thailand*. Ibid, p. 55-57.

ตารางที่ 2 นำเสนอสถิติการขยายตัวของชุมชน โดยพิจารณาจากจำนวนบ้านเรือนของหมู่บ้านชวานาโคราชทั้ง 4 แห่ง นับตั้งแต่ช่วงตั้งหมู่บ้านจนถึงปัจจุบัน (2537)

ตารางที่ 2: การขยายตัวของครัวเรือนในหมู่บ้านชวานาโคราช

โป่งแมลงวัน (ปี/ครัวเรือน)	โป่งดินสอ (ปี/ครัวเรือน)	หนองรังกา (ปี/ครัวเรือน)	หนองบง (ปี/ครัวเรือน)
2440-2470/3	2440-2470/2	2440-2470/4	2440-2470/3
2489/8	2499/2	2477/10	2472/7
2492/20	2507/6	2500/40	2519/60
2500/50	2520/20	2500/100	2531/150
2535/86	2535/37	2535/164	2535/135
2537/126	2537/40	2537/185	2537/140

ที่มา: ข้อมูลปี 2531 และ 2535 ได้จากแบบ กชช. 2ค ส่วนข้อมูลปีอื่น ๆ ได้จากการศึกษาข้อมูลภาคสนามของศิลปกิจ ตี้นติกุล ระหว่างเดือนพฤษภาคม-สิงหาคม 2537

ตลาดโลกกรวดและพ่อค้าคนจีน ความตอนหนึ่งที่ปรากฏในกลอนนิราศแบบพื้นบ้านอีสานเรื่อง “กาพย์รลไฟหลวง” ของ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร) ได้บรรยายถึงความคึกคักของการค้าขายริมทางรถไฟเขตเมืองโคราชในช่วงทศวรรษที่ 2460-2470 ไว้ว่า

รถเขजरแยกกันโคราช	แต่กรุงเทพฯ สุดเขตอุดร
ทางโคจรเก็งกลางโคราช	เมืองโคราชเป็นที่สำคัญ
รถโฮมกันคนหลายสู่มื้อ	มีของซื้อของแลกของขาย

คนทั้งหลายไปมาบ่ขาด	มีตลาดแต่ข้างวัดกลาง
ตามอิมทางขายของทุกแห่ง	เขาช่างแต่งไว้คล้องไว้งาม
มีไปตามอิมทางหลายเส้น	เขาบ่เว้นทางใหญ่ในเวียง
มีฮ้านเฮียงขายของสุดยอด	มีตลอดถึงหัวตะโมน ³⁰

ภาพความคึกคักของผู้คนการเดินทางและการซื้อขายสินค้าตามที่ปรากฏในสายตาของกวีพื้นบ้านแห่งเมืองอุบลราชธานีข้างต้นนั้น ย่อมมีนัยที่สะท้อนให้เห็นถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจในเขตเมืองนครราชสีมาได้เป็นอย่างดีชัดเจน นครราชสีมาในเวลานั้นเป็นเมืองชุมทางรถไฟ ศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งและการค้าขายระหว่างภาคอีสานกับกรุงเทพฯ และหัวเมืองต่าง ๆ ในที่ราบภาคกลาง

เป็นที่แน่นอนเช่นกันว่า ชาวนา โคราชย่อมอาศัยตลาดโลกกรวด และตลาดโคราชเป็นแหล่งค้าขายผลผลิตที่ได้จากป่า เพื่อแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราและสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นกิจกรรมการผลิตสินค้า หรือการเก็บเกี่ยวทรัพยากรธรรมชาติของชาวนาโคราช อาจนำเสนออย่างละเอียดได้ดังนี้

เลี้ยงวัวบนโลก เนื่องจากสภาพภูมิประเทศรอบบริเวณสถานีรถไฟโลกกรวด ถนนมิตรภาพและที่ตั้งของหมู่บ้านชาวนาโคราชทั้ง 4 แห่ง เป็น “โลก” หรือที่เนินมีป่าไม้ปกคลุมสลับกับทุ่งหญ้า (ชาวบ้านเรียกว่า “เดินเลี้ยงจัว”) มีหญ้าที่เหมาะสมสำหรับเลี้ยงวัว-ควาย เช่น หญ้าไฟโจด หญ้าปากคอก หญ้าหนู ขึ้นอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะในฤดูฝน และมีแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น ห้วย หนอง และบ่อน้ำ อยู่ทั่วไป สภาพแวดล้อมธรรมชาติที่กล่าวมานี้ จึงมีความเหมาะสมสำหรับการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควายค่อนข้างมาก การที่สภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่สูงและดินเป็นดินทราย ดินกรวด และดินโป่ง (ดินสีขาว รสเค็ม) ทำให้ไม่เหมาะสมสำหรับ

³⁰ อ้างอิงใน จาวรรณ ธรรมวัตร. “ภาพสะท้อนสังคมในวรรณกรรมอีสานหลังการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองอีสาน” ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน: กรณีอีสาน สุทธิณี ยวาะประกาย, บรรณาธิการ. (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2532), หน้า 185.

การทำนาข้าว พื้นที่ส่วนใหญ่ไม่สามารถพัฒนาให้เป็นที่นาได้ ดังนั้น การเลี้ยงวัว ควาย จึงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ชาวนาโคราชมีมาตั้งแต่สมัยแรกตั้งชุมชน

ผู้เฒ่าบ้านโป่งดินสอคนหนึ่งเล่าว่า “อาชีพเลี้ยงสัตว์ถือว่าเป็นอาชีพเก่าแก่ของชาวบ้านในแถบนี้ก็ว่าได้ เพราะมีการเลี้ยงมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนเรียกได้ว่า “เป็นของเก่าของแก่คู่บ้านคู่เมือง”³¹ เมื่อพิจารณาจากประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านชาวนาโคราชบริเวณนี้ จะเห็นได้ว่า ชาวนาแยกออกจากหมู่บ้านเดิมเป็นครั้งแรก เพราะต้องการที่จะเข้าไปเลี้ยงวัวบนโนก หรือในป่าโคกกรวด แล้วสร้างกระท่อบหรือเพิงพักสำหรับเลี้ยงวัว ต่อมาเมื่อญาติพี่น้องเข้ามาอาศัยเพิ่มขึ้นจากกระท่อบเลยกลายเป็นหย่อมและหมู่บ้านในที่สุดลักษณะพิเศษของการเลี้ยงวัวของชาวนาโคราชคือ ชาวนา “เลี้ยงวัวฝูง” วัวฝูงขนาดเล็กจะมีตั้งแต่หลายสิบตัวขึ้นไป ส่วนฝูงใหญ่จะมีตั้งแต่ 200-300 ตัวขึ้นไป

วัวที่ชาวนาเลี้ยงส่วนใหญ่เป็นวัวเนื้อพันธุ์พื้นเมือง ตัวเล็ก แต่มีความต้านทานต่อโรคและปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมในท้องถิ่นได้แทบทุกสภาวะ วิธีการเลี้ยงจะเป็นไปตามธรรมชาติ ไม่มีการฉีดวัคซีนป้องกันโรค หรือการดูแลด้านสัตวบาล ทุกอย่างจะใช้วิธีการดูแลแบบพื้นบ้าน ชาวนามักจะต้อนวัวเป็นฝูงออกจากคอกในตอนเช้า แล้วปล่อยให้ฝูงวัวหาเล็มหญ้าตามธรรมชาติในป่าโคก พอถึงตอนเย็นจึงต้อนกลับเข้าคอก ส่วนใหญ่วัวแต่ละฝูงจะมีคนเลี้ยงวัวติดตามไปด้วยหนึ่งคน คนเลี้ยงวัวมีทั้งผู้หญิงและผู้ชาย

การซื้อขายวัวในอดีตมักจะมีพ่อค้ามารับซื้อในหมู่บ้าน ส่วนในปัจจุบัน (2537) จะมีคนขับรถบรรทุกเข้ามาขอซื้อในหมู่บ้านเกือบทุกวัน แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะขายวัวเฉพาะช่วงที่มีความจำเป็นต้องใช้เงิน

³¹ อ.ประสิทธิ์ สัมเลิศอภ. บันทึกของนายโป่งดินสอ 2 กรกฎาคม 2537.

โดยมากจะไม่ขายยกฝูง จะขายครั้งละ 1-2 ตัว เมื่อมีความจำเป็น ต้องใช้เงินสด ราคาวัวที่มีอายุราว 2-3 ปีส่วนมากจะอยู่ระหว่าง 4,000-5,000 บาทต่อตัว³²

คนเลี้ยงวัว แม่เต่าจากบ้านโป่งดินสอย้อนความทรงจำให้พวกเรา ฟัง ว่า เมื่อประมาณ 30-40 ปีที่ผ่านมา “วัวฝูง” มีความหมายต่อสภาพ เศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านมาก “แต่ก่อนวัวควายก็เลี้ยงกันหมด บ้าน เดียวนี้ลดน้อยลงแล้วแต่ก่อนคนมีเงินซื้อวัวมาเลี้ยงก็เผ่ออกเป็น ฝูงใหญ่เดี๋ยวนี้ฝูงไม่ใหญ่เหมือนแต่ก่อน จนรวกก็มีเหมือนกันหมดแต่ ก่อนคนจนไม่มีวัว..” คำพูดของแม่เต่าช่วยให้เรามองเห็นภาพในอดีตของ ชุมชนได้ว่า ฝูงวัวควายมีความสำคัญถึงขั้นที่ว่าสามารถใช้เป็นเครื่อง วัดฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละครัวเรือนได้ เพราะวัวควาย เป็นทรัพย์สินสมบัติอย่างหนึ่งที่สามารถขายเป็นตัวเงิน หรือแลกเปลี่ยนกับ สินค้าที่จำเป็นอย่างอื่นได้ทันที การเลี้ยงวัวฝูงใหญ่จึงมีความหมายคล้ายกับ การฝากสะสมเงินสดในธนาคารของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ เพราะเมื่อ เวลาผ่านไป ดอกผลก็จะค่อยๆ เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว เมื่อมีทรัพย์สินสมบัติ (วัวควาย) ในครอบครองมากขึ้น ก็ย่อมหมายถึงมีอำนาจทางเศรษฐกิจใน ระดับหนึ่ง ดังนั้น อำนาจทางสังคม เกียรติยศ หรือความสัมพันธ์กับ คนอื่นในหมู่บ้านย่อมเป็นสิ่งที่ตามมาภายหลัง ในแง่นี้ “วัวฝูง” จึงไม่ใช่ “สินค้า” หรือ “สังหาริมทรัพย์” ที่มีความสำคัญต่ออาณาโคราชเพียงแค่มิติทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว

“วัวฝูง” ในปัจจุบัน (2537) ลดจำนวนลงมาก เพราะข้อจำกัดใน ด้านสถานที่เลี้ยงไม่มีทุ่งหญ้าสาธารณะ ที่ดินส่วนใหญ่ถูกชาวบ้านจับจอง เป็นที่ทำกิน เช่น ที่ไร่มันสำปะหลัง ไร่ข้าวโพด ข้อมูลจากบ้านหนองรัง ภาปี พ.ศ. 2537 พบว่า “มีวัวทั้งหมด 1,098 ตัว และควาย 52 ตัว”³³ ส่วนบ้านหนองบงมีวัว 1,028 ตัว และควาย 23 ตัว บ้านโป่งแมลงวัน

³² ศิลปกิจ ตีพิมพ์ศิลป. บันทึกสนทนากับแม่เต่าบ้านโป่งแมลงวัน. 8 มิถุนายน 2537.

³³ ศิลปกิจ ตีพิมพ์ศิลป. บันทึกสนทนากับบ้านหนองรังภา. 6 กรกฎาคม 2537

มีวัว 600 ตัวและควาย 4 ตัว³⁴

ปูนกินหมาก พื้นที่บริเวณป่าโคกกรวดและป่าห้วยยางอัน เป็นทำเลที่ตั้งของหมู่บ้านชาวนาโครานั้นไม่ได้มีเพียงป่าไม้หรือทุ่งหญ้า เท่านั้น ที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ หากยังมี “ทรัพย์ในดิน” อีก หลายอย่างที่มีศักยภาพในทางเศรษฐกิจมาตั้งแต่ยุคสมัยการก่อตั้ง ชุมชนในทศวรรษ 2450 เป็นต้นมา ชาวนาโครราชได้ใช้ความรู้และ ประสบการณ์ของตนในการนำเอาทรัพย์ในดินดังกล่าวขึ้นมาใช้ประโยชน์ ในทางเศรษฐกิจ

การทำปูนกินหมากจากดินปูน เป็นตัวอย่างของการผลิตสินค้าจาก ทรัพยากรธรรมชาติแล้วนำออกไปขาย หรือแลกเปลี่ยนในตลาดของชาวนา โครราชในหมู่บ้านหนองรังกาและโป่งดินสอ การทำปูนกินหมากถูกจำกัด อยู่เฉพาะเขต 2 หมู่บ้าน เพราะแหล่งวัตถุดิบหรือบ่อปูนมีจำกัดส่วน เพื่อนบ้านไม่สามารถเข้ามาทำปูนได้มากนัก เพราะอยู่บ้านไกล ทำให้การ ขุดและขนย้ายดินปูนเต็มไปด้วยความยากลำบาก พ่อเฒ่าวัย 80 ปีจาก บ้านโป่งดินสอเล่าถึงความทรงจำในวัยเด็กของท่านว่า “...ราวปี พ.ศ. 2470-2480 เคยเห็นชาวบ้านมาขุดเอาดินโป่ง บางคนก็ใช้ทำเป็น ขอลูกดินสอ บางคนก็ทำแป้งสอพอง ตอนที่ยังเป็นเด็กเคยเห็นผู้ใหญ่เอา ดินโป่งมาเผาไฟจนแดงแล้วนำไปจุ่มน้ำให้ละลาย ใช้ผ้าขะม้ากรองเอา เนื้อดินปูน โดยทำผ้ากรองคล้ายกับเปด (อู๋) สำหรับเด็กนอน เพื่อรอให้ ปูนตกตะกอน จากนั้นนำเอาตะกอนปูนไปต้มกับขม้นที่บดละเอียดแล้ว กับเกลือ จนกระทั่งได้ปูนกินหมากในที่สุด บางคนก็เอาไปขายที่ตลาด โกกกรวดและตลาดโครราช บางคนก็ใช้ปูนกินหมากแลกข้าว เพราะไม่ได้ ทำนา...”³⁵

บ่อปูนหรือแหล่งดินปูนที่ใช้ในการทำปูนกินหมาก เรียกว่า “ซับตาเขียว” ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างบ้านหนองรังกาและบ้านโป่งดินสอ

³⁴ ศิลปกิจ ดั้งเดิมคุณ และ จันทนา สุระพินิจ. บันทึกสนามบ้านหนองบงและบ้านโป่งแมลงวัน. 4 กันยายน 2538.

³⁵ ศิลปกิจ ดั้งเดิมคุณ. บันทึกสนามบ้านโป่งดินสอ. 3 กรกฎาคม 2537.

“ที่ดินบริเวณ “ซบตาเขียว” เดิมเป็นพื้นที่สาธารณะ แต่สังตาเขียวเข้าไปจับจองบริเวณบ่อปูน เมื่อขุดลึกลงไปจากชั้นดินระดับออก (1.20-1.50 เมตร) ก็จะถึงชั้นปูน จากนั้น ชาวบ้านก็ใช้เหล็กปลายแหลมกระทุ้งเอาดินปูนออกมา โดยทั่วไป การทำปูนกินหมากจะช่วยกันทำทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ผู้หญิงทำหน้าที่ในการเผาปูน เตรียมขมิ้น ผสมและกรองเอาเนื้อปูน ส่วนผู้ชายรับผิดชอบในการขุดดิน หาบดิน และ นำเอาปูนไปแลกข้าวนอกหมู่บ้านในเขตบ้านต่ำ (บ้านในเขตที่ลุ่มนอกป่าโคกกรวด) เช่น บ้าน เตื่อ บ้านหนองเป็ดน้ำ...แต่บางครั้งงานเกี่ยวกับขุดดิน หาบดิน หรือหาบเอาปูนไปตลาดหรือแลกข้าว ก็เป็นงานของผู้หญิงได้เช่น กัน...”³⁶

อาจกล่าวโดยรวมได้ว่า ช่วงเวลาหลังการก่อตั้งชุมชน จนถึงทศวรรษ 2490 การทำปูนกินหมากของชาวบ้านโป่งดินสอและหนองรังกา เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชน ชาวนาทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลาย ๆ อย่างในช่วงเวลาเดียวกัน เช่น เลี้ยงวัวฝูง ทำนา ตัดไม้ฟืน หรือทำปูนกินหมาก แต่กิจกรรมทั้งหมดนี้ ล้วนแต่เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติและเงื่อนไขความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติมากเป็นพิเศษ อย่างไรก็ตาม ความต้องการปูนกินหมากในตลาดก็ต้องลดลงไป ในช่วงทศวรรษ 2490 เมื่อรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามประกาศรัฐนิยม ห้ามการกินหมาก ตามนโยบายสร้างชาติสมัยใหม่ของท่าน การกินหมาก พลุ กับปูนที่ผู้หญิงไทยเคยปฏิบัติกันมา จนเป็นประเพณีต้องกลายมาเป็นพฤติกรรมที่ผิดกฎหมาย การผลิตปูนกินหมากของชาวนาโคราชจึงได้รับผลกระทบจากนโยบายรัฐบาลข้อนี้ด้วย

ฟืนหลา-ไม้เหลี่ยม เป็นคำศัพท์ที่ชาวบ้านใช้เรียกไม้ฟืนที่ใช้สำหรับทำเชื้อเพลิงรถจักรไอน้ำ ซึ่งเป็นรถลากขบวนรถไฟในระยะแรก และ

³⁶ ศิลปกิจ ตีพิมพ์ใน กุล. บันทึกสนามบ้านหนองรังกา. 8 กรกฎาคม 2537.

ไม้สำหรับทำหมอนรองรางรถไฟ ตามลำดับ การทำฟืนหลา-ไม้เหลียม เป็นหนึ่งในกิจกรรมทางเศรษฐกิจชุดแรกที่ชาวนาโคราชยึดถือปฏิบัติควบคู่กับพัฒนาการของชุมชน นับตั้งแต่การก่อตั้งชุมชนหลังทศวรรษที่ 2450 เป็นต้นมา ชาวนาในหมู่บ้านทั้ง 4 แห่ง ต่างก็ยังชีพด้วยการตัดไม้จากป่าเพื่อทำฟืนหลา-ไม้เหลียม แล้วนำไปขายให้กับพ่อค้าคนจีน (ชาวบ้านเรียกว่า “เจ๊ก”) ที่ตลาดบ้านโคกกรวด (สถานีรถไฟโคกกรวด) และบ้านภูเขาลาด ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองนครราชสีมา (สถานีรถไฟภูเขาลาด) การก่อสร้างทางรถไฟ ความต้องการไม้หมอนรองรางรถไฟ และไม้ฟืนเชื้อเพลิงสำหรับรถจักร จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการตัดไม้ทำลายป่าในระยะแรกสุดของประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ โดยมีโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐบาลเป็นตัวกระตุ้น ในขณะที่รัฐบาลต้องการไม้หมอนรองรางรถไฟและไม้ฟืนเชื้อเพลิง ชาวบ้านก็ต้องการเงินสดที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน ดังที่พวกเราจะกล่าวถึงต่อไป

ไม้เหลียม ชาวนาเริ่มทำ “ไม้เหลียม” หรือ ไม้ที่ใช้ทำหมอนรองรางรถไฟก่อน ต่อมาจึงทำไม้ฟืนหลา เพราะรัฐบาลมีความต้องการไม้สำหรับวางรางรถไฟเป็นจำนวนมากในช่วงที่ทำการก่อสร้างทางรถไฟสายอีสาน (ทศวรรษ 2440) ไม้เหลียมทำมาจากไม้เนื้อแข็ง เช่น มะค่า เต็ง รังหรือประคู้ ซึ่งชาวนาสามารถตัดโค่นได้จากป่าไม้อันอุดมสมบูรณ์รอบ ๆ ชุมชน ผู้เฒ่าจากบ้านหนองรังกาเล่าให้พวกเราฟังว่า “...เห็นพ่อและญาติพี่น้องทำไม้เหลียมครั้งแรกปี พ.ศ. 2469 มีชาวบ้านหลายแห่งจากบ้านด่ำ (หมู่บ้านในเขตที่ราบริมทางรถไฟ) เข้าไปปลุกกระท่อมในป่าเพื่อทำไม้เหลียมร่วมกัน ช่วงนั้น ไข้ป่า (มาเลเรีย) กำลังระบาดหนัก บางคนก็เสียชีวิต การทำไม้เหลียมเริ่มต้นด้วยการใช้เลื่อยมือโค่นต้นไม้ใหญ่ลงแล้วใช้เลื่อยตัดออกเป็นท่อนยาวท่อนละ 8 สอก (4 เมตร) จากนั้นจึงใช้ขวานதாகให้เป็นท่อนไม้เหลียมกว้างเป็นสี่เหลี่ยม

ลูกบาศก์ขนาด 1 ฟุต เพื่อนำไปขายให้แจ็ก (พ่อค้าคนจีน) ที่สถานีภูเขาลาดหรือสถานีโคกกรวดโดยใช้วัวเทียมเกวียนเป็นพาหนะ...”³⁷

ฟืนหลา เป็นชื่อที่ชาวบ้านใช้เรียกไม้ฟืนที่ใช่เป็นเชื้อเพลิงสำหรับรถจักรไอน้ำ ซึ่งการรถไฟใช่เป็นหัวรถจักรลากจูงรถไฟในระยะเริ่มแรก ลักษณะของไม้ฟืนหลาจะประกอบด้วยกองไม้ฟืน 2 ปีกกองรวมกันเป็นกองฟืน 1 กอง โดยที่กองฟืนจะมีขนาดกว้าง 1.50 เมตร และสูง 1.50 เมตรเท่ากัน ส่วนท่อนไม้ฟืนแต่ละท่อนให้มีความยาวท่อนละ 50 เซนติเมตร เมื่อนำมากองรวมกันโดยแยกเป็น 2 ปีกก็จะได้ท่อนฟืนที่มีความยาวประมาณ 1 เมตร หรือ 1 หลา (ประมาณ 91 เซนติเมตร) ไม้ฟืนเป็นไม้เนื้อแข็ง ขนาดใหญ่หรือเล็กกว่าท่อนแชนเล็กน้อย อาจกล่าวได้ว่า ชาวนาโคราชในหมู่บ้านทั้ง 4 แห่งต่างก็ยังชีพด้วยการตัดไม้ฟืนหลาแทบทั้งสิ้น โดยเฉพาะช่วงที่ต่อจากการทำไม้เหลียม หรือไม้หมอนรถไฟในระยะแรก ชาวนาทำไม้ฟืนหลาระหว่างทศวรรษ 2470-2490 ชาวบ้านจากบ้านหนองรังกาคคนหนึ่งเล่าว่า “...คนที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านมีหลายรุ่น พวกที่เข้ามาอยู่ภายหลักรุ่นแรก (รุ่นที่ทำไม้เหลียม) จะทำไม้ฟืนหลาเป็นอาชีพหลัก เพราะยังไม่มีทุน ในการขยายที่ไร่นา พวกนี้จะนำเงินที่ได้จากการขายฟืนหลาไปซื้อข้าวมาไว้กิน แล้วช่วยกันทำฟืนหลาทั้งหญิงและชายเมื่อตัดฟืนได้เต็มเกวียนก็บรรทุกไปขายให้กับพ่อค้าคนจีน ที่สถานีโคกกรวด หรือภูเขาลาด เกวียน 1 เล่มบรรทุกไม้ฟืนได้เพียง 1 หลาท่านั้น...”³⁸

เผ่าถ่านขาย การเผ่าถ่านเพื่อนำไปขายที่ตลาดโคกกรวด เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญอย่างหนึ่งของชาวนาโคราช การเผ่าถ่านเกิดขึ้นควบคู่กับการทำไม้เหลียมและฟืนหลาดังแต่ทศวรรษ 2450 เรื่อยมา แต่ชาวนาเริ่มเผ่าถ่านขายอย่างจริงจังก็โดยเฉพาะช่วงหลังทศวรรษ 2480-2490 เป็นต้นมาเมื่อการทำไม้เหลียมและฟืนหลาเริ่มลดลง การที่ชาวนา

³⁷ ศิลปกิจ ที่ชันติกุล. บันทึกสนามบ้านหนองรังกา. 8 กรกฎาคม 2537.

³⁸ ศิลปกิจ ที่ชันติกุล. บันทึกสนามบ้านหนองรังกา. 6, 13 สิงหาคม 2537.

เริ่มหันไปเผาถ่านสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้านชวานาหลายประการ ประการแรก ป่าไม้เริ่มลดลง ต้นไม้ขนาดใหญ่ลดจำนวนลงอย่างเห็นได้ชัด ชวานาสามารถนำไม้แทบทุกขนาดมาเป็นวัตถุดิบในการเผาถ่านได้ ประการที่สอง การใช้ทรัพยากรจากป่าไม้เป็นไปอย่างเข้มข้นมากขึ้น การทำถ่านสามารถใช้ประโยชน์จากไม้ได้แทบทุกส่วน ไม่ว่าจะป็นขนาดเล็กหรือใหญ่ ชาวบ้านบางคนเคยพูดว่า “ต้นไม้ขนาดเท่าขาที่ตัดทำถ่าน ต้นไม้ขนาดใหญ่ก็ตัดทำฟืนหลา...”³⁹

ช่วงเวลา 50 ปีแรกของการก่อตั้งหมู่บ้าน (2440-2490) ยังคงเป็นช่วงที่มีการขยายตัวของหมู่บ้าน เนื่องจากมีชวานาจากหมู่บ้านอื่น ๆ อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำไม้เหลียม ฟืนหลาและเผาถ่านอยู่เรื่อย ๆ เมื่อปริมาณไม้ใหญ่ลดลง การทำฟืนหลากับไม้เหลียมย่อมได้รับผลกระทบอย่างรวดเร็วแต่การทำถ่านยังคงสามารถใช้ไม้ในป่าได้ในระยะเวลาที่ยาวนานกว่า ชวานาในทุกหมู่บ้านเผาถ่านแทบทุกครัวเรือน จนกล่าวได้ว่าการเผาถ่านขายได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชวานาโคราช ในช่วงนั้นหลายครอบครัวย้ายเข้ามาในชุมชนและดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการเผาถ่านเป็นหลัก หลายครอบครัวใช้วิธีการตั้งกระท่อมชั่วคราวในป่าบริเวณที่มีต้นไม้หนาแน่นเพื่อเผาถ่านโดยเฉพาะ ผู้เฒ่าจากบ้านหนองรังกา ท่านหนึ่งเล่าถึงสภาพการเผาถ่านของหมู่บ้านเมื่อ 40-50 ปีที่ผ่านมาว่า “ชาวบ้านทำถ่านกันทุกครอบครัว มีการยกครอบครัวไปปลูกกระท่อมอยู่ในป่าโคกเลย พอเผาถ่านได้แล้ว ก็บรรทุกใส่เกวียนไปขายให้เจ๊กสันเตี้ย และเจ๊กฮ้อ ซึ่งเปิดร้านรับซื้อถ่านอยู่ที่ตลาดโคกกรวด ช่วงแรกราคากาถ่านกระสอบละ 1 สลึง (กระสอบปานสำหรับบรรจุข้าวสาร) ต่อมาเพิ่มเป็น 6 สลึง และ 5 บาท...เกวียนแต่ละเล่มบรรทุกถ่านได้ครั้งละ 12 กระสอบ ชาวบ้าน ขับเกวียนออกจากหมู่บ้านตั้งแต่เช้า พอสาย (09.00-10.00 น.)

³⁹ ศิลปกิจ คีขันติกุล. บันทึกสนามบ้านหนองรังกา. 8,10 กรกฎาคม 2537.

ก็ถึงตลาดโคกกรวด บริเวณที่รับซื้อถ่านจะมีเกวียนรอขายถ่านจอดรออยู่เป็นจำนวนมาก เพราะมีสถานที่รับซื้อเพียงแห่งเดียว แต่ชาวบ้านมาจากหลายหมู่บ้าน เมื่อได้เงินจากการขายถ่านแล้ว จะนำไปซื้อของใช้ที่จำเป็น เช่น ข้าวสาร น้ำปลา เกลือ ฯลฯ กลับเข้ากระท่อมในป่าเพื่อเผาถ่านกันต่อไป...^{๖๔๐}

เตาผี เตาอบ: กรรมวิธีในการเผาถ่าน ในระยะแรกชาวนาเผาถ่านโดยใช้เทคนิควิธีแบบง่าย ๆ ที่เรียกว่า “เตาผี” การเผาถ่านวิธีนี้เริ่มขึ้นหลังจากเตรียมไม้โดยตัดให้ยาวประมาณ 1 เมตรเศษ แล้ววางไม้เรียงกันในแนวยืน แล้วใช้ใบไม้ดิบปกคลุมพื้นให้มิดชิดทุกด้านให้ใบไม้หนาประมาณ 1 ฝ่ามือ จากนั้นก็ใช้ขอบขุดดินบริเวณนั้นถมกองฟืนที่หุ้มด้วยใบไม้ดิบให้มิดชิด แต่จะเว้นช่องเล็ก ๆ ไว้สำหรับจุดไฟ 1 ช่อง ใน ช่องเล็กดังกล่าวจะนำเอาใบไม้แห้งหรือเศษไม้แห้งใส่ไว้เป็นเชื้อไฟหลังจากจุดไฟติดแล้วจึงใช้ขอบขุดดินปิดช่องเล็ก ๆ นั้นอีกครั้ง หลังจากที่ แน่ใจว่าไฟติดฟืนแล้วก็ใช้ไม้แทงกองฟืนที่หุ้มด้วยดินและใบไม้ให้เป็นรูเพื่อระบายควันและเพื่อใช้ตรวจสอบการไหม้ของไม้ฟืน เมื่อเห็นว่ารูใดรูหนึ่งไม่มีควันขึ้นมา แสดงถึงการเผาไหม้ที่สมบูรณ์ ก็จะใช้ดินอุดรูให้สนิทเพื่อดับไฟ รอจนกระทั่งสามารถอุดรูทุกรูหมดแล้วก็ป็นอันว่าใช้ได้ รอเวลาให้ถ่านเย็นตัวแล้วจึงบรรจุกระสอบนำไปขายที่ตลาดได้ เตาเผาที่มีขนาดเล็ก (1x2 วา) ใช้เวลาเผาประมาณ 2 คืน ขนาดใหญ่ (5x7 วา) ใช้เวลาเผาประมาณ 10 คืน และต้องปล่อยให้เย็นอีกประมาณ 34 คืน เตาผีขนาดใหญ่สามารถ ให้ถ่านได้ประมาณ 15 กระสอบต่อการเผา 1 ครั้ง

ปัจจุบัน (2537) เตาเผาถ่านที่ใช้จะเป็นแบบ “เตาอบ” ซึ่งสร้างขึ้นโดยการขุดดินลึกประมาณ 10 ศอก (5 เมตร) แล้วเอาดินเหนียวปั้นเป็นรูปเตาโค้งสูงขึ้นมาจากปากหลุมประมาณ 1 เมตรเศษ เจาะปล่องระบายควัน

^{๖๔๐} ศิลปกิจ ดั้งเดิมศิลป. บันทึกสนามบ้านหนองรังกา. 6 กรกฎาคม 2537.

และเหลือช่องสำหรับบรรจุไม้ฟันทางปากหลุม เตาแบบนี้ใช้เผาถ่านได้ เป็นการถาวร มีชาวบ้านเพียงไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้นที่ยังคงเผาถ่าน โดยใช้ไม้ฟันที่มีมืออยู่ตามไร่นาเท่านั้น

ราคาไม้เหลี่ยม ฝืนหลาและถ่าน พ่อค้าคนจีนรับซื้อถ่านจากชาวนา เพื่อนำไปขายต่อยังกรุงเทพฯ รับซื้อไม้ฟันหลาและไม้เหลี่ยมเพื่อขายต่อ ให้กับการรถไฟ ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่ชัดเจนว่า ราคาของผลผลิตจากป่า โศภกรวดเหล่านี้ถูกกำหนดโดยกลไกตลาดจากภายนอกหมู่บ้านทั้งหมด ราคาดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปตามเวลาและสถานการณ์ของการตลาด ดังที่ปรากฏในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 : ราคารับซื้อไม้เหลี่ยม ฝืนหลาและถ่าน

ปี	ไม้เหลี่ยม (ต่อดุ้น)	ฝืนหลา (ต่อหลา)	ถ่าน (ต่อกระสอบ)
2468	1.50	1	
2478	5	2	.25
2490		6	.30
2500		10	4-7
2538			130

ที่มา: การศึกษาภาคสนามของศิลปินกิจ ดีขันติกุล (สิงหาคม 2537);
หน่วย : บาท

กรวดและหินลูกรัง อย่างเข้าปลายทศวรรษที่ 2490 ต่อทศวรรษที่ 2500 ตอนต้น สถานการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองระดับประเทศและระดับภูมิภาคเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม สหรัฐอเมริกาเริ่มเข้ามามีบทบาททางการเมืองและการทหารในประเทศไทยมากขึ้น โดยเฉพาะการให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและการพัฒนาชนบท รัฐบาลสหรัฐอเมริกาต้องการที่จะใช้ประเทศไทยเป็นฐานปฏิบัติการทางการเมืองและการทหารเพื่อต่อต้านการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ในอินโดจีน โครงการก่อสร้างถนนมิตรภาพเพื่อเชื่อมระหว่างกรุงเทพฯ-นครราชสีมา-หนองคาย และการก่อสร้างท่าเรืออเมริกาบริเวณกิโลเมตรที่ 7 ริมถนนนครราชสีมา-ปักธงชัย เป็นตัวอย่างของโครงการที่ได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากสหรัฐอเมริกาในช่วงต้นทศวรรษ 2500 แต่เป็นที่น่าสนใจว่า โครงการพัฒนาที่มีเป้าหมายทางยุทธศาสตร์การทหารระดับภูมิภาคดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อชาวนาโคราชในแง่ของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจากป่าโคกกรวดและป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง กล่าวคือ ชาวนาได้หันมาขุดกรวดและหินลูกรังจากบ่อกรวด เพื่อนำไปขายให้ผู้รับเหมาก่อสร้าง

การก่อสร้างถนนมิตรภาพ (ช่วงสระบุรี-นครราชสีมา) ในปี พ.ศ. 2497 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2501⁴¹ ได้ใช้กรวดและหินส่วนหนึ่งจาก “บ่อกรวด” ในเขตบ้านหนองรังกา บ้านหนองบง (สถานที่ของมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารีในปัจจุบัน) และบ้านโคกกระเดียนท่า ชาวนาบ้านหนอง-รังกาดนหนึ่งเล่าว่า “ราวปี พ.ศ. 2498 มีพ่อค้าคนจีนจากเมืองโคราช ชื่อ เจ้าแก้ว ตาหนาหะ กู้สกุล เจ้าแก้วส่งแสง และเจ้าแก้วดงดำ แต่ละคนมีรถบรรทุก 4 ล้อคนละคัน เข้ามารับซื้อกรวดจากชาวบ้านที่ บ่อกรวด นอกจากชาวบ้านจากหมู่บ้านทั้ง 4 แห่งแล้ว ยังมีชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลโคกกรวดและตำบลบ้านใหม่มาตั้งกระท่อมขุดกรวดร่วมกัน

⁴¹ แคมสุข นุมนนท์. การขุดไทยสมัยรัตนโกสินทร์. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2528),

ดินลูกรังขายได้รถละ 15 บาท กรวดรถละ 60-80 บาท ส่วนกรวดที่นำไป
ล้างน้ำแล้ว เรียกว่า “กรวดล้าง” ขายรถละ 120 บาท และค่าแรง
ตักขึ้นรถอีกรถละ 10 บาท ราคาซื้อขายกรวดจะไม่แน่นอน ในช่วงที่
ชาวบ้านขุดกรวดได้มาก ราคาจะตกลงไป ในสมัยนั้น การขุดกรวดยังคงใช้
แรงงานคน ใช้จอบ เสียม ตะแกรงร่อนและบั้งก็ กว่าจะได้กรวดแต่ละรถ
ต้องใช้เวลาถึง 3 วัน ในกรณีที่ขุด 2 คน แต่การขุดกรวดก็เป็นงานที่ได้
เงินดีและเร็วกว่างานอย่างอื่น ไม่ต้องขนไปขายเอง เพราะมีพ่อค้ามารับ
ซื้อถึงที่ ชาวบ้านจึงหันมาขุดกรวดกันเป็นจำนวนมาก ...”⁴²

อย่างไรก็ตามการขุดกรวดของชาวนาโคราขก็สิ้นสุดลงในราว
พ.ศ. 2505 เมื่อผู้รับเหมาและทางราชการได้นำเอารถแทรกเตอร์และ
รถตักดินมาใช้แทนการขุดด้วยแรงงานคน การสร้างสนามบินและค่าย
ทหารในเวลาต่อมา ก็ไม่ได้อาศัยกรวดที่ขุดโดยแรงงานชาวนาโคราข แต่
ใช้รถจักรและเครื่องมือสมัยใหม่แทน ทุกวันนี้ชาวนาโคราขยังเห็นร่อง
รอยของบ่อกรวด ซึ่งกลายมาเป็นบ่อน้ำธรรมชาติอยู่ในอาณาเขตของหมู่บ้าน
ชาวบ้านหนองรังกาอาศัยน้ำจากบ่อกรวดเป็นแหล่งน้ำสำหรับโครงการ
ประปาหมู่บ้าน รวมทั้งใช้น้ำสำหรับการอุปโภคบริโภคและการเกษตรอีกด้วย
น้ำธรรมชาติจากบ่อกรวด (รวมถึงการส่งเสริมของกรมส่งเสริมการเกษตร
และศักยภาพการเรียนรู้ของเกษตรกร) เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้
ชาวบ้านหนองรังกาประกอบอาชีพปลูกไม้ดอกไม้ประดับ จนกลายมาเป็น
อาชีพหลักของหมู่บ้านในปัจจุบัน (2537) พวกเขาจะอภิปรายเกี่ยวกับการ
การเปลี่ยนแปลงอาชีพในหมู่บ้านชาวนาโคราขในบทที่ 5 ต่อไป

อ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง นับตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานของชาวนาโคราข
ในเขตป่าโคกกรวดตั้งแต่ทศวรรษ 2450 เป็นต้นมา การก่อสร้างอ่างเก็บน้ำ
ห้วยบ้านยางของกรมชลประทานในปี พ.ศ. 2500 นับว่าเป็นโครงการ

พัฒนาของรัฐบาลรุ่นแรก ๆ ที่เข้าไปดำเนินงานในเขตหมู่บ้านชานาทั้ง 4 แห่ง อ่างเก็บน้ำดังกล่าวอยู่ในเขตรอยต่อของตำบลโลกกรวดและตำบลบ้านใหม่ในขณะนั้น (ปัจจุบันคือตำบลสุรนารี) ข้อมูลของกรมชลประทานรายงานว่าการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยางมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาแหล่งน้ำในเขตลุ่มแม่น้ำมูลให้มีน้ำเพื่อการเกษตร เพื่อเพิ่มพูนผลผลิตทางการเกษตรทั้งในฤดูฝนและฤดูแล้ง และเก็บน้ำไว้ใช้ในการอุปโภคบริโภคในฤดูแล้ง อ่างเก็บน้ำสร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2501 มีพื้นที่กักเก็บน้ำทั้งสิ้น 1,290 ไร่ ความลึกของน้ำในอ่าง 10 เมตร ทำนบดินยาว 1,020 เมตร สูง 11.50 เมตร และกว้าง 5 เมตร คลองส่งน้ำฝั่งขวา ยาว 10.65 กิโลเมตรส่งน้ำเพื่อการเกษตรได้ทั้งหมด 4,318 ไร่ ส่วนคลองส่งน้ำฝั่งซ้าย ยาว 3.75 กิโลเมตรส่งน้ำเพื่อการเกษตร ได้ 782 ไร่ รวมพื้นที่ที่ได้รับประโยชน์ทั้งหมด 5,100 ไร่⁴³

อย่างไรก็ตาม หมู่บ้านชานาโคราชรอบ ๆ อ่างเก็บน้ำได้รับประโยชน์จากอ่างเก็บน้ำค่อนข้างจำกัด เนื่องจากพื้นที่ลุ่มหรือพื้นที่ทำการเกษตรที่ได้รับน้ำจากอ่างอยู่ต่ำกว่าพื้นที่การเกษตรของชานา ไม่ว่าจะ เป็นบ้านหนองรังกา บ้านโป่งดินสอ บ้านโป่งแมลงวัน หรือบ้านหนองบง และที่สำคัญหลังจากก่อสร้างอ่างเก็บน้ำเสร็จ ภาวะฝนแล้งและพื้นที่ป่าต้นน้ำถูกบุกรุกทำลาย เป็นผลให้น้ำในอ่างไม่เพียงพอที่จะระบายออกไปตามคลองส่งน้ำให้เกษตรกร ชานาคนหนึ่งจากบ้านหนองรังกาบอกว่า “พอสร้างอ่างเสร็จปีแรก ๆ น้ำก็เต็มอ่าง ถัดมาอีก 6-7 ปี ก็ยังเต็มอยู่ แต่ระยะหลังน้ำไม่ค่อยจะล้นอ่าง เท่าที่จำได้มีปี 2512/2513 มีน้ำมากจนล้น...”⁴⁴ แม้กระทั่งข้อมูลจากเจ้าหน้าที่ท่านหนึ่งของกรมชลประทานเอง ก็ยังระบุว่า “ในระยะหลังมีเพียงปี พ.ศ. 2526 และ 2531 เท่านั้น

⁴³ ข้อมูลจากป้ายประกาศ ณ ที่ทำการโครงการชลประทานอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง พ.ศ. 2537

⁴⁴ ศิลปกิจ ตีพิมพ์ศิลป. บันทึกสนทนากับบ้านหนองรังกา. 6 กรกฎาคม 2537.

ที่มีน้ำเต็มอ่าง”⁴⁵ ทุกวันนี้ (2537) จึงอาจกล่าวได้ว่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง สามารถใช้ประโยชน์สำหรับการเกษตรได้น้อยมาก โดยเฉพาะหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนโคกหรือที่สูง เช่น หมู่บ้านชานาโคราชทั้ง 4 แห่ง ชาวบ้านรอบอ่างจึงใช้ประโยชน์เฉพาะการประมงและปลูกพืชผักสวนครัวเท่านั้น

ป่าสงวนแห่งชาติ: ป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง อาจกล่าวได้ว่า ประเทศไทยเริ่มออกกฎหมายเพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ เมื่อมีการออกพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 แต่กฎหมายทั้งสองชุดนั้น ก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางถึง ความไร้ประสิทธิภาพของกลไกกฎหมายของรัฐ เมื่อหน่วยงานของรัฐไม่อาจใช้อำนาจภายใต้บทบัญญัติของกฎหมายดังกล่าวจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื้อที่ของป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงทศวรรษปัจจุบัน เป็นผลมาจากการให้เอกชนสัมปทานทำไม้ การบุกรุกเพื่อจับจองที่ทำกินของเกษตรกร การลักลอบตัดไม้ที่ผิดกฎหมาย และผลกระทบของโครงการพัฒนาโครงสร้างสาธารณูปโภคขนาดใหญ่ โดยเฉพาะการสร้างเขื่อน ถนนและทางรถไฟ⁴⁶

รัฐบาลออกพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 เพื่อประกาศเพิ่มพื้นที่ป่าสงวนของรัฐทั่วประเทศโดยเน้นเป้าหมายการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นหลัก พระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวยังไม่มีผลในทางปฏิบัติต่อชานาโคราชในหมู่บ้านทั้ง 4 แห่ง จนกระทั่งกระทรวงเกษตร (ในขณะนั้น) ได้ประกาศกฎกระทรวง ฉบับที่ 244 เพื่อกำหนดให้ป่าไม้และพื้นที่โคกที่ชานาโคราชในหมู่บ้าน 4 แห่ง และหมู่บ้านใกล้เคียงเป็นพื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติที่เรียกว่า “ป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง”

⁴⁵ ศิลปกิจ ตีพิมพ์ครั้งแรก, บ้านที่ถนนบ้านหนองรังกา, 8 กรกฎาคม 2537.

ดังข้อความที่ปรากฏในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 84 ตอนที่ 116 ลงวันที่ 28 พฤศจิกายน 2510 ต่อไปนี้

“อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 5 และมาตรา 6 แห่งพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์กระทรวงไว้ ดังต่อไปนี้

กำหนดให้ป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยางในท้องที่ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา ภายในเขตตามแผนที่ท้ายกฎกระทรวงนี้ เป็นป่าสงวนแห่งชาติ

ให้ไว้ ณ วันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2510

พระประกาศสหกรณ์

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร

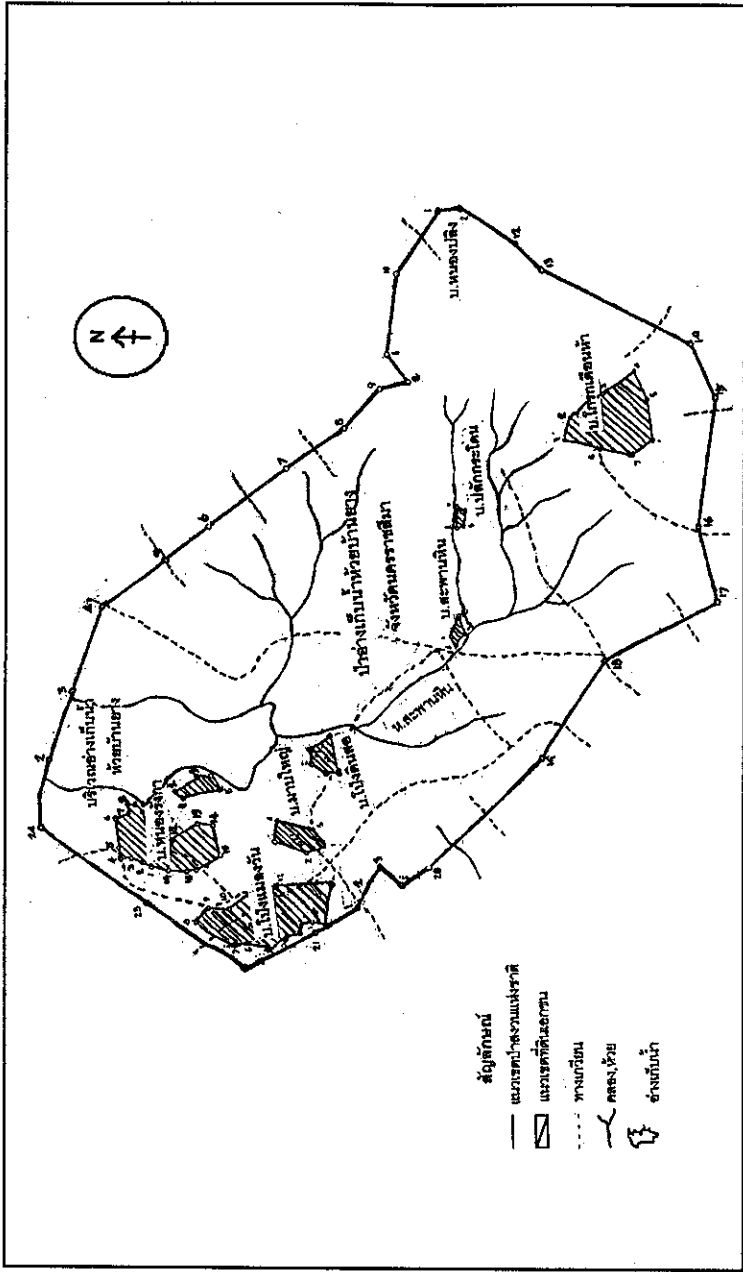
หมายเหตุ เหตุผลในการประกาศใช้กฎกระทรวงฉบับนี้คือ เนื่องจากป่าไม้แห่งนี้มีไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้พลวง และไม้ชนิดอื่นซึ่งมีค่าจำนวนมาก และมีของป่ากับทรัพยากรธรรมชาติอื่นด้วย สมควรกำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติเพื่อรักษาสภาพป่าไม้ของป่า และทรัพยากรธรรมชาติอื่นไว้⁴⁶

เมื่อพิจารณาประกาศกฎกระทรวงดังกล่าวต่อไปอีกจะพบว่า เนื้อที่ป่าสงวนแห่งชาติทั้งหมดมีประมาณ 20,305 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่หมู่บ้านชวานาโคราชที่เราศึกษาอยู่ทั้งหมด 4 หมู่บ้าน รวมทั้งหมู่บ้านอื่น ๆ เช่น บ้านสพานหิน บ้านโกรกเดือนห้า บ้านปลักกระโดน และบ้านมายใหญ่ แม้ว่าทางราชการได้กำหนดแนวเขตป่าสงวนไว้อย่างชัดเจน (ในแผนที่) และแบ่งแยกเขตที่อยู่อาศัยของชาวบ้านกับเขตป่าสงวนอย่างเห็นได้ชัด แต่ประกาศกฎกระทรวงดังกล่าวมีข้อผิดพลาดในทางปฏิบัติหลายประการ กล่าวคือ

⁴⁶ โปรดดูรายละเอียดใน สุริยา สมุทคุปดี และคณะ. จากยอดห้วยถึงบุญเปิง: สิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชุมชนชาวมุขมั้งเกี๊. (นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2536), หน้า 106-122.

⁴⁷ ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 84 ตอนที่ 116 ลงวันที่ 28 พฤศจิกายน 2510

แผนที่ที่ 4: ป่าสงวนแห่งชาติอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง และแนวเขตแดนของหมู่บ้านชวานาโกคราช พ.ศ. 2510

ที่มา: ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 84, ตอนที่ 116, 28 พฤศจิกายน, 2510

ประการแรก พื้นที่ของชาวบ้าน ซึ่งทางราชการเรียกว่า “เขตที่ดินของเอกชนที่กันออกไว้จากป่าสงวน” ตามที่ปรากฏในเอกสารของทางราชการนั้นเป็นเขตแดนหรือพื้นที่ที่ทางราชการเป็นผู้กำหนดแต่เพียงฝ่ายเดียว และเป็นการกำหนดที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง เนื่องจากพื้นที่ที่ทางราชการกำหนดนั้น มีเพียงพื้นที่ที่อยู่อาศัย และ/หรือรวมพื้นที่ทำกินรอบเขตหมู่บ้านเพียงเล็กน้อยเท่านั้น (โปรดดูแผนที่ประกอบ)

ประการที่สอง เมื่อพิจารณาจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในพื้นที่ที่จะเห็นได้ว่า ชาวนาทุกหมู่บ้านที่พวกเราศึกษามีประวัติศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากินในเขตป่ามานานแล้ว ในกรณีนี้ทางราชการประกาศพื้นที่ป่าสงวนป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยางในปี พ.ศ. 2510 แต่ชาวนาในเขตนั้นได้เข้าไปเลี้ยงวัวตัดฟันหลา-ไม้เหลียม จับจองที่ดินทำกินและตั้งชุมชนมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 2450 หรือพร้อมกับการสร้างทางรถไฟสายอีสานเป็นอย่างน้อย ดังนั้นความชอบธรรมในทางปฏิบัติของกฎหมายของรัฐ จึงเป็นประเด็นที่น่าสงสัยอย่างยิ่ง

ประการที่สาม อาจกล่าวได้เช่นกันว่า อำนาจและนโยบายของรัฐวางอยู่บนรากฐานของผลประโยชน์ของรัฐเป็นสำคัญ การสร้างทางรถไฟสายอีสานเป็นโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐในทศวรรษที่ 2430-2440 เมื่อรัฐต้องการไม้หมอนรองรางรถไฟ ไม้พื้นที่เป็นเชื้อเพลิงสำหรับรถไฟ หรือแม้กระทั่งกรวดและลูกรังในทศวรรษ 2490 โครงการของรัฐดังกล่าวก็เท่ากับเป็นการสนับสนุนให้ชาวนาดัดไม้และใช้ทรัพยากรจากป่าได้อย่างเสรี ไม่มีข้อจำกัด ทั้งนี้เพราะในอดีตทรัพยากรเหล่านั้นยังมีอยู่อย่างพอเพียง แต่เมื่อประชากรมากขึ้น พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว รัฐมองเห็นความจำเป็นที่จะต้องอนุรักษ์ รัฐจึงใช้อำนาจของรัฐเพื่อผลักดันให้เกิดผลในทางปฏิบัติ กรอบวิธีคิดและวิธีการทำงานดังกล่าว

ของรัฐ นับได้ว่าเป็นการสร้างปัญหาและผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อหมู่บ้านชวานาโคราช และชวานาทั่วประเทศในทศวรรษต่อมา โดยเฉพาะเมื่อความต้องการที่ทำกินของชวานามีมากขึ้น แรงผลักดันของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ที่ดินและพื้นที่ป่าไม้ยังคงมีอยู่อย่างจำกัด

จับจองที่ทำกินและปลูกพืชเศรษฐกิจ สำหรับชวานาโคราชในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยางแล้ว ทศวรรษที่ 2500-2520 เป็นช่วงเวลาที่เราอาจเรียกได้ว่า “ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ” อย่างแท้จริง ทั้งนี้เพราะทรัพยากรป่าไม้และที่ดินที่เคยอุดมสมบูรณ์เริ่มหมดไป เนื่องจากการพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นหัวใจของการยังชีพของชวานาโคราชในเขตนี้มาตั้งแต่แรกเริ่มของหมู่บ้าน (เลี้ยงวัวในป่าโคกหรือทุ่งหญ้าธรรมชาติ ตัดไม้เหลียม ทำฟืนหลา เผาถ่าน และขุดกรวด ตามลำดับ) เมื่อวิถีการผลิตของชุมชนได้พัฒนาตัวเองมาถึงจุดที่ว่า ชวานาต้องหันไปหาการทำไร่ หรือจับจองที่ทำกินเพื่อทำการเกษตรแบบเข้มข้น แทนการเก็บเกี่ยวเอาจากธรรมชาติโดยตรง ช่วงเวลานี้ จึงน่าที่จะเป็นช่วงรอยต่อที่สำคัญของประวัติศาสตร์ชวานา

อันที่จริง การจับจองที่ทำกินของชวานาเริ่มต้นขึ้นพร้อมกับการตั้งถิ่นฐานหรือพร้อมกันที่บรรพบุรุษคนแรกของครอบครัวได้เข้ามาปลูกกระต๊อบเพื่อเลี้ยงวัว หรือตัดไม้ฟืนหลาแล้ว แต่การถือครองที่ดินในระยะแรกมักมีขนาดเล็ก และไม่ใส่ใจเรื่องกรรมสิทธิ์อย่างจริงจัง เพราะพื้นที่ดินที่ไร้เจ้าของยังมีอีกเป็นจำนวนมากและเวลานั้นพื้นที่ส่วนใหญ่ถูกปกคลุมไปด้วยป่าทึบ ชวานารุ่นแรกจึงจับจองที่ดินเพียงเพื่ออยู่อาศัยและทำมาหากินเพื่อยังชีพเท่านั้น เช่น ทำนาข้าวในที่ลุ่มน้ำท่วมขัง ปลูกพืชผักสวนครัวริมแหล่งน้ำและลำห้วยที่สำคัญ เช่น ห้วยมะนาว ห้วยยาง ห้วยสพานหิน และห้วยน้ำซับ พ่อเฒ่าจากบ้านหนองรังกาท่านหนึ่ง

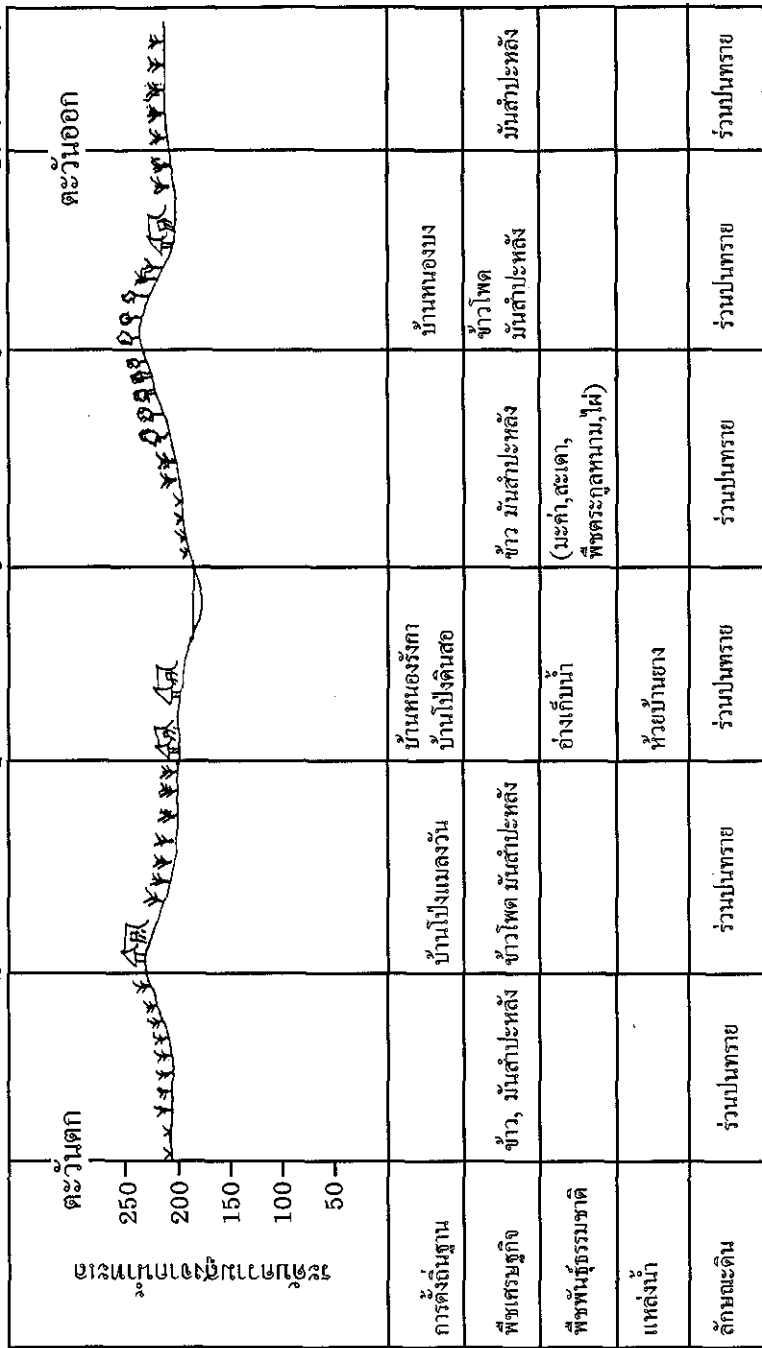
แผนภาพที่ 1: ปฏิทินการใช้แรงงานของหมู่บ้านชวานาโกโรราชทั้ง 4 แห่ง ก่อนและหลังการก่อตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

กิจกรรม	ม.ค	ก.พ	มี.ค	เม.ย	พ.ค	มิ.ย	ก.ค	ส.ค	ก.ย	ต.ค	พ.ย	ธ.ค
ข้าว	ก่อนการก่อตั้งมหาวิทยาลัยฯ (พ.ศ. 2500-2533)											
มันสำปะหลัง	โด, ตกกล้า											
	ทุแลรักษา											
ข้าวโพด	โด	ปลูก										
	เก็บเกี่ยว											
	โด	ปลูก										
	ทุแลรักษา											
	โด	ปลูก										
	ทุแลรักษา											
รับจ้าง	รับจ้างในหมู่บ้าน เช่น ทำไร่มันสำปะหลัง, ใช้รถไถ และทำนา											
เลี้ยงวัว-ควาย	พื้นที่ว่างหลังเก็บเกี่ยว และพื้นที่สาธารณะ											
	หลังการก่อตั้งมหาวิทยาลัยฯ (พ.ศ. 2533-ปัจจุบัน)											
ข้าว	โด, ตกกล้า											
	ทุแลรักษา											
มันสำปะหลัง	โด	ปลูก										
	เก็บผลผลิต											
	โด	ปลูก										
	ทุแลรักษา											
ข้าวโพด	โด	ปลูก										
	ทุแลรักษา											
รับจ้าง	สวนใหญ่รับจ้างนอกหมู่บ้าน เช่น งานในมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ในเมืองโคราช และกรุงเทพฯ											
เลี้ยงวัว-ควาย	พื้นที่ว่างหลังเก็บเกี่ยว และพื้นที่ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์											
*ไม่ออกไม้ประดับ	ปลูกตลอดทั้งปี											

*เฉพาะหมู่บ้านหนองรังนก

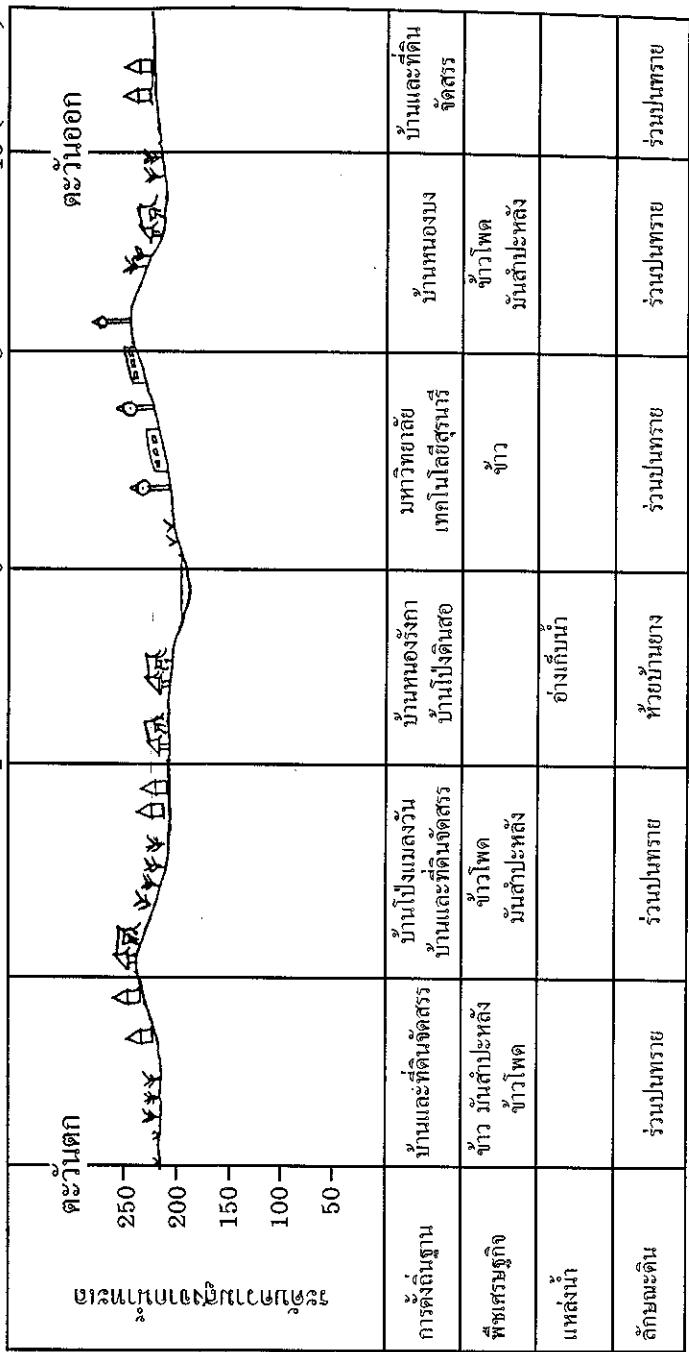
ที่มา: คีตปกิจ ตีพิมพ์ใน "บันทึกสนทนากับบ้านโคราช". พฤษภาคม-สิงหาคม, 2537

แผนภาพที่ 2: ภาพตัดขวางหมู่บ้านชาวนาโคราชทั้ง 4 แห่ง ก่อนการก่อตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี ในปี พ.ศ. 2533 (กิโลเมตร)

ที่มา : ศิลปกิจ ดัชนีตุ๊กต. “บันทึกสมามหมู่บ้านชาวนาโคราช”. พฤษภาคม-สิงหาคม, 2537

แผนภาพที่ 3: ภาพถ่ายทางหมู่บ้านชาวนาโคราชทั้ง 4 แห่ง หลังการก่อตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี ในปี พ.ศ. 2533 (กิโลเมตร)

ที่มา : คิดบกจิ ดัจฉินฤกช. “บันทึกสนามหมู่บ้านชาวนาโคราช”. พฤษภาคม-สิงหาคม, 2537

เล่าเรื่องเกี่ยวกับการจับจองและถือครองที่ดินของชาวบ้านในราว พ.ศ. 2477 ให้ฟังว่า “...แต่ก่อนแถวนี้มีป่าเต็มไปหมด จำพวกป่าเต็ง ป่ารัง ป่ามะค่า ป่าไม้แดง สัตว์ป่าก็มีมาก เช่น เสือ เก้ง กวาง กระต่าย นก หนู...ที่ดินในสมัยนั้น ไม่มีใครหวง คนที่มาอยู่ก่อนก็แบ่งให้คนที่มาอยู่ที่หลัง เพื่อว่าจะได้อยู่เป็นเพื่อนกัน ที่ดินไม่มีราคา จึงไม่ค่อยมีใครจับจองไว้มาก จับจองไว้เท่าที่กำลังคนในครอบครัวจะทำไหว ต่างกับสมัยนี้ที่ทางเป็นราคา ใครจับที่ดินไว้มากก็มีโอกาสรวย...”⁴⁸

อย่างไรก็ตาม ภาพของการจับจองที่ดินดังกล่าวได้เปลี่ยนไป เมื่อล่วงเข้าสู่ทศวรรษที่ 2490-2500 เมื่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติและนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเริ่มมีความหมายในทางปฏิบัติ ต่อวิถีชีวิตของชาวนาโคราช กล่าวคือ ชาวนามีแรงผลักดันจากภายนอกที่สำคัญให้จับจองพื้นที่ทำกินให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เนื่องจากต้องการที่ดินเพื่อใช้ในการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น มันสำปะหลัง และในระยะเวลาใกล้เคียงกันนั้น กรมป่าไม้ได้ประกาศให้พื้นที่ป่าไม้รอบ ๆ หมู่บ้านเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ที่เรียกว่า “ป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง” ในปลายปี พ.ศ. 2510 เงื่อนไขทั้งสองอย่างนี้ ล้วนแล้วแต่เป็นตัวแรงที่สำคัญให้ชาวนาขยายที่ดินทำกินโดยการเปิดป่าไม้และจับจองที่ดินมากขึ้น ชาวนาต้องการที่ดินเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจที่มีราคาแพง (เช่น มันสำปะหลัง) ขณะเดียวกันก็เกรงว่า หากเจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ให้ความสนใจกับสภาพป่าอย่างจริงจัง ที่ดินที่ควรจะเป็นของชาวนาก็จะกลายเป็นป่าสงวนของรัฐไปหมด ทางออกที่เป็นไปได้ ก็คือ การฉวยโอกาสช่วงที่ยังไม่มีเจ้าหน้าที่เข้ามาทำงานในพื้นที่อย่างเข้มงวดนั้น ถางป่าไม้และขยายที่ทำกินก่อนที่จะทุกอย่างจะสายเกินไป ชาวนานี้เล่าว่า เจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ไม่ได้ให้ความสนใจกับเขตแดนและดูแลสภาพ

⁴⁸ ศิลปกิจ ตีพิมพ์โดย บันทึกลานนามบ้านหนองวังตา. 8 กรกฎาคม 2537.

ป่าไม้ในพื้นที่อย่างจริงจัง โดยเฉพาะช่วงแรกของการประกาศกฎกระทรวง ฉบับที่ 244 (ป่าสงวนแห่งชาติป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง) ออกมาบังคับใช้ (พ.ศ. 2510-2515)

พืชเศรษฐกิจและโรงงานอุตสาหกรรม ข้อมูลที่พวกเราได้จากการศึกษาภาคสนามพบว่าชาวนาโคราชเริ่มปลูกมันสำปะหลังตั้งแต่ปี พ.ศ. 2507 โดยมีรถไถจากอำเภอปากช่องเข้ามารับจ้างไถดินเพื่อปรับพื้นที่ในระยะแรก มีชาวนาโคราชในเขต 4 หมู่บ้านเพียงไม่กี่ครอบครัวเท่านั้นที่สามารถทำไร่มันสำปะหลังได้ เพราะการทำไร่มันสำปะหลังต้องใช้เงินลงทุนสูง เช่น ค่าจ้างรถไถ ค่ากิ่งพันธุ์ ค่าจ้างแรงงานในการปลูก คายหญ้าและเก็บเกี่ยว รวมทั้งค่าจ้างรถบรรทุกไปยังสถานที่รับซื้อหัวมันสด ซึ่งมีอยู่ทั่วไปตามริมถนนระหว่างนครราชสีมา-ปักธงชัย เริ่มตั้งแต่หลักกิโลเมตรที่ 7 เป็นต้นไป ชาวนาที่สามารถปลูกมันสำปะหลังในช่วงแรก ๆ ได้ จึงเป็นชาวนาที่ค่อนข้างมีฐานะและมีเงินลงทุน เพราะทุกขั้นตอนเป็นการว่าจ้างแรงงาน และการผลิตมันสำปะหลังเป็นการเพาะปลูกเพื่อการค้าโดยตรง การขอความช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านจึงต้องให้ผลตอบแทนเป็นเงินค่าจ้างด้วย ชาวบ้านโป่งแมลงวันคนหนึ่งเล่าให้พวกเราฟังว่า “...ตอนแรก (ราว พ.ศ. 2508-2509) เห็นชาวบ้านเขตอำเภอปักธงชัยปลูกก่อน เห็นว่าปลูกแล้วได้เงินดี จากนั้นก็เลยทดลองปลูก ตอนแรกก็มีแค่ 2-3 ไร่ (ราย) โดยมีรถไถจากอำเภอปากช่องมาไถรับจ้างราคาไร่ละ 250 บาทและต้องเลี้ยงข้าวแก่พวกรถไถด้วย การปลูกมันสำปะหลังแต่ละปีต้องไถเตรียมดิน 2 ครั้งช่วงนั้นมันสำปะหลังราคากิโลกรัมละ 30 สตางค์ ก็ถือว่าได้ราคาสูงแล้ว ที่ไร่นาดุดมสมบูรณ์สามารถปลูกมันสำปะหลังได้ถึง 3-4 ต้นต่อไร่ ค่าจ้างคนงานวันละ 8 บาท ทำให้การทำไร่มันสำปะหลังได้กำไรดี ชาวบ้านจึงหันมาทำกันมากขึ้นเรื่อย ๆ”⁴⁹

⁴⁹ ศิลปกิจ คีชันติกุล. บันทึกสนามบ้านโป่งแมลงวัน. 24 สิงหาคม 2537.

การขยายพื้นที่ทำกินเพื่อปลูกมันสำปะหลังได้กลายมาเป็นกิจกรรมหลักของระบบเศรษฐกิจในหมู่บ้านชวานาตลอดช่วงทศวรรษที่ 2510-2520 เป็นที่น่าสังเกตว่า การขยายที่ทำกินดังกล่าวเป็นความตื่นตัวของชาวนาที่มีต่อแรงกระตุ้นจากเศรษฐกิจเพื่อการค้า ความตื่นตัวของชาวนาและผลกระทบที่มีต่อเศรษฐกิจท้องถิ่น และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้านชวานาโคราชปรากฏออกมาค่อนข้างชัดเจนและในช่วงเวลาที่รวดเร็วกว่าชวานาภาคอีสานในจังหวัดอื่น ๆ ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่า ชาวนาโคราชอยู่ใกล้ศูนย์กลางตลาดการค้า และมีความใกล้ชิดกับการขยายตัวของเศรษฐกิจเพื่อการค้ามานาน (เช่น ก้าวของป่า ไม้หอมรถไฟ ไม้พิน ถ่าน กรวด ฯลฯ) แต่ท่ามกลางความตื่นตัวในการขยายพื้นที่ป่าเพื่อปลูกมันสำปะหลัง (ต่อมาเป็นข้าวโพด) ของชาวนาโคราชนั้น พวกเขากลับค้นพบว่า การขยายที่ทำกิน แท้ที่จริงก็คือการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติในสายตาของรัฐบาล เพราะพื้นที่ป่ารอบหมู่บ้านบริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยางทั้งหมด ได้กลายเป็นพื้นที่ป่าสงวนตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2510 ตามประกาศกฎกระทรวงของกรมป่าไม้ กระทรวงเกษตร (ในขณะนั้น) ฉบับที่ 244 ความตื่นตัวในการปลูกพืชเศรษฐกิจดังกล่าวของชาวนา จึงเป็นไปได้เพราะช่องว่างของกฎหมายและความไร้ประสิทธิภาพของระบบราชการในทัศนะของชาวนา พวกเขามีสิทธิอันชอบธรรมในการทำมาหากินในเขตป่าที่อยู่รายรอบชุมชน แต่ในทัศนะของหน่วยงานของรัฐแล้ว ชาวนาไม่มีความชอบธรรม เพราะตามกฎหมายพื้นที่ทำกินส่วนใหญ่ของชาวนาอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ปมปัญหาเหล่านี้ได้ทวีความซับซ้อนมากขึ้นในทศวรรษปัจจุบัน (2530) เมื่อสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองเปลี่ยนแปลงไป ความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานของรัฐและชาวนาเริ่มชัดเจนและเปิดเผยตัวเองมากขึ้น ดังที่พวกเราจะอภิปรายในบทที่ 5

การก่อตั้งโรงงานอุตสาหกรรมของนายทุนท้องถิ่นและนายทุนจากกรุงเทพมหานคร ในเขตตำบลโคกกรวดช่วงต้นทศวรรษที่ 2520 มีส่วนกระตุ้นต่อการปลูกพืชเศรษฐกิจของชาวนาโคราชค่อนข้างมากโดยเฉพาะการก่อตั้งโรงงานแป้งมันสำปะหลัง โรงงานอัดมันเม็ด และโรงงานผลิตอาหารสัตว์ ตัวอย่างที่สำคัญ ได้แก่ บริษัทเจ้าพระยาพืชไร่ และบริษัทเจริญโภคภัณฑ์อีสาน

“บริษัทเจ้าพระยาพืชไร่ เริ่มก่อตั้งและดำเนินการในปี พ.ศ. 2522 มีพื้นที่ในการประกอบธุรกิจประมาณ 400 ไร่ ประเภทธุรกิจที่ดำเนินการผลิตคือ แป้งมันสำปะหลัง และมันสำปะหลังอัดเม็ดเพื่อส่งออกไปยังต่างประเทศ⁵⁰ ส่วนบริษัทเจริญโภคภัณฑ์อีสานจำกัดเข้ามาตั้งโรงงานอุตสาหกรรมอาหารสัตว์ในเขตตำบลโคกกรวด และเริ่มดำเนินการผลิตในวันที่ 29 กรกฎาคม 2528 มีเนื้อที่ประกอบการทั้งหมด 47 ไร่ บริษัทผลิตอาหารสำเร็จรูปที่สามารถนำไปเลี้ยงสัตว์ได้ทันที โดยแบ่งอาหารสัตว์ออกเป็น 2 ลักษณะ คือชนิดผงและชนิดเม็ด ผลิตภัณฑ์อาหารเหล่านี้ ได้แก่ อาหารไก่พันธุ์ไข่ ไก่พันธุ์เนื้อ สุกร เป็ด วัวเนื้อ วัวนม และนกกกระทา⁵¹

กิจการผลิตอาหารสัตว์ของบริษัทเจริญโภคภัณฑ์ส่งผลกระทบต่อวิธีการผลิตของชาวนาโคราชในแง่ที่ว่า บริษัทมีความต้องการข้าวโพดเป็นวัตถุดิบในการผลิตอาหารสัตว์จำนวนมากดังนั้น นับตั้งแต่ปี 2528 เป็นต้นมา ชาวนาโคราชในเขต 4 หมู่บ้านที่พวกเขาศึกษาจึงได้หันมาปลูกข้าวโพดเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญเพิ่มขึ้นอีกชนิดหนึ่งต่อจากการปลูกมันสำปะหลัง

อย่างไรก็ตาม การปลูกพืชเศรษฐกิจของชาวนาโคราชในทศวรรษปัจจุบัน (2530) มีแนวโน้มที่ลดลงอย่างมาก เมื่อเทียบกับ 2 ทศวรรษ

⁵⁰ เอกสารอัดสำเนา บริษัทเจ้าพระยาพืชไร่ พ.ศ. 2537.

⁵¹ เอกสารอัดสำเนา บริษัทเจริญโภคภัณฑ์อีสาน จำกัด. 2537.

ที่ผ่านมา ชาวบ้านมักจะอ้างถึงเหตุผลสำคัญที่เป็นอุปสรรคของการปลูกพืชเศรษฐกิจของพวกเขาคือ ราคาตกต่ำ ต้นทุนการผลิตสูง (ค่าเมล็ดพันธุ์ และกิ่งพันธุ์ ค่าขนส่ง ค่าจ้างแรงงาน ค่าปุ๋ย ค่าจ้างรถไถ ค่าเช่าที่ดิน ฯลฯ) และดินเสื่อมคุณภาพเนื่องจากปลูกพืชชนิดเดียวกันติดต่อกันหลายปี และมันสำปะหลังเป็นพืชที่ใช้ธาตุอาหารในดินสิ้นเปลืองมากเป็นพิเศษ ทำให้แนวโน้มการปลูกพืชเศรษฐกิจเปลี่ยนไป ในปี พ.ศ. 2535 พบว่า บ้านโป่งแมลงวันมีพื้นที่ปลูกมันสำปะหลังเพียง 95 ไร่ (19 ครัวเรือน) บ้านหนองบง 525 ไร่ (35 ครัวเรือน) และบ้านหนองรงกา 150 ไร่ (5 ครัวเรือน)⁵²

บทสรุป

ในบทที่ 4 พวกเรานำเสนอว่า พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านชวานาโคราชทั้ง 4 แห่ง มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับอำนาจรัฐและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอย่างชัดเจน หมู่บ้านชวานาโคราชมียุคเริ่มต้นและขยายตัวตามกระแสผลักดันของโครงการพัฒนาที่สำคัญของรัฐ เช่น การก่อสร้างทางรถไฟสายอีสาน ถนนมิตรภาพ การประกาศพื้นที่ป่าสงวน และนโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ในขณะเดียวกันหมู่บ้านชวานาก็เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับตลาดการค้าของพ่อค้าคนจีนมาตั้งแต่เริ่มต้นชุมชน โดยที่ศูนย์กลางของกิจกรรมทางเศรษฐกิจอยู่ที่ตลาดโคกกรวด ซึ่งตั้งอยู่ริมเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมระหว่างที่ราบสูงโคราชและกรุงเทพมหานคร

ควรกล่าวด้วยว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญของชวานาโคราชที่พวกเรานำเสนอในบทนี้ เช่น เลี้ยงวัว ตัดไม้ฟืนหรือไม้หอมสำหรับรถไฟ ปูนกินหมาก เผาถ่าน ขุดกรวดขาย หรือแม้กระทั่งปลูกพืชเศรษฐกิจ

⁵² แบบ กช. 2ก. พ.ศ. 2535.

ช่วยให้พวกเรามองเห็นภาพการเคลื่อนไหวของระบบเศรษฐกิจในหมู่บ้าน
 ชาวนาที่สำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก กิจกรรมทางเศรษฐกิจ
 ทั้งหมดของชาวนาเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ใน
 ท้องถิ่นอย่างสิ้นเปลืองและไร้แบบแผน ชาวนาเปลี่ยนแปลงกิจกรรมทาง
 เศรษฐกิจของตนเพราะทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอและแรงบีบบังคับของ
 ตลาด ประการที่สองกิจกรรมทางเศรษฐกิจเกือบทั้งหมดถูกกำหนดและ
 ควบคุมโดยพลังอำนาจจากภายนอกชุมชนทั้งสิ้น พลังอำนาจในที่นี้หมายถึง
 รัฐและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม นั่นเอง

ภาพของชาวนาโคราชที่พวกเราค้นพบจากการศึกษาพัฒนาการ
 ทางประวัติศาสตร์ ก็คือ ภาพของชาวนาที่อาศัยอยู่ในเขตหน้าด่าน
 ของการเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของระบอบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม
 และตำแหน่งแหล่งที่ของชุมชนชาวนาในเขตหน้าด่านนี้เอง เป็นผลให้
 ชาวนาถูกรุกและเป็นฝ่ายตั้งรับมาโดยตลอด ชาวนาพึ่งพาอาศัยทรัพยากร
 ธรรมชาติมาโดยตลอด นับตั้งแต่ ป่าไม้ (ตัดไม้ฟืน ไม้หอมรถไฟและ
 เผาถ่าน) ดินปูน ทราย หินลูกรังในระยะแรก เมื่อทรัพยากรดังกล่าวเริ่ม
 หหมดไป ชุมชนขยายตัวมากขึ้นและมีแรงกระตุ้นจากตลาดภายนอกชุมชน
 ให้ปลูกพืชเพื่อการค้า เช่น มันสำปะหลังและข้าวโพด ดังนั้นชาวนาจึง
 ขยายที่ดินทำกินจำนวนมากในช่วงเวลาต่อมา ทั้ง ๆ ที่พื้นที่เหล่านั้น
 เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติตามประกาศของรัฐ

การรุกทั้งทางเศรษฐกิจ (โดยการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม)
 และทางการเมือง (โดยอำนาจรัฐในการประกาศพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ)
 ที่ชาวนาโคราชได้รับตลอดหน้าประวัติศาสตร์อันยาวนานนี้ยังไม่ได้สิ้นสุดลง
 ในทางตรงกันข้าม การรูดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงโฉมหน้า รูปแบบและทวี
 ความรุนแรงมากขึ้นไปอีกในทศวรรษปัจจุบัน (2530) หรือยุคสมัยที่รู้จัก
 กันทั่วไปว่า ยุคโลกาภิวัตน์

บทที่ 5

อำนาจรัฐ นายทุนและจุดเปลี่ยนของหมู่บ้านชานา

“ชานาอีสถานไม่มีเหตุผลใดที่จะต้องรับผิดชอบต่อ
“อัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของชาติ” ที่รัฐบาลหวังใ
หากเขาไม่ได้รับคุณประโยชน์ ตรงข้ามกลับต้องเป็นผู้แบกภาระ
ถูกขูดรีดในกระบวนการเจริญเติบโตนั้น”¹

ภาพพลวัตทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านชานาโคราช เมื่อล่วงเข้าสู่ทศวรรษปัจจุบัน (2530) ได้ทวีความซับซ้อนมากขึ้น กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “การถอนรากถอนโคนวิถีแห่งหมู่บ้านชานา” ขึ้นอย่างรุนแรง อำนาจของรัฐและแรงผลักดันของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมยังคงเป็นเงื่อนไขจากภายนอกที่หิบบั่นการเปลี่ยนแปลงให้กับหมู่บ้านชานาต่อไป ในอดีตชานาได้พึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ เช่นป่าไม้ แหล่งน้ำ และที่ดินเพื่อความอยู่รอดของครอบครัวและหมู่บ้าน แต่นับจากทศวรรษนี้ต่อไปหมู่บ้านชานาจะไม่มีทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานให้พึ่งพิงอีกแล้ว ในขณะเดียวกัน อำนาจรัฐและกลไกเศรษฐกิจแบบทุนนิยมก็ได้พัฒนากลไกในการขูดรีดให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น พร้อมกับการก้าวเข้าสู่โลกยุคใหม่ที่ไร้พรมแดน หมู่บ้านชานาจึงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกระแส

¹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2537), หน้า 137.

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมของโลกมากขึ้น อย่างไม่ต้องสงสัย ดังนั้น เป็นเรื่องที่น่าสนใจสำหรับนักเรียนทางมานุษย-วิทยาที่จะต้องติดตามศึกษาต่อไปว่า อะไรจะเกิดขึ้นกับชีวิตและหมู่บ้านชาวนา ชาวนาจะทำอะไรเมื่อต้องตกอยู่ในสถานการณ์ที่เป็น “จุดเปลี่ยน” โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวนาที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่เป็นหน้าด่านของการเปลี่ยนแปลงเช่นชาวนาโคราชแล้ว ประเด็นคำถามเหล่านี้ย่อมมีความสำคัญทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชีวิตจริงของชาวนา วงวิชาการและวงการพัฒนาชนบท

เนื้อหาของบทนี้จะนำเสนอผลกระทบที่เกิดจากการรุกรานทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของรัฐและทุนนิยมที่มีต่อหมู่บ้านชาวนาโคราชทั้ง 4 แห่ง โดยที่พวกเราเลือกนำเสนอกรณีรูปธรรมของโครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี การก้ำที่ดินและอสังหาริมทรัพย์ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงอาชีพและวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านชาวนา ซึ่งเชื่อกันว่า สถานการณ์ต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ สามารถแสดงให้เห็นถึงภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นและเป็นไปในหมู่บ้านชาวนาอีสานยุคโลกาภิวัตน์ ได้อีกด้วย

ที่ดินทำกิน: ฟางเส้นสุดท้ายของชาวนา

โดยทั่วไป การทำความเข้าใจประเด็นต่าง ๆ เกี่ยวกับที่ดินทำกินของชาวนา เช่น การจับจอง การถือครอง การใช้ประโยชน์ หรือกรรมสิทธิ์ จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับกฎหมายและนโยบายของรัฐมากเป็นพิเศษ เพราะวาทะสิทธิ์แสดงอำนาจเหนือที่ดินทำกินแทบทุกประเภทที่ชาวนามีอยู่ ล้วนแต่มีจุดเริ่มต้นมาจากกฎหมายและนโยบายของรัฐบาลแล้วจึงประกาศเป็นกฎหมายให้มีผลบังคับใช้ในระดับพื้นที่ หรือในหมู่บ้าน ชาวนา พวกเรามีความเห็นว่า การศึกษาประเด็นดังกล่าวให้ละเอียดนั้น ควรจะเริ่มต้นด้วยการให้คำอธิบายลักษณะของเอกสารสิทธิ์เหนือที่ดิน

ทำกินแต่ละประเภทของรัฐบาลตามที่ปรากฏในประมวลกฎหมายที่ดินและที่ทำกินที่สำคัญของประเทศ การเริ่มต้นจากสาระสำคัญทางกฎหมายดังกล่าว จะช่วยให้การทำความเข้าใจข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านชัดเจนและสอดคล้องกับข้อเท็จจริงมากขึ้น

กฎหมายเกี่ยวกับที่ดินและกรรมสิทธิ์ในประเทศไทย กฎหมายเกี่ยวกับที่ดินฉบับแรก ๆ ที่มีการประกาศใช้ทั่วราชอาณาจักรได้แก่พระราชบัญญัติที่ดินปี พ.ศ. 2444 แต่กฎหมายที่มีความสำคัญมากที่สุดและมีในการบังคับใช้จนถึงปัจจุบัน คือ พระราชบัญญัติที่ดินปี พ.ศ. 2497 เนื้อหาสำคัญของกฎหมายที่ดินไทยอาจสรุปได้ดังนี้²

ตามประเพณีที่สืบเนื่องมาแต่โบราณนั้น “ที่ดิน” ทุกหนทุกแห่งภายในขอบเขตของพระราชอาณาจักรเป็นขององค์พระมหากษัตริย์หรือพระเจ้าแผ่นดิน โดยทั่วไป “ที่ดิน” แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ หรือที่โฉนด และที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ ที่โฉนดประกอบด้วยที่ดินที่ได้รับการพัฒนาแล้ว ส่วนใหญ่มักจะเป็นพื้นที่ในเขตเมือง และพื้นที่ในชนบทที่มีการตั้งถิ่นฐานเป็นระยะเวลาานาน ที่โฉนดจะมีขอบเขตที่แน่นอน มีเจ้าหน้าที่จากสำนักงานที่ดินในท้องที่ออกไปสำรวจรังวัดและปักหมุดเขตแดนให้ และได้รับการขึ้นทะเบียนไว้อย่างเป็นทางการ ที่ดินประเภทนี้เอกชนมีสิทธิเข้าครอบครองและใช้ประโยชน์ได้โดยหลักการแล้ว ที่ดินเป็นของพระมหากษัตริย์ ผู้ครอบครองมีสิทธิเป็นเจ้าของ แต่รัฐบาลสามารถเวนคืนโดยจ่ายค่าชดเชยได้ เพื่อผลประโยชน์ของทางราชการ ส่วนที่ดินที่ยังไม่มีเอกสารสิทธิ หมายถึงพื้นที่ที่ยังไม่ได้รับออกเอกสารรับรองอย่างถูกต้องตามกฎหมายจากรัฐบาล

ตามกฎหมายแล้ว เอกชนสามารถครอบครองและเป็นเจ้าของที่ดินได้โดยเข้าไปใช้ประโยชน์โดยตรงและโดยการขอเอกสารสิทธิจากรัฐบาล

² เนื้อหาเกี่ยวกับกฎหมายที่ดินแปลและเก็บความมาจากผลงานของ Lert Chantanaparb and Henry I. Wood. *Management Degraded Forest Land in Thailand*. (Northeast Thailand Upland Social Forestry Project, Kasetsart University, 1986), p. 84-85.

ถ้าพื้นที่ดังกล่าวไม่เป็นพื้นที่ที่ต้องห้ามตามกฎหมาย เกษตรกรลงป่าจับจองหรือขยายที่ทำกินได้ ถ้าหากแสดงหลักฐานหรือเอกสารสิทธิเหนือที่ดินบริเวณนั้น ต่อเจ้าพนักงานได้ แต่สิทธิดังกล่าวตามกฎหมายแล้วไม่สามารถขายได้ แต่ยกให้ลูกหลาน หรือญาติพี่น้องเป็นมรดกได้

โดยทั่วไปแล้ว การยื่นคำร้องขอเอกสารสิทธิเพื่อครอบครองและใช้ประโยชน์จากที่ดินต้องผ่าน 3 ขั้นตอนที่สำคัญ คือ

1. ครอบครอง รัฐบาลจะออกเอกสารแสดงการรับรองสิทธิการครอบครองที่ดิน ซึ่งเรียกว่า “สค.1” เพื่อใช้ประกอบการเสียภาษีและเพื่อเหตุผลทางราชการอื่น ๆ เมื่อมีการร้องขอจากประชาชน เอกสารชนิดนี้ไม่ได้แสดงสิทธิความเป็นเจ้าของ เป็นเพียงเอกสารที่ขึ้นทะเบียนที่ดินก่อนที่พระราชบัญญัติที่ดิน พ.ศ. 2497 จะมีผลบังคับใช้สำหรับพื้นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิใด ๆ มาก่อน เกษตรกรมักเข้าใจผิดว่าเอกสารชนิดนี้ใช้แสดงความเป็นเจ้าของที่มีอำนาจเหนือที่ดิน นอกจาก “สค.1” แล้ว ยังมีเอกสารที่เรียกว่า “นส.2” หรือหนังสือแสดงสิทธิที่ทำกินชั่วคราว ซึ่งออกให้โดยสำนักงานที่ดินระดับอำเภอ เพื่อแสดงว่ามีการใช้ประโยชน์ที่ดิน เอกสารชนิดนี้จะหมดอายุหลังจากระยะเวลา 3 ปี ดังนั้น การพัฒนาหรือใช้ประโยชน์จากที่ดินต้องกระทำภายในระยะเวลา 6 เดือน ที่ดินภายใต้การคุ้มครองของเอกสารสิทธิชนิดนี้สามารถยกให้เป็นมรดกหรือถ่ายโอนกันได้ แต่ต้องขออนุญาตจากนายอำเภอท้องที่

2. ใช้ประโยชน์ เอกสารสิทธิที่แสดงการใช้ประโยชน์จากที่ดินเรียกว่า “นส.3” การออกเอกสารประเภทนี้กระทำได้โดยการแสดงเอกสารประเภท นส.2 ต่อเจ้าพนักงาน เพื่อยืนยันการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ที่ดินภายใต้เอกสารสิทธิประเภทนี้สามารถยกให้เป็นมรดก หรือโอนกรรมสิทธิ์ได้ตามกฎหมาย

3. เป็นเจ้าของอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ใบโฉนดที่ดิน หรือ “นส.4” ให้สิทธิในการโอนกรรมสิทธิ์ ยกให้เป็นมรดก ใช้ประโยชน์และครอบครองที่ดินแก่เจ้าของอย่างถูกต้องตามกฎหมายทุกอย่าง การออกเอกสารประเภทนี้จะต้องให้เจ้าหน้าที่จากกรมที่ดิน หรือสำนักงานที่ดินในท้องที่ออกไปสำรวจรังวัดและปักหมุดเขตแดนให้อย่างถาวร

อย่างไรก็ตาม ยังมีเอกสารสิทธิเกี่ยวกับที่ดินประเภทอื่นอีกที่รัฐบาลออก ให้แก่ประชาชน ตามความในกฎหมายที่ดินฉบับต่อ ๆ มา เอกสารสิทธิที่สำคัญที่ควรจะนำเสนอในที่นี้ ได้แก่ หนังสือแสดงการเสียภาษีบำรุงท้องที่ (ภบท.) และหนังสืออนุญาตให้เข้าทำประโยชน์ในเขตปฏิรูปที่ดิน (สปก.) ฉบับต่าง ๆ

ภบท. หนังสือแสดงการเสียภาษีบำรุงท้องที่หรือเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า “ใบ ภบท.5” และ “ใบ ภบท.6” เอกสารประเภทนี้ โดยพื้นฐานแล้ว เป็นเพียงใบเสร็จ หรือหลักฐานแสดงการเสียภาษีที่ดินที่อยู่ในความครอบครองของตนเองให้กับหน่วยงานของรัฐ เอกสารชนิดนี้ไม่สามารถใช้ยืนยันสิทธิการครอบครองหรือแสดงความเป็นเจ้าของเหนือที่ดินได้ “การจัดเก็บภาษีที่ดินของประเทศไทยเป็นไปตามพระราชบัญญัติภาษีบำรุงท้องที่ พุทธศักราช 2508 โดยกำหนดอัตราการเสียภาษีไว้ดังนี้ คือ ไร่ละ 50 สตางค์สำหรับที่ดินที่มีค่าปานกลางไม่เกิน ไร่ละ 200 บาท และภาษีไร่ละ 400 บาทสำหรับที่ดินที่มีค่าปานกลางเกินกว่าไร่ละ 500,000 บาทขึ้นไป”³

สปก. หนังสืออนุญาตให้เข้าทำประโยชน์ในเขตปฏิรูปที่ดิน หรือเอกสารที่เป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า “สปก.” เอกสารสิทธิเหนือที่ดินทำกินประเภทนี้เป็นผลมาจากการตราพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 และการจัดตั้งสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม สังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มาตรา 4 ของพระราชบัญญัติดังกล่าวระบุว่า “การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม หมายความว่า

³ เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. ชาวนากับที่ดิน: “ปฏิวัติ” หรือ “ปฏิรูป”, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2521), หน้า 159.

การปรับปรุงเกี่ยวกับสิทธิและการถือครองในที่ดินเพื่อเกษตรกรรม รวมถึงตลอดถึงการจัดการที่อยู่อาศัยในที่ดินเพื่อเกษตรกรรมนั้น โดยที่รัฐนำที่ดินของรัฐหรือที่ดินของรัฐจัดซื้อหรือเวนคืนจากเจ้าของที่ดิน ซึ่งมีได้ทำประโยชน์ในที่ดินนั้นหรือมีที่ดินเกินสิทธิตามพระราชบัญญัตินี้ เพื่อจัดแบ่งให้แก่เกษตรกรผู้ไม่มีที่ดินของตนเอง หรือเกษตรกรที่มีที่ดินเล็กน้อยไม่เพียงพอแก่การครองชีพได้เช่า ชื้อ เช่าซื้อ หรือเข้าทำประโยชน์ และรัฐให้ความช่วยเหลือในการพัฒนาอาชีพเกษตรกรรม การปรับปรุงทรัพยากรและปัจจัยการผลิต ตลอดจนการผลิตและจำหน่ายให้เกิดผลดียิ่งขึ้น... ที่ดินของรัฐ หมายความว่า บรรดาที่ดินทั้งหลายอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน หรือทรัพย์สินของแผ่นดินตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้อนุมัติให้บุคคลเข้าอยู่อาศัยหรือทำประโยชน์ตามกฎหมายว่าด้วยป่าสงวนแห่งชาติ รวมตลอดถึงที่ดินที่เป็นของทบวงการเมือง องค์กรของรัฐและสหกรณ์”⁴

นอกจากนี้ มาตรา 47 ของพระราชบัญญัติดังกล่าวยังระบุด้วยว่า “ที่ดินที่บุคคลได้รับสิทธิโดยการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม จะทำการแบ่งแยก หรือโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้นไปยังผู้อื่นมิได้ เว้นแต่เป็นการตกทอดทางมรดกแก่ทายาท หรือโอนไปยังสถาบันเกษตรกร หรือ สปก. เพื่อประโยชน์ในการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ทั้งนี้ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง”⁵

กล่าวโดยรวมแล้ว เอกสารแสดงสิทธิเหนือที่ทำกินประเภทต่าง ๆ และ เนื้อหาของกฎหมายที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ มีส่วนเกี่ยวข้องอย่างมากกับการจับจอง การถือครองกรรมสิทธิ์ การซื้อขายและการเวนคืนที่ดินในเขตหมู่บ้านชวานาโคราชทั้ง 4 แห่ง ซึ่งพื้นที่เกือบทั้งหมดเป็นพื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยางมาตั้งแต่ พ.ศ. 2510

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 325-28.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 346.

การจับจองที่ดินของชาวนาโคราช “ที่ดินทำกิน” เป็นปัจจัยการผลิตพื้นฐานสำคัญที่สุดในสังคมเกษตรกรรม พวกเราได้เรียนรู้จากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชาวนาโคราชในบทที่ผ่านมาว่า ข้อความข้างต้นนี้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวนาโคราชเป็นอย่างดี การก่อตั้งชุมชนย่อมเริ่มต้นด้วยการประกาศความเป็นเจ้าของเหนือที่ดินในอาณาบริเวณเฉพาะแห่ง ในลักษณะเดียวกัน การขยายตัวของชุมชนย่อมหมายถึงการขยายพื้นที่ดินทำกินออกไปรอบ ๆ ชุมชน โดยเฉพาะการขยายพื้นที่ทำกินเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ (มันสำปะหลัง) ในทศวรรษที่ 2510-2520

อันที่จริง การจับจองและขยายที่ทำกินของชาวนาโคราชมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับชาวนาภาคอีสานทั่วไปในแง่ของการกระตุ้นด้วยพลังอำนาจจากภายนอก ในที่นี้ ได้แก่ นโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจของรัฐบาล และการรุกของตลาดการค้าพืชเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่น ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพรพีโล เลิศวิชา บรรยายถึงความสัมพันธ์ระหว่างพลังการรุกทางเศรษฐกิจจากหน่วยงานของรัฐและตลาดการค้า กับการขยายพื้นที่ทำกินเพื่อผลิตพืชเศรษฐกิจของชาวนาอีสานว่า “(ในภาคอีสาน) รัฐบาลและตลาดประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวนาในช่วงทศวรรษ 2500 กล่าวคือ พื้นที่ปลูกปอขยายตัวอย่างรวดเร็วใน พ.ศ. 2501-2509 ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2517-2527 พื้นที่ปลูกมันสำปะหลังในภาคอีสานเพิ่ม จาก 3.1 ล้านไร่ เป็น 8.1 ล้านไร่ มันสำปะหลังกลายเป็นสินค้าออกอันดับสองของประเทศรองจากข้าว... ชาวนาได้ตอบสนองการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจเงินตรา โดยการขยายพื้นที่ปลูกปอ (และ/หรือมันสำปะหลัง) ไปแทนไร่ฝ้าย ข้าวไร่และพืชพื้นเมืองที่ปลูกอยู่ก่อน นอกจากนี้ ยังมีการบุกเบิกป่าดงเป็นที่ทำไร่กันขนานใหญ่ จำนวนที่ดินถือครองทำการเกษตรของชาวนาเพิ่มขึ้น...”⁶

⁶ ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพรพีโล เลิศวิชา. วัฒนธรรมชนบทอีสาน. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2537), หน้า 109.

ชาวนาโคราชในหมู่บ้านทั้ง 4 แห่งที่พวกเราศึกษาจับจองพื้นที่ทำไร่มากกว่าพื้นที่นา เนื่องจากสภาพภูมิประเทศเป็นที่สูง หรือที่ป่าโลกไม้ไซที่ราบลุ่มแม่น้ำหรือที่ลุ่มที่มีน้ำท่วมขังในระยะแรก (พ.ศ. 2450-2480) ถือได้ว่าเป็นช่วงเริ่มแรกของการจับจองพื้นที่ทำกินภายหลังจากที่ชาวนาขึ้นมา “หากินบนโลก” โดยการเลี้ยงวัวฝูง ตัดไม้ฟัน หรือเผาถ่าน ชาวนาจำนวนมากให้ความสนใจกับพื้นที่ดินในป่าเพียงเพื่อวัตถุประสงค์ของ “การทำพอได้อยู่ได้กิน” หรือการเกษตรเพื่อยังชีพเท่านั้น ไม่ได้มุ่งหวังที่จะจับจองหรือหักล้างถางป่าจำนวนมากเพื่อที่จะเอาที่ทำกิน ชาวนาโคราชมีเหตุผลสำคัญ 3 ประการที่ทำให้การจับจองและขยายที่ทำกินช่วงแรกเป็นไปค่อนข้างเชื่องช้า เหตุผลดังกล่าว ได้แก่ “ไม่มีเงินเสียภาษีให้กับรัฐบาล” “ไม่มีแรงกระตุ้นในการผลิตเพื่อการค้า” และ “ประชากรในหมู่บ้านชาวนายังเบาบาง” ดังตัวอย่างที่ชาวบ้านหนองรังกาคคนหนึ่งเล่าให้เราฟังว่า “ส่วนมากชาวบ้านไม่ค่อยมีที่นา ส่วนใหญ่จะมีที่ไร่ พ่อแม่ก็ไปจับจองที่เอาไว้แล้วก็ยกต่อให้ลูก ส่วนมากตอนที่ยกให้จะเป็นที่ป่า เวลาจับจองก็บอกกับชาวบ้านที่อยู่ใกล้ๆ กันว่า ตรงนี้เป็นของตนเอง เมื่อก่อนไม่ค่อยมีคนอยากได้ที่ดิน เพราะไม่รู้ล่วงหน้าว่าที่ดินจะมีค่ามาก บางทีก็ลงหลักฐานว่ามีน้อย แต่จริง ๆ มีมากกว่านี้ เพราะกลัวว่าจะต้องเสียภาษีให้กับทางราชการ ตอนที่เข้ามาอยู่ใหม่ ๆ (พ.ศ. 2477) ต้องเสียภาษีไร่ละ 50 สตางค์ แต่ก็ยังหาเงินมาเสียภาษีไม่ได้...”

จับจองที่บ้านและที่นา ผู้เฒ่าวัย 73 ปี (เกิด พ.ศ. 2465) เข้ามาตั้งบ้านเรือนในเขตหมู่บ้านหนองบงเป็นรุ่นที่สองในราว พ.ศ. 2484 เล่าถึงประสบการณ์ชีวิตของท่านว่า “ตอนนั้นอายุ 19 ปี แต่งงานแล้วมีลูก 1 คน ตอนเข้ามาจับเอาที่ดินก็ไม่ได้บอกใครเลย เพราะที่ยังรกร้างว่างเปล่าอยู่มาก ตอนที่ลงมือถางป่า ก็พูดกล่าวบอกเจ้าที่เจ้าทางก่อน

⁷ พัชรินทร์ อักษรนิษฐ์. บันทึกสนาณบ้านหนองรังกา, 6 กรกฎาคม 2537.

ขอที่ขอทางจากเจ้าที่เจ้าป่า แต่ตอนตั้งกระท่อมต้องตั้งศาลพระภูมิ
 อัญเชิญเจ้าที่เข้ามาอยู่ ยกศาลให้เขาเชิญเขามาอยู่ มีหมากคำ ยาสูบมวน
 เป็นเครื่องเช่นไหว้...ส่วนใหญ่การยกศาลก็ทำแบบง่าย ๆ คือ ปักเสาแล้ว
 เอาปื๊บไปวางไว้บนเสา...”⁸ ชาวนาแทบทุกหมู่บ้านเคารพและเชื่อ
 ถือวิญญาณหรือสิ่งเหนือธรรมชาติเสมอ โดยเฉพาะในช่วงเวลาของ
 การเริ่มต้นชีวิตและชุมชนในท่ามกลางป่าใหญ่ในอดีต พื้นฐานวัฒนธรรม
 ดั้งเดิมของชาวนาให้ความสำคัญกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับ
 พลังอำนาจที่อยู่นอกเหนือไปจากการควบคุมของมนุษย์และธรรมชาติ
 เช่นเดียวกันกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ทั้งที่อยู่ร่วม
 ชุมชนร่วมเครือญาติและที่ต่างออกไป ชาวนาจากบ้านหนองรังกาที่เริ่ม
 จับจองที่ตั้งบ้านและที่นาในราว พ.ศ. 2480 ก็ให้ข้อมูลว่า “ตอนแรก
 ยกกระท่อม มีหมากคำ ยาสูบตัว (ยาสูบที่มวนด้วยใบตองแห้ง) และพลู
 แล้วทำเป็นศาลไหว้เจ้าที่ การตากถางที่ไร่นาต้องมีศาลหญ้าให้เจ้าที่อยู่
 เพราะเป็นการถางป่าปีแรก จากนั้น พอทำนาได้ข้าวแล้ว ก็ใช้ไม้ไผ่รวก
 ทำเกวียนเล่มเล็ก ๆ ใส่ข้าวเอาไปวางไว้ที่โคนต้นไม้ใหญ่บริเวณที่นา เพื่อ
 เป็นการไหว้ขอบคุณเจ้าที่...”⁹ ส่วนวิธีการจับจองที่ทำกิน หรือการประกาศ
 สิทธิเหนือที่ดินเฉพาะแห่งของชาวนาในระยะแรกนั้น เป็นวิธีที่ไม่
 ซับซ้อน แต่เป็นที่เข้าใจซึ่งกันและกันภายในกลุ่มเพื่อนบ้าน เช่น “...ใคร
 เห็นที่ตรงไหนเหมาะก็เลือกจับเอา โดยการฟันต้นไม้ให้ล้มตามแนวที่
 ต้องการก็เป็นที่ยุกันว่ามีคนจองไว้แล้ว”¹⁰ หรือ “เอาไม้หักวางเป็นแถวไว้
 บางคนก็บากเปลือกไม้ใหญ่ให้เป็นเครื่องหมายไว้ ก็ถือว่าเป็นการจับจอง
 ชาวบ้านก็จะไม่รุกรานของกันและกัน...”¹¹

⁸ ศิลปกิจ ตีพิมพ์ครั้งแรก, บันทึกสนทนากับบ้านหนองบง, 25 สิงหาคม 2537.

⁹ ศิลปกิจ ตีพิมพ์ครั้งแรก, บันทึกสนทนากับบ้านหนองรังกา, 8 กรกฎาคม 2537.

¹⁰ ศิลปกิจ ตีพิมพ์ครั้งแรก, บันทึกสนทนากับบ้านหนองบง, 20 กรกฎาคม 2537.

¹¹ ศิลปกิจ ตีพิมพ์ครั้งแรก, บันทึกสนทนากับบ้านหนองบง, 25 กรกฎาคม 2537.

เป็นที่น่าสังเกตว่า การจับจองพื้นที่นาและที่ทำกินในระยะแรกนั้น ชาวนาไม่ได้จับจองหรือเปิดป่าขยายพื้นที่ขนาดใหญ่แต่อย่างใด ชาวนาเกือบทั้งหมดจับจองที่นาแปลงเล็ก ๆ บริเวณที่ลุ่มริมห้วย ตามป่าทำไร่ข้าวในที่โคก และดำรงชีพด้วยการตัดไม้เหล็ยมหมอนรถไฟ เลี้ยงวัวฝูงในป่าโคกและเก็บของป่าอย่างอื่น ชาวนามีข้อจำกัดด้านแรงงานและเทคโนโลยีที่ใช้ในการโค่นป่า หรือขยายที่ทำกินในระยะแรก แต่เงื่อนไขสำคัญที่สุดที่ทำให้การจับจองที่ทำกินในระยะแรกเป็นอย่างเชื่องช้าก็คือ ชาวบ้านไม่มีเงินเสียภาษีให้กับรัฐบาล เงื่อนไขข้อนี้นอกจากจะจำกัดด้านปริมาณถือครองที่ดินแล้ว ยังเป็นเหตุให้ชาวบ้านจำนวนมากต้องหลีกเลี่ยงภาษีด้วยการแจ้งจำนวนที่ดินในครอบครองให้เจ้าหน้าที่ของรัฐทราบน้อยกว่าความเป็นจริง ดังเช่นกรณีที่แม่เฒ่าจากบ้านโป่งแมลงวันที่บอกว่า “ในราวปี พ.ศ. 2498 ทางราชการประกาศให้ผู้ที่มิที่ดินในครอบครองไปขึ้นทะเบียน (สค.1) เพื่อจะได้เรียกเก็บภาษีให้ถูกต้อง ชาวบ้านบางคนก็ไม่ได้ไปขึ้นทะเบียนตามความเป็นจริง แต่จะบอกเจ้าหน้าที่ว่ามีที่ดินน้อยกว่าความเป็นจริง เพราะไม่ต้องการเสียภาษีมาก...”¹² และพ่อเฒ่าจากหมู่บ้านเดียวกันนี้ก็เล่าตรงกันว่า “...เมื่อเริ่ม มีการทำ สค.1 ชาวบ้านจะไปทำหลักฐานกับทางราชการไว้ไม่เกินคนละ 2 ไร่ เพราะกลัวไม่มีเงินจะเสียภาษี หรือบางคนก็ไปทำใบ ภบท. หรือใบเสียค่าดอกหญ้า ต้องเสียภาษีทุกปีไร่ละ 1 บาท แต่พื้นที่ทำกินจริง ๆ มีมากกว่านั้น”¹³

ขยายที่ไร่ เมื่อการปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ มันสำปะหลัง ได้ขยายตัวเข้าสู่เขตหมู่บ้านชาวนาโคราชในราวทศวรรษที่ 2510 นั้น ถือได้ว่าเป็นการเปิดศักราชของการเปิดป่าเพื่อขยายที่ทำกิน (ที่ทำไร่) ครั้งมหิพารที่สุดในการประวัติศาสตร์หมู่บ้าน ดังคำพูดของชาวบ้านคนหนึ่งที่ว่า

¹² ศิลปกิจ ที่ขันติคุณ, บันทึกสนทนากับบ้านโป่งแมลงวัน, 30 พฤษภาคม 2537.

¹³ พชรินทร์ อัครนิรันดร์, บันทึกสนทนากับบ้านโป่งแมลงวัน, 2 มิถุนายน 2537.

“ตอนที่ทำพื้นหลา (2495) ที่ดินยังพอจับจองได้...แต่ช่วงที่เริ่มมีการปลูกมันสำปะหลังที่ดินไม่มีให้จับจองได้อีกแล้ว”¹⁴

ควรกล่าวด้วยว่า ในปี พ.ศ.2510 ทางราชการประกาศให้พื้นที่โลกที่ชาวนากำลังขยายพื้นที่เพื่อทำไร่มันสำปะหลังนั้น เป็นป่าสงวนแห่งชาติ “ป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง” แต่ในความเป็นจริงประกาศกฎกระทรวงดังกล่าว ยังไม่มีผลในทางปฏิบัติในระดับพื้นที่ทันที แม้กระทั่งตอนที่เจ้าหน้าที่ได้เข้าไปปักปันเขตแดนป่าสงวนในปี พ.ศ. 2513 ชาวบ้านก็ยังคงขยายพื้นที่ ปลูกมันสำปะหลังต่อไป ดังคำบอกเล่าของผู้นำจากบ้านโป่งแมลงวัน ท่านหนึ่งที่ว่า “ประมาณปี พ.ศ. 2513 ชาวบ้านปลูกมันสำปะหลังทั้งหมดในหมู่บ้าน ตอนนั้นราคากิโลกรัมละ 1 สตึง ปลูกมันสำปะหลังอยู่ได้ไม่นานราคาก็ดีจึงเลิกปลูก แต่หลังจากนั้น 2-3 ปีราคาก็กลับแพงขึ้นอีกครั้ง ชาวบ้านจึงโหมกลับมาปลูกมันสำปะหลังอีก คราวนี้ปลูกแทบทุกหลังคาเรือน การจับจองที่โลกที่ป่าก็เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ส่วนใหญ่จับไว้คนละประมาณ 100 ไร่ หลังจากนั้น ที่ดินก็ไม่มีให้จับจองอีกต่อไป... ส่วนชาวบ้านที่ย้ายเข้าไปอยู่ช่วงหลังต้องขอซื้อจากคนที่จับจองไว้ก่อนราวปี พ.ศ. 2520-2524 ที่ดินราคาไร่ละ 20-100 บาท หรือแล้วแต่จะตกลงราคากันเอง”¹⁵

การขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมเกี่ยวกับผลผลิตทางการเกษตรในเขตตำบลโลกกรวด ในทศวรรษ 2520 เป็นเรื่องน่ายกสำคัญประการต่อมาที่ผลักดันให้การจับจองที่ทำกินและการใช้ประโยชน์จากที่ดินในหมู่บ้านชาวนาโคราชเป็นไปอย่างเข้มข้น กล่าวคือ บริษัทเจ้าพระยาพืชไร่ เปิดดำเนินการในปี พ.ศ. 2522 ในพื้นที่ตำบลโลกกรวด ซึ่งอยู่ใกล้กับหมู่บ้านชาวนาทั้ง 4 แห่งเป็นอย่างมาก บริษัทดังกล่าวผลิตแป้งมันสำปะหลังและมันสำปะหลังอัดเม็ด โดยใช้หัวมันสำปะหลังสดเป็นวัตถุดิบ ต่อมาในปี พ.ศ. 2528 บริษัทเจริญโภคภัณฑ์อีสานจำกัดก็ได้เข้ามาเปิดทำการ

¹⁴ ศิลปกิจ ศีขันธ์กุล, บันทึกสนทนากับหนองรงค์กา, 14 กรกฎาคม 2537.

¹⁵ พชรินทร์ อัครนิรันดร์, บันทึกสนทนากับโป่งแมลงวัน, 2 มิถุนายน 2537.

ในพื้นที่ตำบลโคกกรวด โรงงานของบริษัทผลิตอาหารสัตว์ที่ใช้มันสำปะหลัง และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นวัตถุดิบสำคัญส่วนหนึ่ง ดังนั้น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ จึงกลายมาเป็นพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ที่เข้ามามีบทบาทในหมู่บ้านชานา เหมือนกับที่ชานาคนหนึ่งพูดว่า “ดินดีปลูกข้าวโพด ดินไม่ดีปลูกมันสำปะหลัง”¹⁶

กรรมสิทธิ์และการถือครองที่ดิน ข้อมูลจากแบบ กชช.2ก. ปี พ.ศ. 2535 ระบุว่า ชานาส่วนใหญ่ในหมู่บ้านทั้ง 4 แห่งมีเอกสารสิทธิในการถือครองที่ดินประเภท นส.3ก.¹⁷ แต่เมื่อพิจารณาจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ชานาและข้อมูลจากประมวลกฎหมายที่ดิน รวมทั้งโครงการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมแล้ว จะเห็นได้ว่า เอกสารสิทธิในการถือครองที่ดินของชาวบ้านมีความสลับซับซ้อน และเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเกินกว่าที่จะทำความเข้าใจได้จากข้อมูล กชช.2ก. เพียงแหล่งเดียว

พวกเขามองเห็นว่า พื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิประเภท นส.3 ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัย ที่ตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านและที่ทำกินในส่วนที่อยู่ใกล้พื้นที่หมู่บ้าน ไม่ใช่ที่ทำกินทั้งหมด ทางกรมป่าไม้ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนในประกาศกฎกระทรวงฉบับที่ 244 เรื่องประกาศพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยางว่า พื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ดินของเอกชน ชานาสามารถนำหลักฐานการครอบครองไปขอขึ้นทะเบียนเป็นที่ นส.3 ได้ ส่วนพื้นที่ทำกินของชานาส่วนใหญ่ นั้น ตามหลักฐานของทางราชการชี้ให้เห็นว่า ได้กลายเป็นพื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยางมาตั้งแต่ พ.ศ. 2510 แม้ว่าชานาจะรับรู้เอาภายหลังเมื่อมีการปักเขตป่าสงวนในพื้นที่ราว พ.ศ. 2513-2514 ก็ตาม ข้อมูลภาคสนามช่วยให้พวกเราได้เรียนรู้ว่าเอกสารสิทธิที่แสดงกรรมสิทธิ์เหนือที่ทำกินของชานานั้นมีลำดับพัฒนาการดังนี้

¹⁶ ศิลปกิจ ศีขันติกุล, บันทึกสนามบ้านหนองรังกา, 14 กรกฎาคม 2537.

¹⁷ แบบ กชช. 2ก. พ.ศ. 2535, บ้านโป่งแมลงวัน, บ้านหนองรังกา และบ้านหนองบง.

สก.1 เป็นเอกสารแสดงกรรมสิทธิ์ประเภทแรกที่ชาวนาโคราชทั้ง 4 หมู่บ้านได้รับในราวปี พ.ศ. 2498-2500 สก.1 เป็นหลักฐานที่ทางราชการออกให้ในการแสดงกรรมสิทธิ์ถือครองที่ดินที่ชาวบ้านสามารถรายงานกับเจ้าหน้าที่ด้วยปากเปล่า และเป็นเอกสารสิทธิ์ชนิดแรกที่ทางราชการออกให้ในพื้นที่ที่ไม่มีการทำหลักฐานเกี่ยวกับที่ดินมาก่อน โดยที่ราชการจะใช้เอกสารนี้เป็นพื้นฐานในการคำนวณภาษี ดังนั้น ชาวนาจึงไม่รายงานจำนวนพื้นที่ถือครองตามความเป็นจริง เพราะไม่ต้องการที่จะเสียภาษีในราคาสูง เช่น ชาวบ้านหนองรังงามมีเอกสารสิทธิ์ประเภท สก.1 ในปี พ.ศ. 2498 และ นส.3 ในปี พ.ศ. 2504 แต่มีชาวบ้านเพียงไม่กี่รายเท่านั้นที่มีเอกสารสิทธิ์ประเภท นส.3 ส่วนใหญ่ยังเป็นพื้นที่ สก. และ สปก. ในเวลาต่อมา

ส่วน ภบท. นั้น เป็นการเสียภาษีที่ชาวนา รู้จักมานานต่อจากการเสียค่ารัชชูปการ หรือ “ค่าหัว” คนละ 4 บาทในสมัยรัชกาลที่ 5 แม้จะเป็นหลักฐานเกี่ยวกับที่ดินทำกินที่ชาวบ้านรู้จักมาก่อน สก.1 แต่ ภบท. ไม่ใช่เอกสารสิทธิ์เป็นแต่เพียงใบแสดงการเสียภาษีบำรุงท้องที่เท่านั้น ถึงกระนั้นก็ตาม ชาวนาหลายคนก็ยังเข้าใจว่า ภบท. (ชาวนามักจะเรียกว่า บบท. หรือใบเสียค่าดอกหญ้า) สามารถใช้เป็นเอกสารแสดงกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินทำกินได้ แต่ตามกฎหมายแล้วทำไม่ได้

นส.3 เป็นเอกสารที่แสดงกรรมสิทธิ์ที่มีสถานภาพทางกฎหมายที่มั่นคงที่สุดเท่าที่ชาวนาโคราชในพื้นที่ 4 หมู่บ้านถือครองอยู่ ปัจจุบัน (2537) ชาวนายังไม่มีที่โฉนดอยู่ในครอบครองเลย แม้แต่ที่ นส.3 ก็ยังมีเฉพาะพื้นที่อยู่อาศัยในหมู่บ้านเพียงไม่กี่ครอบครัวเท่านั้น พื้นที่เกือบทั้งหมดเป็นที่ สก. และ สปก.

สปก. หรือเอกสารสิทธิ์ของที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม โครงการนี้เริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. 2518 ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปี พ.ศ. 2536

“สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมได้ดำเนินงานครอบคลุมพื้นที่
 ทั้งของรัฐและเอกชนรวม 207 อำเภอในพื้นที่ 44 จังหวัด โดยที่ดิน
 ของรัฐนั้น...ได้จัดให้เกษตรกรเข้าทำประโยชน์จำนวน 181,444 ครอบครั
 ในเนื้อที่ 3.3 ล้านไร่ ส่วนในที่ดินเอกชน...ได้จัดให้เกษตรกรเข้าทำกิน
 โดยการเช่าและเช่าซื้อจำนวน 21,676 ครอบครัวในพื้นที่ 367,134
 ไร่...ในโครงการนี้ ราษฎรจะได้รับเอกสารสิทธิเป็นเครื่องยืนยันว่ามีสิทธิ
 ครอบครองทำประโยชน์ในที่ดินนั้นโดยถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งมีหนังสือ
 รับมอบที่ดิน (สปก.4-28) เป็นเอกสารสิทธิ์แสดงหลักฐานการได้รับที่ดิน
 และขอบเขตของที่ดิน ในหนังสืออนุญาตให้เข้าทำประโยชน์ในเขตปฏิรูป
 ที่ดิน (สปก.4-01) เป็นเอกสารสิทธิ์เพื่อเป็นหลักฐานการได้รับอนุญาตให้
 มีสิทธิในที่ดิน ได้รับโฉนดที่ดินหรือ นส.3 ตามประมวลกฎหมายที่ดิน
 เมื่อเกษตรกรปฏิบัติตามเงื่อนไขต่าง ๆ ที่กฎหมายปฏิรูปที่ดินกำหนดไว้
 นอกจากนั้น ยังมีสิทธิที่ได้รับจากการปฏิรูปที่ดินที่สามารถคททอดทาง
 มรดกแก่ทายาทโดยธรรมได้ แต่จะโอนหรือแบ่งแยกสิทธิในที่ดินไปยัง
 ผู้อื่นมิได้...”¹⁸

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 เป็นต้นมา โครงการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม
 ได้หันมาแก้ปัญหาราษฎร บุกรุกป่าสงวน โดยร่วมมือกับกรมป่าไม้ในการ
 จัดการปฏิรูปที่ดินในเขตป่าสงวน ในราวปี 2535 โครงการนี้ได้เข้ามา
 ปฏิบัติงานในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง ซึ่งเป็นพื้นที่
 ส่วนใหญ่ในเขตหมู่บ้านชวานาที่เราศึกษา ดังนั้น พื้นที่ทำกิน
 เกือบทั้งหมดของชาวบ้านจึงเป็นพื้นที่ในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม
 หรือ สปก.

อาจกล่าวโดยรวมได้ว่า ประเด็นสำคัญที่พวกเราได้เรียนรู้จาก
 เอกสารและกรรมสิทธิ์ถือครองที่ดินทำกินของชวานาโคราช (และชวานา
 ไทยโดยทั่วไป) ก็คือ ชวานาต้องการเอกสารสิทธิเพื่อแสดงกรรมสิทธิ์

¹⁸ “สัมภาษณ์...ประเสริฐ พิพัฒนกุล เลขานุการสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม”,
 เกล็ดนิเวศ. 6 มีนาคม 2536.

เหนือที่ทำกิน แต่ไม่ต้องการเสียภาษีในระยะแรก ต่อมาเมื่อที่ดินกลายมาเป็นสินค้าที่สามารถซื้อขายได้ในราคาแพง เพราะการขายตัวของ การปลูกพืชเศรษฐกิจ และการค้าอสังหาริมทรัพย์ (จะกล่าวถึงในตอนต่อไป) รวมทั้งโครงการปฏิรูปที่ดินของรัฐบาล ชาวนาได้หันมาให้ความสนใจกับเอกสารสิทธิมากขึ้น โดยเฉพาะเอกสารสิทธิที่ช่วยให้ชาวนาซื้อขายที่ดินได้ เช่น นส.3 หรือโฉนดที่ดินต่างๆ ที่ชาวนาส่วนใหญ่มีเอกสารสิทธิประเภท สค. และ สปก. เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม การถือครองที่ดินและกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินทำกินของ ชาวนาโคโรราชที่พวกเรานำเสนอมาทั้งหมดนี้ได้รับผลกระทบอย่างใหญ่หลวง จากอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองจากภายนอก (รัฐและทุนนิยม) ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา รูปธรรมดังกล่าวที่พวกเราจะนำเสนอต่อไปนี้ได้แก่ การก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมาและ ธุรกิจการค้าอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งทั้งหมดนี้เกิดขึ้นในขอบเขตทางกายภาพ และสังคมวัฒนธรรมของชุมชนชาวนาโคโรราชทั้ง 4 แห่ง ชาวนาจึงได้รับผลกระทบทั้งโดยตรงและโดยอ้อม... อย่างไม่มีทางเลือกเลย

การก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งใหม่: ตัวแทนอำนาจรัฐ

รัฐบาลมีนโยบายค่อนข้างชัดเจนว่า การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมนั้น เป็นการแก้ปัญหาราษฎรบุกรุกป่าสงวน ที่มีประสิทธิภาพ ให้เกษตรกรมีที่ทำกินอย่างถูกต้องตามกฎหมาย เกษตรกรสามารถอยู่อาศัยในพื้นที่ป่าสงวนได้ แต่เกษตรกรไม่สามารถ เอาที่ดินที่ได้จากการปฏิรูปไปขายหรือโอนให้ผู้อื่นที่ไม่ใช่ทายาทได้ สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) และกรมป่าไม้จึง เข้าไปดำเนินงานในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเสื่อมโทรมทั่วประเทศ

นโยบายและการทำงานของรัฐบาลนี้ ได้ครอบคลุมพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยางด้วย แต่ที่พื้นที่นี้มีความพิเศษกว่าพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเสื่อมโทรมที่อื่น ๆ ก็คือ รัฐบาลในสมัยของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ มีโครงการที่จะใช้พื้นที่ส่วนหนึ่งของป่าสงวนดังกล่าวสร้างเป็น มหาวิทยาลัย หรือสถาบันอุดมศึกษาชั้นสูงแห่งล่าสุดของภาคอีสานและจังหวัดนครราชสีมา สถาบันอุดมศึกษาที่พวกเขากล่าวถึงนี้ก็คือ “มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี”

กำเนิดมหาวิทยาลัย หนังสือ “4 ปี มทส.: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี” ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของมหาวิทยาลัยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานเพื่อจัดตั้งมหาวิทยาลัยในระยะเริ่มแรก และการใช้พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยางไว้ว่า “ที่ตั้งของมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารีเป็นที่ดินป่าสงวนเสื่อมโทรมที่กรมป่าไม้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์อนุญาตให้ใช้เป็นที่ดินก่อสร้างมหาวิทยาลัยตั้งแต่วันที่ 28 มีนาคม 2533 เป็นต้นไป มีเนื้อที่ประมาณ 7,000 ไร่ ในบริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง ตำบลสุรนารี อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ในการพัฒนาที่ทำการของมหาวิทยาลัยเพื่อให้พร้อมที่จะเปิดดำเนินการในปี พ.ศ. 2536 มหาวิทยาลัยได้ก่อสร้างที่ทำการ ดังนี้

1. ได้ว่าจ้างให้สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า เจ้าคุณทหารลาดกระบัง จัดทำผังแม่บทการใช้ที่ดินบริเวณ 7,000 ไร่ แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2532

2. ได้ว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องออกแบบอาคารสิ่งก่อสร้าง ถนน สาธารณูปการ สาธารณูปโภค และภูมิสถาปัตยกรรมแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2533

3. ได้จัดจ้างทำการก่อสร้างอาคารและสิ่งก่อสร้างตั้งแต่ พ.ศ. 2533 โดยได้จัดให้มีพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารบรรณสารและสื่อการศึกษา

เมื่อ วันที่ 23 มีนาคม 2533 และงานก่อสร้างส่วนใหญ่แล้วเสร็จในเดือน พฤษภาคม 2536 ซึ่งเป็นเดือนที่มหาวิทยาลัยเปิดดำเนินการ”¹⁹

เป็นที่น่าสังเกตว่า ข้อความข้างต้นนี้ไม่ได้กล่าวถึงการจัดหาที่ดิน จำนวน 7,000 ไร่ในรายละเอียดแต่อย่างใด²⁰ เพียงแต่ระบุสั้น ๆ ว่า ที่ตั้งของมหาวิทยาลัยได้มาโดยการขออนุญาตจากกรมป่าไม้ เพื่อใช้ประโยชน์จากป่าสงวนที่เสื่อมโทรม ทั้ง ๆ ที่ในโลกของความเป็นจริงนั้น ไม่มีป่าสงวนแห่งใดเลยในประเทศไทยที่เสื่อมโทรมลงโดยปราศจากน้ำมือของมนุษย์ และที่สำคัญป่าสงวนเสื่อมโทรมทุกหนทุกแห่งไม่ได้ถูกปล่อยให้เป็นที่ว่างเปล่า หากแต่มีเกษตรกร ชาวบ้าน หรือชาวนาผู้ยากจนจำนวนมากเข้าไปจับจองเป็นที่ทำมาหากินเสมอ พวกเขามองเห็นว่า กรณีของป่าสงวนแห่งชาติป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยางก็ไม่มีข้อยกเว้น เนื้อที่ทั้งหมด 7,000 ไร่ของมหาวิทยาลัยจึงได้มา “...โดยกรมป่าไม้และกรมที่ดินได้ทำรังวัดปักเขตโดยรอบให้เป็นที่ดินชัดเจนตั้งแต่ก่อนลงมือก่อสร้าง ซึ่งราษฎรที่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินดังกล่าวโดยชอบด้วยกฎหมายมหาวิทยาลัยได้จ่ายเงิน (ชดเชย) ให้ทุกราย”²¹

อันที่จริง การก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ การใช้ประโยชน์จากที่ดินป่าสงวนเสื่อมโทรม และการจ่ายเงินชดเชยค่าที่ดินนั้น เป็นประเด็นปัญหาที่สามารถทำความเข้าใจได้ไม่ยาก หากเราพิจารณากำเนิดของมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารีในฐานะที่เป็นรูปธรรมส่วนหนึ่งของนโยบายการพัฒนา

¹⁹ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 4 ปี มทส. (นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2537), หน้า 8.

²⁰ ในเอกสาร “โครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี”, ของทบวงมหาวิทยาลัย ก็ไม่ได้กล่าวถึงวิธีการที่ได้มาซึ่งที่ดินจำนวน 7,000 ไร่ในรายละเอียดแต่อย่างใด โปรดดูรายละเอียดใน สำนักปลัดทบวง, ทบวงมหาวิทยาลัย, โครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532).

²¹ “น.สุรนารียื่นที่ ๑๐ ไร่ถูกเอกชนขูด”, เดลินิวส์, ๑ ตุลาคม 2536. กรณีพิพาทเกี่ยวกับที่ดินระหว่างมหาวิทยาลัยกับชาวบ้านและเอกชนกลุ่มหนึ่งตามที่ปรากฏเป็นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ในปี พ.ศ. 2536 นั้น เป็นประเด็นแยกย่อยที่อยู่นอกเหนือขอบเขตการศึกษาครั้งนี้ และที่สำคัญกรณีดังกล่าวได้กลายมาเป็นคดีความที่อยู่ระหว่างการดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรม ดังนั้น พวกเราจึงขอละเว้นที่จะกล่าวถึงในรายละเอียด ด้วยเหตุผลทางจรรยาบรรณของนักวิจัย

ประเทศของรัฐบาลในทศวรรษปัจจุบัน (2530) นโยบายที่รัฐมุ่งที่จะพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมและทุ่มเทพยายามอย่างมหาศาลให้กับภาคอุตสาหกรรมและบริการ ประเด็นดังกล่าวนี้ ย่อมช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และทำความเข้าใจขอบเขตหรือมิติต่าง ๆ ของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาวนาได้ชัดเจนและครอบคลุมมากยิ่งขึ้น

ฝันของประเทศอุตสาหกรรม เมื่อเร็ว ๆ นี้ ศาตราจารย์เฮนรี่ จามริก ราษฎรอาวุโสและนักวิชาการทางรัฐศาสตร์คนสำคัญ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการพัฒนาของประเทศไทยที่ผ่านมาว่า “เป็นการพัฒนาที่มีเป้าหมายอยู่ที่การเจริญเติบโตในแง่เศรษฐกิจ ซึ่งถูกกำหนดมาจากพลังทางเศรษฐกิจการเมืองภายนอก การพัฒนาเช่นนี้คือกระแสของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม เป็นการพัฒนาที่แบ่งสังคมออกเป็นภาคต่างๆ เช่น ภาคเกษตรกรรม ภาคอุตสาหกรรม และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจะต้องขึ้นอยู่กับการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยมีภาคอุตสาหกรรมเป็นตัวจักรสำคัญที่สุด...การพัฒนาที่ผลักดันให้ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมโตขึ้นเรื่อย ๆ และละเลยภาคอื่น ๆ รายได้จากภาคเกษตรก็ถูกดึงขึ้นมาหล่อเลี้ยง ตรงนี้เองทำให้เศรษฐกิจสังคมไทยเกิดความไม่สมดุล คนส่วนใหญ่ยากจนลง มีคนจำนวนน้อยที่ร่ำรวยและมีปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย เช่น ชนบทล่มจม ครอบครัวแตกสลาย มีการกดขี่คนส่วนใหญ่ ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลงเพราะว่าถูกตัดดวงมาใช้เพื่อเป้าหมายทางอุตสาหกรรม...”²²

ไม่ว่าทัศนะข้างต้นจะวิพากษ์วิจารณ์หรือชี้ให้เห็นข้อด้อยของแนวทางการพัฒนาประเทศไทยในปัจจุบันเพียงใดก็ตาม การพัฒนาตามแนวทางของประเทศทุนนิยมอุตสาหกรรมของไทยก็ยังคงเป็นไปไม่เปลี่ยนแปลงตรงกันข้าม เมื่อ “ทุนนิยมอุตสาหกรรม” ได้กลายมาเป็นกระแสหลัก

²² “เฮนรี่ จามริกชี้ทิศทางการพัฒนาของไทยทำให้ออกเป็น “เซกซ์” ของประเทศอุตสาหกรรม”, มติชนสุดสัปดาห์, 14,720 (10 มิถุนายน 2537), หน้า 23-24.

ของการพัฒนาโลกตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา รัฐบาลไทยก็ให้ความสำคัญกับการพัฒนาภาคธุรกิจอุตสาหกรรมมากขึ้นเท่านั้น

การจัดตั้งสถาบันอุดมศึกษาเพื่อผลิตบุคลากรที่มีความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งเป็นฐานที่สำคัญที่สุดของแนวทางการพัฒนาที่กล่าวมาข้างต้น นับว่าเป็นตัวอย่างสำคัญอย่างหนึ่งของนโยบายการพัฒนาตามแนวทางทุนนิยมอุตสาหกรรมของรัฐบาลไทย

ความต้องการกำลังคนด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การขาดแคลนกำลังคนทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งที่รัฐบาลไทยให้ความสนใจมากในระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา บุคลากรทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งนักวิชาชีพชั้นสูงที่ขาดแคลน ได้แก่ วิศวกร แพทย์ นักวิทยาศาสตร์สาขาต่าง ๆ เป็นต้น ปัญหาด้าน บุคลากรย่อมเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาธุรกิจและอุตสาหกรรมของประเทศโดยรวม การจัดตั้งมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ของภาคอีสานนี้ ก็ได้ยึดเอาปัญหานี้ขึ้นมาเป็นวัตถุประสงค์แรกสุดของการดำเนินงาน ดังข้อความที่ปรากฏอยู่ในเอกสารของทบวงมหาวิทยาลัยดังต่อไปนี้

“วัตถุประสงค์ของโครงการ

(1) ผลิตและพัฒนากำลังคนระดับสูงทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ด้านต่าง ๆ ได้แก่ เทคโนโลยีการเกษตร เทคโนโลยีอุตสาหกรรม เทคโนโลยีวัสดุ พลังงานและสิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีสังคมให้มีมาตรฐานและตรงตามความต้องการของสังคมและการพัฒนาประเทศ....

แนวทางการจัดรูปแบบโครงสร้างของมหาวิทยาลัย

(1) เพื่อสนองตอบต่อความต้องการในการพัฒนากำลังคนของประเทศ มหาวิทยาลัยนี้จะทำหน้าที่เป็นมหาวิทยาลัยของประเทศ (National University) และเป็นมหาวิทยาลัยภูมิภาคของรัฐ (Regional University) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประเภทวิทยาเขตเดี่ยว เน้นพื้นที่

เป้าหมายในเขตอีสานตอนใต้และจังหวัดใกล้เคียงซึ่งมีประชากรประมาณ 5,300,000 คน

(2) เป็นมหาวิทยาลัยที่เน้นการให้การศึกษาวิชาการ และวิชาชีพ ชั้นสูงทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสาขาที่ขาดแคลนและมีความต้องการกำลังคนสูง รวมทั้งวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่สอดคล้องสนองตอบต่อความต้องการและสภาพสังคมไทยในอนาคต โดยหลีกเลี่ยงความซ้ำซ้อนที่เกินจำเป็นกับสถาบันอุดมศึกษาที่มีอยู่ในเขต นั้น... ”²³

การเมืองและผลประโยชน์ของนายทุนท้องถิ่น เป็นที่น่าสนใจว่า ความพยายามของรัฐบาลในการจัดตั้งมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค โดยเฉพาะภาคอีสานนั้น มีจุดเริ่มต้นมาตั้งแต่ พ.ศ. 2527 สมัยรัฐบาลของ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบสนองความต้องการ กำลังคนในการพัฒนาประเทศและสนองต่อความต้องการทางการ ศึกษาวิชาชีพระดับสูงของประชาชน²⁴ แต่โครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัย ที่จังหวัดนครราชสีมา สำเร็จลงได้ก็ต่อเมื่อพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ส.ส. ของจังหวัดนครราชสีมา ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น (ระหว่างวันที่ 16 สิงหาคม 2531 ถึงวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2534)²⁵ และ นักการเมืองอีกหลายคนที่มีฐานะคะแนนเสียงในจังหวัดได้เข้ามามีส่วนร่วม สำคัญในการผลักดันโครงการ ดังนั้น การพิจารณากำเนิดของมหาวิทยาลัย เทคโนโลยีสุรนารีโดยปราศจากการพิเคราะห์ถึงปัจจัยทางการเมือง และผลประโยชน์ในท้องถิ่น จึงเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก

²³ สำนักงานปลัดทบวง, ทบวงมหาวิทยาลัย, โครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 4-5.

²⁴ อ้างแล้ว, หน้า 7-8. เหตุผลของการจัดตั้งมหาวิทยาลัยลักษณะเดียวกันนี้ ยังปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย เทคโนโลยีสุรนารี พ.ศ. 2533 โปรดดูรายละเอียดใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 107 ตอนที่ 131 (วันที่ 29 กรกฎาคม พุทธศักราช 2533), หน้า 121.

²⁵ โปรดดูรายละเอียดใน สำนักงานเลขาธิการพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ, วันวาน วันนี้ และวันหน้าของผู้ชายชื่อ ชาติชาย ชุณหะวัณ. (กรุงเทพมหานคร: ก. พลพิมพ์, 2538).

อาจกล่าวโดยทั่วไปได้ว่า นักการเมืองใช้กลไกและอำนาจรัฐผลักดันให้เกิดมหาวิทยาลัยในท้องถิ่น เพื่อสร้างผลงานและฐานอำนาจทางการเมือง การก่อตั้งมหาวิทยาลัยในท้องถิ่นในความหมายของนักการเมือง ก็คือ การพัฒนาหรือนำความเจริญมาสู่ท้องถิ่น เพราะมหาวิทยาลัยย่อมนำมาซึ่งการศึกษา อาชีพ การจ้างงาน ธุรกิจการค้า แม้กระทั่งชื่อเสียงและเกียรติภูมิของจังหวัด สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นเงื่อนไขให้นักการเมืองนำไปอ้างหรือโฆษณาหาเสียงได้อย่างมีน้ำหนักเมื่อถึงฤดูกาล เลือกตั้ง นอกจากคะแนนเสียงและฐานอำนาจทางการเมืองแล้ว ความสำเร็จของการก่อตั้งมหาวิทยาลัยย่อมนำมาซึ่งผลประโยชน์ในเชิงธุรกิจของกลุ่มนายทุนท้องถิ่นและสมัครพรรคพวกของนักการเมืองในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การฉวยโอกาสกว้านซื้อที่ดินบริเวณรอบ ๆ ทำเลที่ตั้งมหาวิทยาลัยเพื่อเก็งกำไร โดยการไร้ความได้เปรียบที่อยู่ใกล้ชิดกับนักการเมืองและข้าราชการที่กุมนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนา เป็นต้น

นายทุนและธุรกิจอสังหาริมทรัพย์รอบพื้นที่มหาวิทยาลัย เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2538 หนังสือพิมพ์ “ผู้จัดการรายวัน” และสื่อมวลชนทางด้านธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ในจังหวัดนครราชสีมา ได้นำเสนอข่าวความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับธุรกิจอสังหาริมทรัพย์บริเวณรอบมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารีและริมถนนสายนครราชสีมา-ปักธงชัย ตรงกันว่า ทำเลดังกล่าวเป็น “ทำเลทอง” หรือโครงการพัฒนาที่ดินที่มีโอกาสทำกำไรในทางธุรกิจที่ดีที่สุดของจังหวัดในขณะนั้น จากการสำรวจการค้าที่ดินและบ้านจัดสรรในบริเวณดังกล่าวของหนังสือพิมพ์ “ผู้จัดการรายวัน” พบว่า “พื้นที่ริมถนนหมายเลข 304 สายราชสีมา-ปักธงชัย บริเวณปากทางเข้ามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี (ม.สุรนารี) ซึ่งเป็นพื้นที่ทำเลทองของโครงการพัฒนาที่ดินที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในจังหวัดนครราชสีมา โดยเฉพาะในสมัยที่พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรีถือได้ว่า

แผนภาพที่ 4 : โครงการหมู่บ้านจัดสรรและที่ดินแบ่งขายในบริเวณรอบ ม.สุรนารี

ชื่อโครงการ	พื้นที่/ไร่	จำนวนยูนิต	ราคา/ต.ว.	การขาย	การก่อสร้าง
1. หมู่บ้านสุรสวัสดิ์แลนด์					
เฟสแรก	12	96	3,500-4,000	100%	(ที่ดินแบ่งขาย)
เฟส 2	60	180	3,500-4,000	80%	(บ้านจัดสรร 60%)
เฟส 3	30	150	3,500-4,000	50%	(บ้านจัดสรร 10%)
2. หมู่บ้านเมืองมหาวิทยาลัย	100	490	5,000-6,000	20%	(บ้านจัดสรร)
3. โครงการเพชรกาเด้นวิลล์	20	80	2,400-3,200	80%	(ที่ดินแบ่งขาย)
4. โครงการดินสวย	20	64	2,500-3,000	80%	(ที่ดินแบ่งขาย)
5. โครงการยูนิปาร์ก วิลด์	80	400	4,000-4,500	80%	(ที่ดินแบ่งขาย)
6. หมู่บ้านกฤษดาการ์เด้นท์	180	316	6,500-8,500	50%	(บ้านจัดสรร)
7. โครงการหมู่บ้านกล้าไฟศาล	70	363	2,300-3,000	40%	(ที่ดินแบ่งขาย)
8. หมู่บ้านไซคอนันต์	20	115	2,500	30%	(บ้านจัดสรร)
9. โคกเพชรไฮท์แลนด์	45	260	2,000	70%	(ที่ดินแบ่งขาย)
10. โครงการเศรษฐีแลนด์	77	350	2,800-6,000	85%	(ที่ดินแบ่งขาย)
11. ที่ดิน นพ.ธีรพงษ์ อุดมเวช	10	74	3,500-4,000		(ที่ดินแบ่งขาย)
หมายเหตุ (โครงการที่ล้ม)					
1. หมู่บ้านตั้งพัฒนาธานี	20	120	6,000	(ขายโครงการได้น้อย)	
2. หมู่บ้านไซมอนกล	20	120	3,500-4,000	(ลูกค้ามีน้อยและสารานุภาพไม่พร้อม)	

แผนผังแสดงประกอบ

ที่มา : ผู้จัดการรายวัน (10 กันยายน 2536)

เป็น ยุทธศาสตร์ของการพัฒนาพื้นที่แห่งนี้ เริ่มขึ้นตั้งแต่การตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี และการขยายถนนสายราชสีมา-ปักธงชัย เป็นผลให้ที่ดินในย่านดังกล่าวบูมขึ้น มาอย่างรวดเร็ว จากราคาที่ดินเมื่อปี พ.ศ. 2532 ราคาไร่ละ 20,000-30,000 บาท ได้ถีบตัวสูงขึ้นขณะนี้ (2536) ราคาไร่ละ 2,000,000-3,000,000 บาทพร้อมกับโครงการพัฒนาที่ดินในบริเวณดังกล่าวเกิดขึ้นแล้วเกือบ 20 โครงการ...”²⁶

กล่าวถึงเฉพาะพื้นที่รอบมหาวิทยาลัยนั้น พบว่า โครงการพัฒนาที่ดินและอสังหาริมทรัพย์ได้ขยายตัวขึ้นเกือบทุกทิศรอบบริเวณ แน่นอนว่าราคาที่ดินย่อมสูงขึ้นตามไปด้วย “ตามแนวถนนสายราชสีมา-ปักธงชัย และพื้นที่รายรอบ ม.สุรนารี พบโครงการบ้านจัดสรรและจัดสรรที่ดินทั้งสิ้น 13 โครงการบนที่ดินรวมกว่า 764 ไร่ ซึ่งเปิดตัวมาตั้งแต่ปลายปี 2535 ถึงต้นปี 2536 ตั้งอยู่ริมถนนปักธงชัย 1 โครงการคือ หมู่บ้านกฤษฎาการ์เดนที่ ส่วนโครงการที่อยู่ด้านทิศตะวันออกของ ม.สุรนารีและบริเวณถนนสายบ้านหนองปรุ ซึ่งเป็นเส้นทางเชื่อมต่อระหว่าง ม.สุรนารีกับถนนปักธงชัยมี 6 โครงการ คือ หมู่บ้านชัยมงคล หมู่บ้านตั้งพัฒนาธานี หมู่บ้านเมืองมหาวิทยาลัย โครงการพัฒนาที่ดิน โครงการยูนิปาร์ควิลด์ หมู่บ้านสุรสวัสดิ์แลนด์ นอกจากนี้ ยังมีโครงการที่ตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของ ม.สุรนารีหรือริมถนนสายบ้านหนองปลิงอีก 6 โครงการ คือ โครงการดินสวย หมู่บ้านเพชรกาเด็นท์วิลล์ หมู่บ้านกล้าไฟศาล หมู่บ้านเคหะสงเคราะห์ หมู่บ้านโซคอนันต์ และโครงการโคกเพชรไฮท์แลนด์”²⁷ (โปรดดูรายละเอียดในแผนภาพที่ 4)

สื่อมวลชนเกือบทุกฉบับวิเคราะห์ตรงกันว่า การก่อตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี การขยายถนนนครราชสีมา-ปักธงชัย-กบินทร์บุรี-พื้นที่อุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออก และการผลักดันทางการเมือง

²⁶ “พื้นที่ทำเลทองโคราชมีปัญหา บ้านขายผิดต้องล้มโครงการ”, ผู้จัดการรายวัน, 10 กันยายน 2536.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

สมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ (ส.ส.นครราชสีมา) เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดในการขยายตัวอย่างรวดเร็วของธุรกิจอสังหาริมทรัพย์บริเวณดังกล่าว “ในปี พ.ศ. 2533 ราคาที่ดินแพงขึ้นเรื่อย ๆ อย่างน้อย 1 เท่า และบางแห่งเพิ่มขึ้นถึง 9 เท่า โดยเฉพาะที่ดินติดถนนรอบตัวเมือง คือ สองข้างทางจากตัวเมืองถึงอำเภอปักธงชัย...เมื่อต้นปี พ.ศ. 2532 ราคาต่ำสุดไร่ละ 10,000 บาทแต่ขณะนี้ (2533) อย่างต่ำราคา ได้ขยับตัวขึ้นไปเป็นไร่ละ 100,000 บาท บางจุดซื้อขายกันสูงถึงไร่ละ 800,000 บาท...”²⁸ ในปีเดียวกันนี้ หัวหน้าสำนักงานที่ดินจังหวัดนครราชสีมาได้ตั้งข้อสังเกตว่า “...ที่ดินในจังหวัดมีการซื้อขายเปลี่ยนมือกันถึง 60% โดยเฉพาะในเขตอำเภอเมืองและอำเภอปากช่องเพิ่มขึ้นถึง 100%...”²⁹

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับนายทุนในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ดังที่พวกเราได้กล่าวมาข้างแล้ว ว่า สถานที่ก่อตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี พื้นที่โดยรอบมหาวิทยาลัย และหมู่บ้านชานาโคราชทั้ง 4 แห่งนั้น เป็นพื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง ซึ่งปัจจุบันได้กลายเป็นป่าสงวนเสื่อมโทรม ตามกฎหมายแล้ว เอกชนหรือชาวบ้านที่ถือครองที่ดินบริเวณดังกล่าว ไม่มีสิทธิในการซื้อขาย หรือโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินให้กับผู้อื่น เพราะผู้ครอบครองที่ดินส่วนใหญ่มีเพียงใบ สก.1 หรือใบ ภบท. เท่านั้น แต่ในความเป็นจริง การซื้อขายหรือโอนกรรมสิทธิ์กลับเป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันทั่วไปทั้ง ๆ ที่มีปัญหาในการออกเอกสารสิทธิ เพราะว่า “การออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินเป็นโฉนดหรือ นส.3 จะต้องมีหลักฐานมายืนยันว่าได้ครอบครอง หรือทำประโยชน์ที่ดินมาก่อนปี 2497 เช่น ใบ สก.1 หรือใบเสียภาษีที่ดินก่อนปี 2497...”³⁰

²⁸ “ท่าเลริม ถ. นิตกรภาพเมืองย่าโม แชมป์ที่ดินราคาทอง 12ล.ต่อไร่”, ประชาชาติธุรกิจ, 11-14 มีนาคม 2533.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³⁰ “พื้นที่ทำเลทอง...”, ผู้จัดการรายวัน, อ้างแล้ว.

ดังนั้น ธุรกิจการค้าอสังหาริมทรัพย์ในบริเวณดังกล่าว จึงเป็นไปได้โดยการละเมิดกฎหมาย หรืออำนาจรัฐในทางปฏิบัติ แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า การกระทำที่ผิดกฎหมายหรืออาศัยช่องว่างของกฎหมายนั้น จะเกิดจากเอกชนหรือชาวต่างชาติเพียง ในทางตรงกันข้าม เจ้าหน้าที่ของรัฐในท้องถิ่นกลับเป็นตัวละครสำคัญ โดยอาศัยความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างนายทุนและข้าราชการที่รับผิดชอบด้านที่ดินและอสังหาริมทรัพย์ รวมทั้งข้าราชการระดับสูงที่รับผิดชอบด้านนโยบายของการพัฒนาที่ดิน กรณีการบุกรุกพื้นที่รอบอ่างเก็บน้ำห้วยยาง (ห้วยบ้านยาง) โดยเอกชนและอดีตข้าราชการระดับสูงของจังหวัดนครราชสีมาท่านหนึ่ง เป็นตัวอย่างอันหนึ่งที่แสดงถึงปฏิสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างรัฐกับนายทุน พื้นที่บุกรุกดังกล่าวก็ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับมหาวิทยาลัยและหมู่บ้านชาวนาโคราชที่พวกเขาศึกษาด้วย ดังรายละเอียดที่ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์ต่อไปนี้

“อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดนครราชสีมา (คนหนึ่ง) และเอกชนกลุ่มหนึ่งได้บุกรุกยึดครองพื้นที่ของทางราชการที่จัดเตรียมเพื่อสร้างวิทยาลัยนาฏศิลป์นครราชสีมา จำนวน 2,000 ไร่ บริเวณสองข้างทางเข้าอ่างเก็บน้ำห้วยยางด้านถนนมิตรภาพ ตำบลโคกกรวด อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมาใกล้กับบริเวณที่เตรียมจัดงานเอ็กซ์โป (งานแสดงสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรมโลก-(World-Tech) และสถานที่ก่อสร้างมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี...”³¹

ข้อความทั้งหมดนี้ ก็สอดคล้องกับความคิดของนักการเมืองท้องถิ่นคนหนึ่งทีกล่าวว่า “...อีก 10 ปีข้างหน้าที่ดินสาธารณประโยชน์จะถูกบุคคลบางกลุ่มบุกรุกครอบครองเสียหมด และที่ร้ายไปกว่านั้นคือบุคคลเหล่านั้นได้สมคบกับเจ้าหน้าที่ของรัฐออกเอกสารสิทธิ์ทั้งที่ไม่มีสิทธิ์

³¹ “ให้สภาจังหวัดร่วมสอบสวนที่อ่างเก็บน้ำห้วยยาง”, กรุงเทพธุรกิจ, 5 กันยายน 2534.

ขอให้สังเกตที่ดินสาธารณะประโยชน์ภายในรัศมี 10 กิโลเมตรของแต่ละอำเภอให้ดี จะพบว่า มีสภาพอย่างไร³²

ที่ดินทำกินของชาวนา สำหรับชาวนาโคราชที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านทั้ง 4 แห่งแล้ว อาจกล่าวได้ว่าการก่อตั้งมหาวิทยาลัยและการขยายตัวอย่างรวดเร็วของธุรกิจค้าที่ดินและอสังหาริมทรัพย์ในทศวรรษปัจจุบัน (2530) เป็น “จุดเปลี่ยน” ที่สำคัญของชีวิตและชุมชนของพวกเขาอย่างแท้จริง เมื่อพิจารณาจากข้อมูลพื้นที่ทั้งหมดของป่าสงวนแห่งชาติป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยางในปี พ.ศ. 2510 พบว่า มีพื้นที่ทั้งหมด 20,305 ไร่ ข้อมูล กชช.2ค. ปี พ.ศ. 2535 รายงานว่า พื้นที่หมู่บ้านชาวนาทั้ง 4 แห่งมีที่ดินทั้งที่ทำการเกษตร และที่อยู่อาศัยรวมทั้งหมด 5,280 ไร่ ในจำนวนนี้ 4,070 ไร่ (77.09%) เป็นพื้นที่ทำการเกษตร และ 1,210 ไร่ (22.91%) เป็นพื้นที่อยู่อาศัย (โปรดดูตารางที่ 4)

ตารางที่ 4: พื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ที่อยู่อาศัยของหมู่บ้านชาวนาโคราช พ.ศ. 2535

หมู่บ้าน	พื้นที่ทั้งหมด (ไร่)	พื้นที่เกษตรกรรม (ไร่)	พื้นที่ที่อยู่อาศัย (ไร่)
โป่งแมลงวัน	1,780	1,450 (81.46%)	330 (18.54%)
หนองรังกา	1,800	1,400 (77.78%)	400 (22.22%)
(รวมโป่งดินสอ)			
หนองบง	1,700	1,220 (71.76%)	480 (28.24%)
รวม	5,280	4,070 (77.09%)	1,210 (22.91%)

ที่มา: แบบ กชช. 2ค. พ.ศ. 2535; พื้นที่บ้านโป่งดินสอเป็นส่วนหนึ่งของบ้านหนองรังกา; พื้นที่อยู่อาศัยรวม พื้นที่สาธารณะของหมู่บ้าน

³² เชื้องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

จุดเปลี่ยนของชีวิตและชุมชนชาวนา

ชาวนาโคราชได้รับผลกระทบสำคัญจากการก่อตั้งมหาวิทยาลัย และการขยายตัวของธุรกิจการค้าที่ดินและอสังหาริมทรัพย์ในพื้นที่รอบมหาวิทยาลัย 3 ลักษณะคือ (1) ขายที่ดินทำกิน (2) มีแนวโน้มของการเปลี่ยนอาชีพไปทำงานนอกภาคเกษตรกรรมมากขึ้น และ (3) การปรับตัวรูปแบบต่าง ๆ ของชาวนาในสังคมหมู่บ้านที่มีสภาพกึ่งเมืองกึ่งชนบทมากขึ้น

ขายที่ดินทำกิน การขายที่ดินทำกินเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายและส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางในสังคมหมู่บ้านชาวนา ชาวนาจำนวนมากขายที่ดินทำกินเพราะความล้มเหลวในการเกษตร เนื่องจากราคาผลผลิตตกต่ำ คุณภาพที่ดินเสื่อมทำให้การเพาะปลูกไม่ได้ผล ค่าจ้างแรงงานและต้นทุนการผลิตสูงขึ้นเรื่อย ๆ และที่สำคัญ การก่อตั้งมหาวิทยาลัยและการขยายตัวของธุรกิจการค้าขายที่ดินทำให้ที่ดินของชาวนาเพิ่มมากขึ้น แล้วชาวนาก็ขายที่ดินที่สุด ชาวนาจากบ้านไปงดินสองคนหนึ่ง เล่าว่า

“ช่วงที่มีการซื้อขายที่ดินกันมากและที่ดินก็มีราคาสูงขึ้น ก็คือ ช่วงที่ชาติชายเป็นนายกฯ (พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ) มีทั้งพ่อค้า ดำรวจ ทหาร เจ้าหน้าที่อำเภอเข้ามาหาซื้อที่ดิน ทั้ง ๆ ที่ยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ที่ถาวร เป็นแต่เพียงใบ สค.1 หรือบางทีก็เป็นใบ สปก. ที่ดินที่ชาวบ้านขายส่วนใหญ่ก็จะอยู่ละแวกหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ก็ขายกันเกือบหมด บางคนก็เหลือไว้เฉพาะที่ตั้งบ้านเรือนเท่านั้น...ช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา (2532-2533) ที่ดินราคาไร่ละ 15,000-20,000 บาท ต่อมาขยับขึ้นเป็นไร่ละ 50,000 บาท และ 100,000 บาท ปัจจุบันที่ดินดกราคาไร่ละ 200,000 บาท แต่ชาวบ้านก็ไม่เหลือที่จะขายแล้ว เพราะขายกันจนเกือบจะหมดหมู่บ้านอยู่แล้ว ส่วนมากชาวบ้านมักจะขาย

ตาม ๆ กันไป คนที่มีที่ดินมากก็แบ่งขาย เมื่อเพื่อนบ้านเห็นว่า ขายที่ดินแล้วมีเงินสร้าง บ้านใหม่ มีรถขับ จึงพากันขายบ้างแม้ว่าจะมีที่ดินไม่มากก็ตาม บางคนได้เงินมาก็ใช้หมดไป ก็ต้องรับจ้างเขากินไปวัน ๆ ก็มี...”³³

ชาวนาที่บ้านหนองบง ก็เผชิญหน้ากับสถานการณ์ที่คล้าย ๆ กัน กล่าวคือ เดิมการซื้อขายที่ดินมีเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ที่ดินส่วนใหญ่ยังคงเป็นของชาวนาในหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อมีการก่อตั้งมหาวิทยาลัย (2533) คนภายนอก โดยเฉพาะพ่อค้าและข้าราชการ (ครู ทหาร ตำรวจ) ก็เข้ามาซื้อที่ดินของชาวนามากขึ้นดังที่ผู้นำของหมู่บ้านหนองบงเล่าให้พวกเราฟังว่า “เดิมที่ดินบริเวณที่เป็นที่ตั้งมหาวิทยาลัยทุกวันนี้ ชาวบ้านเข้าไปจับจองทำไร่มันสำปะหลัง ข้าวโพด ทำนาข้าว และเลี้ยงวัวเต็มหมดแล้ว ชาวบ้านก็ซื้อขายกันบ้าง แต่เพิ่งมาหนักเอาตอนที่สร้าง มทส. (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี) ตอนที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ (2519) ก็มีการซื้อขายที่ดินกันแล้ว ราคาไร่ละ 200 บาท ส่วนใหญ่ที่ยังเป็นป่าไม้อยู่เลย ต่อมากคนจากนอกหมู่บ้าน พวกคนรวย พ่อค้า ข้าราชการจึงเข้ามาซื้อ เริ่มจากราคาไร่ละ 20,000-30,000 บาท ส่วนใหญ่พวกนี้จะซื้อไว้เฉย ๆ หรือบางครั้งก็ให้ชาวบ้านเช่า บางคนก็ซื้อไว้ปลูกบ้าน บางคนก็จ้างให้ชาวบ้านดูแล ให้ชาวบ้านทำกินโดยไม่คิดค่าเช่าก็มีเพราะเป็นที่รก ที่ดินที่ซื้อขายกันส่วนใหญ่เป็นที่ สปก... ซึ่งซื้อขายกันไม่ได้...”³⁴

ผลกระทบของการขายที่ดินที่มีต่อโครงการปฏิรูปที่ดินของรัฐ การซื้อขายที่ดินในเขตปฏิรูปหรือที่ สปก. นั้น เป็นปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งของหน่วยงานราชการ เพราะชาวนาได้รับที่ดินปฏิรูป ซึ่งมีเอกสารสิทธิ์ประเภท สปก. ที่กฎหมายห้ามการซื้อขายหรือโอนกรรมสิทธิ์ แต่ชาวนาโคราชจำนวนมากได้ละเมิดกฎหมาย ขายที่ดินเพราะที่ดินราคาแพง ทำการเกษตรไม่ได้ผล และในที่สุดชาวนาก็ต้องไปทำงานรับจ้างในโรงงาน

³³ ศิลปกิจ ตีพิมพ์ศิลป, บ้านทึกสนามบ้านโป่งดินสอ, 1 มิถุนายน, 3 กรกฎาคม, 9 สิงหาคม 2537.

³⁴ พชรินทร์ อัครนิมิตต์, บ้านทึกสนามบ้านหนองบง, 13 กรกฎาคม 2537.

อุตสาหกรรม หรือทำงานในเมืองใหญ่ ในกรณีที่หนักที่สุดก็คือ การบุกรุกพื้นที่เขตป่าสงวนต่อไปอีก

ในกรณีของการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมของจังหวัดนครราชสีมา หัวหน้าสำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดให้ข้อมูลว่า “โครงการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมของจังหวัดนครราชสีมาเริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. 2520 โดยได้รับพื้นที่จากกรมป่าไม้ทั้งหมด 867,449 ไร่ สำรวจจริงวัดจัดที่ดินเสร็จสิ้นแล้ว 575,311 ไร่ จัดสรรการปฏิรูปได้ทั้งสิ้น 380,985 ไร่ มีเกษตรกรได้รับการจัดสรรที่ดิน 21,542 ราย ใช้งบประมาณไปแล้วประมาณ 40 ล้านบาท ...ปัญหาสำคัญที่สุดของการปฏิรูปที่ดิน คือ การลักลอบขายสิทธิ์การทำกินในพื้นที่ปฏิรูป...สาเหตุสำคัญเนื่องมาจากราคาที่ดินสูง มีการกว้านซื้ออย่างมาก อีกประการหนึ่งรายได้จากการประกอบอาชีพเกษตรค่อนข้างต่ำมาก เมื่อเปรียบเทียบกับรายได้จากการค้าหรือขายแรงงานในภาคอุตสาหกรรม และอาชีพอื่น ๆ...พื้นที่ปฏิรูปขาดแคลนสาธารณูปโภคพื้นฐาน ราคาพืชผลเกษตรกรรมตกต่ำ เกษตรกรมีความเสี่ยงสูงและขาดตลาดรองรับ ส่วนใหญ่หลังจากขายสิทธิ์หรือให้คนอื่นเช่าที่ทำกินแล้วจะมุ่งหน้าขาย แรงงานในโรงงาน ทำงานฝีมือพื้นฐานในภาคอุตสาหกรรมหรือขับแท็กซี่ในกรุงเทพฯ...”³⁶

แม้ว่าชาวนาโคราชในหมู่บ้านทั้ง 4 แห่งจะเป็นเพียงส่วนหนึ่งของภาพรวมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมในจังหวัดนครราชสีมาดังที่กล่าวมาข้างต้น แต่ข้อเท็จจริงที่พวกเราได้เรียนรู้มาจากหมู่บ้านก็ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นสิ่งที่ครอบคลุมและส่งผลกระทบไปทั่วชาวนาโคราชจำนวนมากเริ่มเปลี่ยนแปลงอาชีพจากเกษตรกรรมไปทำงานรับจ้าง และอาชีพอื่น ๆ เมื่อกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินเปลี่ยนมือ และเมื่อภาคเกษตรกรรมประสบกับความล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง

³⁶ “ปฏิรูปที่ดินโคราชสูญงบประมาณ เกษตรกรจึงขายที่เข้ากรุงขายแรงงานเกือบหมด”, ผู้จัดการรายวัน, 15 พฤศจิกายน 2534.

ชาวนาไร่ที่ดิน การศึกษาชาวนาลุ่มน้ำชีของฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา พบว่า “จากการสำรวจขนาดการถือครองที่ดินของ ชาวนา 557 รายในพื้นที่ 6 ตำบลของอำเภอเวียงน้อย ชาวนาร้อยละ 15.62 ไม่มีที่ดินเป็นของตัวเอง เฉลี่ยแล้วชาวนาผู้มียี่ที่ดินในอำเภอเวียงน้อยถือ ครองที่ดินประมาณ 24 ไร่ ใกล้เคียงกับขนาดถือครองเฉลี่ยของชาวนา อีสาน ซึ่งเท่ากับ 22 ไร่...การสูญเสียที่ดินของชาวนารุนแรงขึ้นในช่วงทศวรรษ 2520 ระบบนิเวศน์ที่ถูกทำลายลงเป็นสาเหตุสำคัญที่สุดที่ทำให้ชาวนา คั้นร่นขนขวายที่จะไปขายแรงงานต่างประเทศ กู้เงินเพื่อเอาไปจ่าย “ค่าหัว” ให้แก่นายหน้าและบริษัทจัดหางาน เป็นสาเหตุสำคัญทำให้ ชาวนาบางรายต้องขายที่ดิน หรือที่ดินหลุดจ่านองให้แก่พ่อค้าผู้ปล่อยเงิน กู้หรือนายธนาคารไป...”³⁶

สาเหตุสำคัญของการสูญเสียที่ดินทำกินของชาวนาอีสานข้างต้น นับว่ามีส่วนคล้ายคลึงกันกับปัญหาของชาวนาโคราชในหมู่บ้านทั้ง 4 แห่ง ไม่น้อย เพียงแต่ว่า ชาวนาโคราชไม่ได้เสียที่ดินเพราะการค้าประกันเงิน กู้เพื่อไปทำงานต่างประเทศ แต่เป็นเพราะโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของ รัฐเข้ามาดำเนินการในเขตหมู่บ้านและเกิดกระแสการขยายตัวอย่างรุนแรง ของธุรกิจอสังหาริมทรัพย์

ชาวนาบ้านหนองบง เป็นกลุ่มที่สูญเสียที่ดินทำกินเนื่องจากการก่อตั้ง มหาวิทยาลัยมากที่สุด ชาวนาคนหนึ่งประมาณการว่า “ชาวนาที่มีที่ดินทำ กินในเขตก่อตั้งมหาวิทยาลัยทั้งหมดประมาณ 200 ครัวเรือน เฉพาะ ชาวหนองบงมีที่ดินรวมกันทั้งหมดประมาณ 800 ไร่ ส่วนใหญ่ไม่มีเอกสาร สิทธิ์แสดงเป็นหลักฐาน จึงไม่ได้รับเงินชดเชย มีบางคนที่มีใบ สค.1 และนส.3 ก็ได้ค่าชดเชย คนที่มีหลักฐานก็ระบุว่ามียี่ที่ดินคนละเล็กคนละ น้อย เท่านั้น เพราะในอดีตชาวบ้านบอกจำนวนที่ดินในครอบครองน้อยกว่า

³⁶ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, อ้างแล้ว, หน้า 118-119.

ความเป็นจริง เนื่องจากไม่มีเงินเสียค่าภาษี...ชาวนาหนองบงกว่าครึ่งหมู่บ้านต้องกลายมาเป็นชาวนาไร่ที่ดินทำกินหลังการก่อตั้งมหาวิทยาลัย...”³⁷

ที่บ้านหนองรังกา มีชาวบ้าน 23 ครัวเรือนเท่านั้นที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการสร้างมหาวิทยาลัยฯ การถือครองที่ดินของชาวบ้านหนองรังกาปัจจุบัน (2537) พบว่า “ที่ไม่มีที่ทำกินเลย มีเฉพาะที่อยู่อาศัยมีเพียง 3 ราย มีอาชีพรับจ้างเป็นหลัก คนที่มีที่ดินมากที่สุดคือ 130 ไร่ โดยเฉลี่ยแล้วชาวบ้านมีที่ดินทำกินประมาณ 18-19 ไร่”³⁸

ลักษณะการถือครองที่ทำกินของชาวนาในหมู่บ้านทั้ง 4 แห่งภายหลังจากก่อตั้งมหาวิทยาลัยในปี พ.ศ. 2533 อัจฉนาเสนอในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 5: ลักษณะการถือครองที่ดินของครัวเรือนในหมู่บ้านชาวนาโคราช
หลังจากการก่อตั้งมหาวิทยาลัย พ.ศ. 2533

หมู่บ้าน	มีที่ทำกิน ของตนเอง	มีที่ทำกิน แต่เช่าบางส่วน	เช่าที่ ทำกินทั้งหมด	จำนวนครัว เรือนทั้งหมด
โป่งแมลงวัน	70	9	1	86
หนองรังกา	30	20	10	89
หนองบง	0	108	4	143
โป่งดินสอ	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.

ที่มา: แบบ กชช. 2ค. พ.ศ. 2535; n.a.= not-available

³⁷ ศิลปกิจ ตีพิมพ์ครั้งแรก, บันทึกสนทนากับบ้านหนองบง, 10 กรกฎาคม 2537.

³⁸ ศิลปกิจ ตีพิมพ์ครั้งแรก, บันทึกสนทนากับบ้านหนองรังกา, 8 กรกฎาคม 2537.

ไปปรับจ้างกันดีกว่า เมื่อปี พ.ศ. 2535 ขอบ ดีสวนโลก และ สุวิทย์ ซีรสาสวัต ศึกษาสาเหตุที่ทำให้เกษตรกรในเขตอำเภอ เมือง จังหวัดนครราชสีมาออกไปใช้แรงงานนอกภาคเกษตร โดยเฉพาะ การทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม พบว่า “ความล้าหลังและความล้มเหลว ของพัฒนาการด้านเกษตรกรรม ทำให้เกษตรกรยากจน อันเนื่องมาจาก ความแห้งแล้ง ไม่มีที่ดินทำกิน การปลูกพืชบางชนิดที่ผู้ผลิตเองก็ ไม่ได้ใช้ประโยชน์ ความเจริญก้าวหน้าทำให้เกิดโรงงานอุตสาหกรรม เกษตรกรประกอบอาชีพต้องลงทุนมาก แต่ขาดปัจจัยในการลงทุน รายได้ ต่ำ...ต้องการมีเงินใช้ จึงมุ่งหน้าขายแรงงานตามสถานประกอบการ...”³⁹

ข้อค้นพบจากการวิจัยดังกล่าวนี้ ก่อนข้างจะเป็นการกล่าวโดยทั่วไปและ ไม่ให้ภาพที่ชัดเจนเท่าใดนัก อย่างไรก็ตาม การวิจัยประเด็นเดียวกันนี้ ของขอบ ดีสวนโลก ที่บ้านดอนแก้ว ตำบลโคกกรวด อำเภอ เมืองนครราชสีมา ซึ่งเป็นเพื่อนบ้านกับหมู่บ้านชวานาโคราชทั้ง 4 แห่ง สามารถให้ภาพที่ชัดเจนมากกว่า กล่าวคือ ชาวบ้านดอนแก้วเปลี่ยน อาชีพไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมมากขึ้น เพราะปัจจัยสำคัญ 7 ประการ คือ “(1) การคมนาคมสะดวก (2) การขายที่ดินทำกินของชาวบ้าน (3) การปลูกพืชเศรษฐกิจ (4) การตั้งโรงงานอุตสาหกรรม (ใกล้เขต หมู่บ้าน) (5) การขยายตัวของสภาพเมือง (6) การศึกษา และ (7) การเพิ่มประชากร”⁴⁰

อาจกล่าวได้ว่า สถานการณ์ของชาวบ้านดอนแก้วคล้ายคลึงกับ สถานการณ์ของชวานาโคราชในหมู่บ้านทั้ง 4 แห่งค่อนข้างมาก เพราะ ชุมชนดังกล่าวตั้งอยู่ใกล้เคียงกันและเป็นชุมชนรายรอบบ้านโคกกรวดที่

39 ขอบ ดีสวนโลก และสุวิทย์ ซีรสาสวัต, พฤติกรรมและประสิทธิภาพแรงงานในภาคอีสาน: กรณีศึกษาจังหวัดนครราชสีมา. (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2537), หน้า ข.

40 ขอบ ดีสวนโลก, พัฒนาการการใช้ที่ดินและการเปลี่ยนแปลงอาชีพของชาวอีสานในชุมชนเมืองหลัก: กรณีบ้านดอนแก้ว จังหวัดนครราชสีมา, (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2535), หน้า 56-57

เป็นเขตที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งของอำเภอเมือง
จังหวัดนครราชสีมา การศึกษาภาคสนามของพวกเราชี้ให้เห็นว่า ชาวนา
มากกว่า 80 เปอร์เซ็นต์ของหมู่บ้านทั้ง 4 แห่งได้กลายเป็นแรงงาน
นอภาคเกษตร เช่น แรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม ทำงานใน
เมืองและรับจ้างในเขตกรุงเทพฯ และเมืองใหญ่ ข้อมูลจาก กชช. 2ก.
ปี พ.ศ. 2535 ระบุว่า การทำนาหรือปลูกพืชไร่ที่ชาวบ้านเคยยึดถือมา
นานนั้นได้เปลี่ยนไปแล้ว ชาวนาทุกครัวเรือนประกอบอาชีพหลายอย่าง
มากขึ้น⁴¹ ไม่มีใครหรือครอบครัวใดดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยการเกษตรเพียง
อย่างเดียว ในปี พ.ศ. 2535 ชาวบ้านหนองบง ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ได้รับ
ผลกระทบจากการก่อตั้งมหาวิทยาลัยมากที่สุด จำนวน 31 ครัวเรือน
จากทั้งหมด 112 ครัวเรือน ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยค่าจ้างแรงงานเพียง
อย่างเดียว เนื่องจากชาวนากลุ่มดังกล่าวไม่มีที่ดินทำกิน ชาวบ้านหนอง
รังกาเกือบทั้งหมู่บ้านได้หันไปยึดอาชีพการปลูกไม้ดอกไม้ประดับส่ง
ขายตามตลาดแทนการทำนาทำไร่หรือการเกษตรแบบดั้งเดิม เป็นต้น

เมื่อนำเอารายได้ที่ได้จากการรับจ้าง หรือการทำงานนอภาคเกษตร
และรายได้ที่ได้จากการทำไร่แบบดั้งเดิมมาคิดคำนวณเป็นรายได้เฉลี่ยแล้ว
จะเห็นได้ว่า ชาวนาโคราชมีรายได้เฉลี่ยค่อนข้างต่ำ กล่าวคือ ในปี
พ.ศ. 2535 ชาวนาทั้ง 4 หมู่บ้านมีรายได้เฉลี่ยครัวเรือนละ 25,750 บาท
ต่อปี ในขณะที่รายได้เฉลี่ยของคนไทยทั้งประเทศในปี พ.ศ. 2538 สูงถึง
52,125 บาท (\$2,085)⁴² (โปรดดูรายละเอียดในตารางที่ 6)

⁴¹ แบบ กชช. 2ก. พ.ศ. 2535.

⁴² Asiaweek, February 3, 1995.

ตารางที่ 6 : รายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนของชาวนาโคราช พ.ศ. 2535

หมู่บ้าน	รายได้ (บาท/ครัวเรือน)
โป่งแมลงวัน	24,000
หนองบง	25,000
หนองรังกา (รวมโป่งดินสอด)	28,250
รายได้เฉลี่ย	25,750

ที่มา: แบบ กชช. 2ก. พ.ศ. 2535

เมื่อพิจารณาถึงระดับครัวเรือนแล้ว พวกเราพบว่าการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านชาวนาหลังการก่อตั้งมหาวิทยาลัยนั้น ส่งผลกระทบต่อชาวนาอย่างรุนแรง ชาวนาผู้ชายวัย 36 ปีจากบ้านโป่งดินสอดเล่าว่า “ทุกวันนี้ไม่มีที่ไรที่นาแล้ว พ่อขายที่ไรช่วงมหาวิทยาลัยมาก่อตั้งใหม่ ๆ ที่ดินทั้งหมดประมาณ 10 ไร่ ขายราคาไร่ละ 8,000 บาท มีพี่น้องทั้งหมด 8 คน ก็แบ่งกันไปแล้วได้คนละไม่กี่บาท ต่อมาก็ขายที่แปลงที่สองไปอีกได้เงิน 50,000 บาท หักจากค่านายหน้าแล้วเหลืออยู่ประมาณ 40,000 บาทเศษ เอาเงินที่ได้มาซื้อวัวเลี้ยง 5 ตัว หมดเงินไป 20,000 กว่าบาท ที่เหลืออีกครึ่งหนึ่งก็ซื้อไม้ ซื่อสังกะสีซ่อมแซมบ้าน ทุกวันนี้ก็หมดเงินไปแล้วตอนนี้ต้องเช่าพื้นที่ทำไร่มันสำปะหลังและที่ทำนา...”⁴³

ส่วนครอบครัวผู้หญิงวัย 53 ปี จากหมู่บ้านเดียวกัน ก็ตกอยู่ในสภาพที่ไม่แตกต่างกันมากนัก “ตอนนี้รับจ้างเลี้ยงวัวให้กับพ่อค้าคนจีนที่อยู่ในเมืองโคราช รายได้เดือนละ 1,300 บาท และข้าวสารเดือนละ 50 กิโลกรัม

⁴³ ศิลปกิจ สัจฉินดิกุล, บันทึกสนามบ้านโป่งดินสอด, 9 สิงหาคม 2537.

แต่ถ้าเดือนใดข้าวหมดถึงก่อนต้องหาซื้อกินเอาเอง วัวที่เลี้ยงมีทั้งหมด 21 ตัว ช่วงที่เจ้าของวัวขายวัวหลายตัว เขาก็แบ่งเงินพิเศษให้ครั้งละ 1,000 บาท แต่ถ้าขาย 2-3 ตัวก็แบ่งให้ 100 บาท ส่วนใหญ่แล้วพ่อเป็นคนไปเลี้ยงวัว แม่ทำงานรับจ้างในหมู่บ้าน เช่น หักข้าวโพด ถากไร่มันสำปะหลัง และอื่น ๆ เคยมีที่ดิน 7 ไร่ เป็นที่ สค.1 อยู่ติดถนนสายหนองปลิง-โคกกรวด แต่ถูกถนนตัดผ่านในราวปี พ.ศ. 2535 ทำให้เหลือที่ดินเพียง 2 ไร่ 3 งานเท่านั้น แต่ไม่ยอมขายเพราะมีลูกหลายคน ส่วนที่ไร่นาไม่มี ต้องรับจ้างในหมู่บ้าน แต่ถ้าหมดงานแล้ว ก็ไปรับจ้างกู้มันสำปะหลัง (ขุดมันสำปะหลัง) ที่ปากช่อง ได้ค่าจ้าง 50-100 บาทต่อ (น้ำหนักมันสำปะหลัง) หนึ่งตัน...”⁴⁴

รัฐบาลก่อตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีในปี พ.ศ. 2533 ตามกฎหมายแล้วพื้นที่ทำกินของชาวบ้านทั้ง 4 แห่ง (โดยเฉพาะบ้านหนองบง) เป็นเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม ดังนั้น ที่ดินยังคงเป็นของรัฐ ชาวบ้านที่ทำกินอยู่ในพื้นที่ส่วนใหญ่ไม่มีเอกสารสิทธิตามกฎหมาย จึงต้องคืนที่ดินให้กับรัฐ ชาวบ้านหนองบงคนหนึ่งได้เล่า สภาพความเป็นอยู่ของครอบครัวหลังจากไม่มีที่ทำกินว่า

“เดิมมีที่ไรที่เป็นของแม่อยู่บนโคก 8 ไร่ 2 งาน ซื่อกับคนบ้านเดียวกัน ราคา 13,000 บาทตั้งแต่ตอนที่ยังเป็นเด็ก (ปัจจุบันอายุ 36 ปี)...ก็ปลูกข้าวทำแบบข้าวนาหยอด แต่พอที่ดินโดน มทส. ยึดไป ก็ต้องไปรับจ้างถากรุ่นมันสำปะหลัง นำผู้ชาย (สามี) สมัครเป็นยาม อยู่ มทส. ไปทำงานได้ปีเดียวก็ลาออก เข้าทำงานใหม่ได้เงินเดือน 2,700 บาท ทำงานเลย 3 เดือนเขาก็ขึ้นให้เป็น 3,000 บาท พอลาออกก็ทำงานก่อสร้างใน มทส. เป็นช่างไม้ ได้ค่าแรงวันละ 144 บาท ทำได้ไม่นานก็ออก ไปเป็นช่างไม้ให้โครงการก่อสร้างวิทยาลัยนาฏศิลป์ ห่างจากบ้านไป 10 กิโลเมตร ได้ประจำ

⁴⁴ สิบถิง ตี๋ขันติกุล, บันทึกสนทนากับนางโปงคินสอ, 27 กรกฎาคม 2537.

วันละ 125 บาท ทำได้ 7-8 เดือน หมดงานทำเลยไปทำงานรับจ้างชุดต้นตะโกที่“ร้านตะโกทอง” ในเมืองโคราช...ส่วนฉันก็ทำงานรับจ้างทั้งในและนอกหมู่บ้าน เคยไปทำงานก่อสร้างใน มทส. ตอนสร้างตึกเสร็จใหม่ เขาให้กวาดซีปูน ได้ค่าแรงวันละ 75 บาท พอหมดงานก็ต้องไปหางานใหม่ทำต่อไป...”⁴⁵

หมู่บ้านกิ่งชนบทกิ่งเมือง หมู่บ้านชานาโคราชเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วภายหลังการก่อตั้งมหาวิทยาลัยสุรนารีในปี พ.ศ. 2533 การก่อตั้งมหาวิทยาลัยไม่เพียงแต่ส่งผลให้ชาวบ้านจำนวนมากกลายมาเป็นชาวนาไร่ที่ทำกินในช่วงเวลาอันสั้น และส่งผลให้เกิดการซื้อขายที่ดินของชาวนาบริเวณรอบมหาวิทยาลัยอย่างกว้างขวาง หากยังส่งผลเกิดโครงการพัฒนาสาธารณูปโภคขึ้นอีกหลายอย่างในช่วงเวลา 4-5 ปีที่ผ่านมา ตัวอย่างสำคัญได้แก่ การขยายไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านหนองรังกา และโป่งดินสอ ในปี พ.ศ. 2533-2535 และการตัดถนนสายหนองปลิง-โคกกรวดตัดผ่านเกาะเขตรมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารีด้านทิศตะวันตก ถนนเส้นนี้เชื่อมถนนมิตรภาพที่ตำบลโคกกรวดเข้ากับถนนสายนครราชสีมา-ปักธงชัย การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพดังกล่าวนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการยกระดับสาธารณูปโภคในเขตหมู่บ้านชานาครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่ง และการเปลี่ยนแปลงย่อมหมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของชาวนาหลายประการคือ

ประการแรก ชานาเปลี่ยนแปลงอาชีพไปทำงานในโรงงานที่ตำบลโคกกรวดมากขึ้น ทำงานในมหาวิทยาลัย และเข้าไปทำงานรับจ้างในเมืองนครราชสีมา (รวมทั้งกรุงเทพฯ และเขตอุตสาหกรรม) มากขึ้น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ชานาทำการเกษตรกรรมน้อยลง ทำให้ชาวนาในหมู่บ้านทั้ง 4 แห่งดำรงชีวิตด้วยค่าจ้างแรงงาน แทนที่จะพึ่งพาการเกษตร

⁴⁵ ศิลปกิจ ตีพิมพ์ในศิลป, บันทึกร่วมกันบ้านหนองบง, 24 สิงหาคม 2537.

และทรัพยากรธรรมชาติเหมือนกับทศวรรษที่ผ่านมา

ประการที่สอง หมู่บ้านโดยรวมใกล้ชิดกับเมืองมากขึ้น หมู่บ้านห่างจากตำบลโคกกรวด ซึ่งเป็นเขตที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมเพียง 5-10 กิโลเมตร และห่างจากตัวเมืองโคราชเพียง 15 กิโลเมตรเท่านั้น ดังนั้น จึงเป็นการง่ายที่ชาวบ้านหันไปรับเอาวิถีชีวิต ค่านิยม สินค้าและบริการจากเมืองมากขึ้นและรวดเร็วยิ่งขึ้น ชาวนาติดต่อกับเมืองอยู่ตลอดเวลา ทั้งติดต่อด้วยตนเอง เช่น การเดินทางไปทำงานในเมือง และติดต่อผ่านข้อมูลข่าวสาร เช่น โทรทัศน์ วิทยุ หรือหนังสือพิมพ์

บ้านหนองรังกา: หมู่บ้านไม้ดอกไม้ประดับ เป็นที่น่าสังเกตว่าในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านชาวนาโคราชทั้ง 4 แห่งนั้น การเปลี่ยนแปลงอาชีพจากการทำนาและไร่ปลูกพืชเศรษฐกิจไปเป็นการทำสวนไม้ดอกไม้ประดับของชาวนาในบ้านหนองรังกา นั้น เป็นประเด็นของการปรับตัวของชาวนาที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

ผู้หญิงชาวบ้านหนองรังกาที่ปลูกไม้ดอกไม้ประดับเป็นอาชีพคนหนึ่งเล่าว่า “เพิ่งจะเริ่มต้นปลูกเมื่อต้นปี พ.ศ. 2536 โดยทำตามเพื่อนบ้านเห็นเขาทำ แล้วมีรายได้ดีและมีเกษตรกรตำบลเข้ามาส่งเสริมผลงานออกมาดี ชาวบ้านก็ปลูกกันจำนวนมาก ตอนแรกที่ลองทำก็ไปซื้อกิ่งพันธุ์มาจากจังหวัดนครนายก ทางเกษตรกรตำบลมุ่งเสริมไม้ดอกไม้ประดับ เช่น เทียนทอง เฟื่องฟ้า เข็ม ผกากรอง หมากเหลือง หมากเขียว เกล็ดแก้ว ขิงแดง ฯลฯ ส่วนรายได้ก็ดี บางวันก็ได้ 200 บาท บางวันก็ขายได้เป็น 10,000 บาท แล้วแต่โอกาส แต่เฉลี่ยแล้วจะมีรายได้ 5,000 บาทต่อเดือน คนซื้อจะเข้ามาซื้อเองถึงในหมู่บ้าน บางครั้งก็เอาไปส่งตามหมู่บ้านจัดสรรในตัวเมือง หรือบางครั้งก็ไปส่งถึงสวนจตุจักรกรุงเทพฯ... ส่วนการลงทุนต้องซื้อปุ๋ยคอก ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ดินดำหรือดินขุยไผ่ ดุ้งเพาะชำ ยารังใบ หรือราก ฯลฯ ดินราคา รดละ 1,000 บาท ปุ๋ยคอก รดละ 200-300 บาท

รายได้ค่อนข้างดี เหลือแล้วลงทุนครั้งหนึ่งได้กำไรครั้งหนึ่ง...”⁴⁶

ส่วนไม้ดอกที่ชาวบ้านหนองรังกานิยมปลูกมีหลายชนิด ได้แก่ ดาวเรือง เอสเตอร์ เบญจมาศ กัตเตอร์ และแกรนดิโอรัส ไม้ดอกเหล่านี้ มักขึ้นได้ดีในช่วงปลายฤดูฝนต่อต้นฤดูหนาว บ้านหนองรังกามีบ่อน้ำ ธรรมชาติและบ่อน้ำที่เกิดจากการขุดกรวดขายของชาวบ้านในทศวรรษที่ 2500 หลายแห่ง ดังนั้น ชาวบ้านจึงใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำดังกล่าว โดยการต่อท่อพลาสติกลงมารดสวนไม้ดอกไม้ประดับบริเวณหมู่บ้าน

ทักษะความรู้และประสบการณ์ในการเกษตรแบบเข้มข้นช่วยให้ ชาวบ้านหนองรังกาประสบผลสำเร็จอย่างงดงามในการปลูกและจำหน่าย ไม้ดอกไม้ประดับเป็นอาชีพใหม่ ชาวบ้านหลายคนยังมีความสามารถในการจัดสวนหย่อม การประดับตกแต่งสถานที่ด้วยไม้ดอกไม้ประดับและ วัสดุที่มีตามธรรมชาติชนิดอื่น ๆ เช่น ก้อนหิน ดอไม้ เนินดิน ฯลฯ ช่วย ให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่งด้วย นอกจากนี้ ยังมีงานที่ เกี่ยวข้องกับการทำสวนไม้ดอกไม้ประดับอีกหลายอย่างที่ชาวบ้านหนองรังกา สามารถสร้างรายได้ให้กับครอบครัว งานดังกล่าว ได้แก่ ขุดดินดำที่อุดม สมบูรณ์ไถรถมาจำหน่ายให้กับชาวสวน ขนปุ๋ยคอก แกลบเผา และพันธุ์ ไม้มาจำหน่าย ขุดดอไม้ ต้นไม้ และเก็บหินธรรมชาติที่มีรูปร่างและสีอัน แปลก ๆ มาจำหน่าย เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า ความสำเร็จของชาวบ้านหนองรังกาในการปลูก ไม้ดอกไม้ประดับ การรับจ้างจัดสวน การขายหินหรือต้นตะโกัดด นั้น สอดคล้องกับการขยายตัวอย่างรวดเร็วของธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ใน ท้องถิ่น เช่น หมู่บ้านจัดสรร หรือสถานที่ก่อสร้างต่าง ๆ ขณะเดียวกันก็ แสดงให้เห็นถึง ทัศนคติในการประดับและตกแต่งของชนชั้นกลางในเมือง จะว่าไปแล้ว ลูกค้าเกือบทั้งหมดของชาวบ้านเป็นคนในเมือง การ

⁴⁶ ศิลปกิจ ตันจันตีกุล, บันทึกชานามบ้านหนองรังกา, 10 สิงหาคม 2537.

เปลี่ยนแปลงอาชีพจากเกษตรกรรมดั้งเดิมมาเป็นเกษตรกรรมเข้มข้น การจัดการเชิงธุรกิจสมัยใหม่รวมทั้งการสนับสนุนอย่างจริงจังจากหน่วยงานราชการ (ในที่นี้ก็คือกรมส่งเสริมการเกษตร) ซึ่งสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านชวานากับเมือง นับว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญในการปรับตัวของชวานาในโลกสมัยใหม่อย่างแท้จริง

ตัวอย่างของชวานาบ้านหนองรังกายุคใหม่ ชวนให้พวกเรานึกต่อไปถึงว่า นี่อาจเป็นตัวอย่างอันหนึ่งที่เราเห็นว่า ยังมีชวานาบางส่วนที่ทุนนิยมอุตสาหกรรมไม่อาจกวาดต้อนให้เข้าไปแออัดกันอยู่ในโรงงาน และกลไกการตลาดไม่อาจแย่งที่ทำกินไปจากพวกเขาได้ทั้งหมด ชวานายังมีศักยภาพอีกหลายอย่างในการเรียนรู้และปรับตัวให้เข้ากับสังคมไทยยุคโลกาภิวัตน์ แม้อำนาจรัฐและทุนนิยมจะบีบบังคับเพียงใดก็ตาม

บทสรุป

เนื้อหาสำคัญของบทนี้ เป็นรูปธรรมของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุนนิยมและชวานาโคราช รวมทั้งผลกระทบของความสัมพันธ์ดังกล่าวที่มีต่อวิถีชีวิตและชุมชนชวานาในปัจจุบัน พวกเราเลือกเอาการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี และธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว เป็นตัวอย่างของการทำงานของอำนาจรัฐและกลไกทางเศรษฐกิจของระบบทุนนิยม เป็นรูปธรรมของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการเมืองที่เกิดขึ้นในชุมชนชวานา จากการศึกษาทั้งภาคสนามและเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ช่วยให้เรามองเห็นว่า ในความเป็นจริง ความสัมพันธ์ที่รัฐและทุนนิยมมีต่อชวานา ไม่ว่าจะออกมาในกรณีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยและการซื้อขายที่ดินหรือไม่ก็ตาม ความสัมพันธ์ดังกล่าวยังคงเป็นการรุกราน ครอบงำ และผลักดันให้ชวานาตกไปอยู่ในตำแหน่งที่

เสียเปรียบทางเศรษฐกิจการเมืองอย่างไม่สิ้นสุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อรัฐกับทุนนิยมร่วมมือกัน หรือเป็นคนกลุ่มเดียวกัน ชาวเขาก็ยังจะไม่มีโอกาสต่อรองแม้แต่น้อย

อย่างไรก็ตาม ภาพของชุมชนชานนาในช่วงเปลี่ยนผ่านจากชนบทไปสู่ความเป็นเมืองนั้น พวกเรามองเห็นภาพอันหลากหลายของการปรับตัวของชานนา แม้ว่าชานนาส่วนใหญ่จะต้องกลายเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรม ยังมีชานนาจำนวนหนึ่งที่ยังคงปรับตัว ต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดโดยอาศัยทรัพยากรและความรู้ความสามารถที่มีอยู่ในชุมชนเป็นพื้นฐาน ตัวอย่างที่พวกเรานำเสนอในที่นี้ ได้แก่ การปลูกไม้ดอกไม้ประดับของชาวบ้านหนองรังกา ฯลฯ

บทที่ 6

บทส่งท้าย

หนังสือเล่มนี้พยายามตอบคำถามร่วมสมัยที่สำคัญเพียงข้อเดียว คำถามข้อนี้มีรากฐานสำคัญมาจากปรากฏการณ์สังคมที่เกิดขึ้นและพบเห็นได้ทั่วไปในชนบทของประเทศไทยและประเทศกำลังพัฒนาทั่วโลก คำถามดังกล่าวก็คือ “อะไรกำลังเกิดขึ้นกับชาวนาไทยในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์”

พวกเราเลือกเอาหมู่บ้านชาวนาโคราชจำนวน 4 หมู่บ้านขึ้นมาเป็นกรณีศึกษา หมู่บ้านชาวนาทั้ง 4 แห่งดังกล่าว ตั้งอยู่รายรอบมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ล่าสุดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากการศึกษาภาคสนามและศึกษาเอกสารข้อมูลต่าง ๆ ตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยาตลอดระยะเวลา 16 เดือนที่ผ่านมา พวกเราเริ่มมองเห็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่โดดเด่นหลายอย่างกำลังเกิดขึ้นและเป็นไปในหมู่บ้านชาวนาดังกล่าว แน่ใจว่า... ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นเรื่องราวของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในหมู่บ้านชาวนาที่มีความใกล้ชิดกับเมืองมากเป็นพิเศษ แต่เมื่อใคร่ครวญให้รอบคอบแล้วจะเห็นได้ว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ไม่ใช่กระบวนการที่เกิดขึ้นและเป็นไปตามวิถีทางของสังคมทั่วไป หากแต่เป็นกระบวนการที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างคนชนบทกับคนในเมือง ระหว่างคนที่มีอำนาจกับคนที่ไม่มีอำนาจ

และระหว่างคนที่เสียเปรียบมาตลอดหน้าประวัติศาสตร์กับคนที่ได้เปรียบเรื่อยมา

พวกเราตั้งคำถามการวิจัยไว้หลายประการ ได้แก่ “ทำไมชาวนาจึงขายที่ดินทำกิน” “ทำไมชาวนาจึงหันไปรับจ้างและทำงานนอกภาคเกษตรมากขึ้นเรื่อย ๆ” และ “หมู่บ้านกิ่งเมืองกิ่งชนบทเกิดขึ้นได้อย่างไร” จริงอยู่...คำตอบของพวกเราที่นำเสนอในหนังสือเล่มนี้มาตั้งแต่ต้น อาจสรุปความสำคัญได้ว่า นโยบายการพัฒนาของรัฐบาลไทยที่เน้นภาคอุตสาหกรรม ละเลยภาคเกษตรกรรม หรือให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับนายทุน แต่ปล่อยชาวไร่ชาวนาซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศไปตามยถากรรม คือที่มาสำคัญของปรากฏการณ์ดังกล่าว วัฏธรมที่พวกเราให้ความสนใจเป็นพิเศษในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ การก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ของรัฐบาล คือวัฏธรมที่บ่งชี้อำนาจรัฐและเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยม ที่ส่งผลให้เกิดชาวไร่ที่ดินทั้งโดยตรงและโดยอ้อม การใช้ที่ดินป่าสงวนเสื่อมโทรมเพื่อสร้างมหาวิทยาลัย แม้จะเป็นวิธีการที่ชอบด้วยกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมในสายตาของรัฐ แต่ชาวบ้านหลายร้อยครัวเรือนได้รับผลกระทบโดยตรง ในขณะเดียวกัน การก่อตั้งมหาวิทยาลัยส่งผลทางอ้อมต่อการกว้านซื้อที่ดินและความรุ่งเรืองของการค้าอสังหาริมทรัพย์รอบ ๆ ที่ตั้งมหาวิทยาลัย ดังนั้น นายทุนจึงมีโอกาสกว้านซื้อที่ดินจากชาวไร่ชาวนาเพื่อหวังผลทางธุรกิจ นอกจากนี้ กระบวนการก่อตั้งมหาวิทยาลัยยังสะท้อนให้เห็นถึง ภาพการณ์ที่กำลังอำนาจระหว่างรัฐกับนายทุนอย่างชัดเจน รัฐมีนักการเมืองและข้าราชการทั้งจากส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นเป็นตัวแทน และนายทุนก็มีเครือข่ายทั้งระดับข้ามชาติ ระดับชาติ และระดับท้องถิ่น รัฐเน้นให้ภาคอุตสาหกรรมเป็นหัวใจหลักของการพัฒนาประเทศ เมื่อภาคอุตสาหกรรมขาดแคลนกำลังคนทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รัฐลงทุนสร้างมหาวิทยาลัย

ในท่ามกลางคลื่นลมของยุคโลกาภิวัตน์ หมู่บ้านชนบทไทยถูกเชื่อมโยงเข้า กับสังคมโลกในมิติที่ซับซ้อนและก้าวหน้ามากขึ้น กระแสโลกาภิวัตน์ได้ก่อให้เกิดการไหลเวียนของคน (แรงงาน นักท่องเที่ยว นักลงทุน โสเภณี นักวิชาชีพ ฯลฯ) เงินตรา ข่าวสารข้อมูล เทคโนโลยี และแนวคิดอุดมการณ์ไปทั่วโลก² ดังนั้น จึงไม่ใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใด หากหมู่บ้านชาวนาอีสานที่ครั้งหนึ่งเคยถูกรังคбарและห่างไกล ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้านโลกและวัฒนธรรมโลก ในช่วงเวลาสั้น ๆ ของปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นที่น่าสังเกตว่า ในยุคโลกาภิวัตน์นั้น “ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม” ได้กลายมาเป็นกระแสหลักเพียงกระแสเดียวที่ส่งอิทธิพลต่อคนทั่วโลก โดยปราศจากระบบเศรษฐกิจและอุดมการณ์ขัดตรงข้ามที่มีพลังอำนาจใกล้เคียงกัน ในแง่นี้จึงเป็นที่น่าสนใจว่า ทุนนิยมและรัฐไทย ในยุคโลกาภิวัตน์มีความสัมพันธ์อย่างไรกับชนนาไทย

ข้อค้นพบจากหมู่บ้านชาวนาโคราชแสดงให้เห็นค่อนข้างชัดเจนว่า ความเสียเปรียบ ความเหลื่อมล้ำ และความซับซ้อนที่ชาวนาได้รับจากอำนาจรัฐและพลังการรุกของทุนนิยมนั้น รุนแรงและส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางหลายครั้งเหมือนกันที่พวกเราต้องทบทวนตัวเองว่า การใช้คำ “การเปลี่ยนแปลงแบบดอนรากดอนโคน” หรือ “จุดเปลี่ยนของชุมชน ชวนา” ในหนังสือเล่มนี้ครอบคลุมข้อเท็จจริงมากน้อยเพียงใด อย่างไรก็ตาม ภาพที่พบในหมู่บ้านชาวนาโคราชสอดคล้องกับภาพชาวนาไทยโดยรวมอย่างเห็นได้ชัด ดังที่ปรากฏในคำบรรยายที่ว่า

“ในเมืองไทยทุกวันนี้ เกษตรกรรมของชาวนาเล็กกำลังถูกบ่อนทำลายทุกวิถีทาง ทั้งจากภาครัฐและเอกชน เขาสร้างเงื่อนไขที่ทำให้เกษตรกรรมของครอบครัวชาวนาเล็กเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนโง่

² โปรดดูรายละเอียดใน สุริยา สมุทรคุปต์ และหัตถนา กิตติอาษา, มานุษยวิทยากับโลกาภิวัตน์: ข้อเสนอเบื้องต้นเกี่ยวกับ “แรงงานข้ามชาติ” และ “นักมนุษยวิทยา” ในบริบทของวัฒนธรรมโลก เอกสารทางวิชาการของห้องไทยศึกษานิตินันท์, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2538.

แห่งใหม่เพื่อผลิตกำลังคนป้อนให้กับภาคอุตสาหกรรม ความข้อนี้ปรากฏชัดเจนในการกำหนดวัตถุประสงค์การก่อตั้งมหาวิทยาลัย พันธมิตรที่แนบแน่นระหว่างนักการเมืองกับเครือข่ายธุรกิจในห้องฉิ่นปรากฏออกมาอย่างชัดเจน ในการค้าขายที่ดินและการค้าอสังหาริมทรัพย์รอบมหาวิทยาลัย

ดังนั้น มหาวิทยาลัยในฐานะโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐบาลที่เกิดขึ้นในท่ามกลางหมู่บ้านชานนาจึงก่อประโยชน์ให้กับชานนาได้ค่อนข้างจำกัด และที่สำคัญชานนาต้องเผชิญหน้ากับปรากฏการณ์ทางสังคมที่จุใจหมู่บ้านของตนเองอย่างรุนแรงและรวดเร็ว ตัวอย่างของปรากฏการณ์ที่ว่่านั้น ได้แก่ ขายที่ดินทำกิน เปลี่ยนอาชีพไปทำงานนอกภาคเกษตรมากขึ้น เป็นชานนาไร้ที่ดิน เกิดชุมชนกึ่งชนบทกึ่งเมือง ฯลฯ

พวกเราค่อนข้างจะแน่ใจว่า นโยบายและผลกระทบของการพัฒนาดังกล่าว ได้สร้างความเหลื่อมล้ำให้กับชานนาและภาคเกษตรกรรมอย่างชัดเจน ชานนายังคงเป็นฝ่ายถูกเอารัดเอาเปรียบและเป็นฝ่ายตั้งรับตลอดมาในเวทีประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและการเมือง รัฐและทุนนับวันจะขยายตัวและ พัฒนากลไกการควบคุมและเอารัดเอาเปรียบที่สลับซับซ้อนมากขึ้น ดังข้อความที่ว่า

“การขยายตัวของระบบทุนเข้าสู่หมู่บ้าน มิได้เพิ่มผลิตภาพของหมู่บ้าน ตรงกันข้ามทุนการค้าสูบเอากำไรออกจากหมู่บ้านโดยผ่านการซื้อขายที่ไม่ยุติธรรม แม้ในพื้นที่ที่หมดศักยภาพการผลิตในเชิงการค้าแล้วคือพื้นที่ที่เคยปลูกปอ ปลูกมัน หรือแม้พื้นที่ปลูกข้าวที่เกิดปัญหาฝนแล้ง ดินเค็ม ดินเปรี้ยว ฯลฯ ทุนพ่อค้ายังพยายามเอาประโยชน์จากหมู่บ้านต่อไปอีก โดยผ่านการให้เงินกู้ดอกเบี้ยสูงสูบเอารายได้จากการขายแรงงานของชาวบ้านนอกภาคเกษตรเป็นของพ่อค้าผ่านการชำระหนี้สิน...”¹

¹ จักรทิพย์ นาดสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์,

แห่งใหม่เพื่อผลิตกำลังคนป้อนให้กับภาคอุตสาหกรรม ความข้อนี้ปรากฏชัดเจนในการกำหนดวัตถุประสงค์การก่อตั้งมหาวิทยาลัย พันธมิตรที่แนบแน่นระหว่างนักการเมืองกับเครือข่ายธุรกิจในห้องถื่นปรากฏออกมาอย่างชัดเจน ในการค้าขายที่ดินและการค้าอสังหาริมทรัพย์รอบมหาวิทยาลัย

ดังนั้น มหาวิทยาลัยในฐานะโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐบาลที่เกิดขึ้นในท่ามกลางหมู่บ้านชานนาจึงก่อประโยชน์ให้กับชาวนาได้ค่อนข้างจำกัด และที่สำคัญชาวนาต้องเผชิญหน้ากับปรากฏการณ์ทางสังคมที่จุใจหมู่บ้านของตนเองอย่างรุนแรงและรวดเร็ว ตัวอย่างของปรากฏการณ์ที่วานั้น ได้แก่ ขายที่ดินทำกิน เปลี่ยนอาชีพไปทำงานนอกภาคเกษตรมากขึ้น เป็นชาวนาไร้ที่ดิน เกิดชุมชนกึ่งชนบทกึ่งเมือง ฯลฯ

พวกเราค่อนข้างจะแน่ใจว่า นโยบายและผลกระทบของการพัฒนาดังกล่าว ได้สร้างความเหลื่อมล้ำให้กับชาวนาและภาคเกษตรกรรมอย่างชัดเจน ชาวนายังคงเป็นฝ่ายถูกเอารัดเอาเปรียบและเป็นฝ่ายตั้งรับตลอดมาในเวทีประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและการเมือง รัฐและทุนนับวันจะขยายตัวและ พัฒนากลไกการควบคุมและเอารัดเอาเปรียบที่สลับซับซ้อนมากขึ้น ดังข้อความที่ว่า

“การขยายตัวของระบบทุนเข้าสู่หมู่บ้าน มิได้เพิ่มผลิตภาพของหมู่บ้าน ตรงกันข้ามทุนการค้าสูบเอากำไรออกจากหมู่บ้านโดยผ่านการซื้อขายที่ไม่ยุติธรรม แม้ในพื้นที่ที่หมดศักยภาพการผลิตในเชิงการค้าแล้วคือพื้นที่ที่เคยปลูกปอ ปลูกมัน หรือแม้พื้นที่ปลูกข้าวที่เกิดปัญหาฝนแล้ง ดินเค็ม ดินเปรี้ยว ฯลฯ ทุนพ่อค้ายังพยายามเอาประโยชน์จากหมู่บ้านต่อไปอีก โดยผ่านการให้เงินกู้ดอกเบี้ยสูงสูบเอารายได้จากการขายแรงงานของชาวบ้านนอกภาคเกษตรเป็นของพ่อค้าผ่านการชำระหนี้สิน...”¹

¹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เกศวิธา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2537), หน้า 136.

ในท่ามกลางคลื่นลมของยุคโลกาภิวัตน์ หมู่บ้านชนบทไทยถูกเชื่อมโยงเข้า กับสังคมโลกในมิติที่ซับซ้อนและก้าวหน้ามากขึ้น กระแสโลกาภิวัตน์ได้ก่อให้เกิดการไหลเวียนของคน (แรงงาน นักท่องเที่ยว นักลงทุน โสเภณี นักวิชาชีพ ฯลฯ) เงินตรา ข่าวสารข้อมูล เทคโนโลยี และแนวคิดอุดมการณ์ไปทั่วโลก² ดังนั้น จึงไม่ใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใด หากหมู่บ้านชาวนาอีสานที่ครั้งหนึ่งเคยถูกรังคันดาร์และห่างไกล ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้านโลกและวัฒนธรรมโลก ในช่วงเวลาสั้น ๆ ของปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นที่น่าสังเกตว่า ในยุคโลกาภิวัตน์นั้น “ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม” ได้กลายมาเป็นกระแสหลักเพียงกระแสเดียวที่ส่งอิทธิพลต่อคนทั่วโลก โดยปราศจากระบบเศรษฐกิจและอุดมการณ์ชั่วคราวข้ามที่มีพลังอำนาจใกล้เคียงกัน ในแง่นี้จึงเป็นที่น่าสนใจว่า ทุนนิยมและรัฐไทยในยุคโลกาภิวัตน์มีความสัมพันธ์อย่างไรกับชาวนาไทย

ข้อค้นพบจากหมู่บ้านชาวนาโคราชแสดงให้เห็นค่อนข้างชัดเจนว่า ความเสียเปรียบ ความเหลื่อมล้ำ และความซับซ้อนที่ชาวนาได้รับจากอำนาจรัฐและพลังการรุกของทุนนิยมนั้น รุนแรงและส่งผลกระทบต่ออย่างกว้างขวางหลายครั้งเหมือนกันที่พวกเขาต้องทบทวนตัวเองว่า การใช้คำ “การเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคน” หรือ “จุดเปลี่ยนของชุมชน ชาวนา” ในหนังสือเล่มนี้ครอบคลุมข้อเท็จจริงมากน้อยเพียงใด อย่างไรก็ตาม ภาพที่พบในหมู่บ้านชาวนาโคราชสอดคล้องกับภาพชาวนาไทยโดยรวมอย่างเห็นได้ชัด ดังที่ปรากฏในคำบรรยายที่ว่า

“ในเมืองไทยทุกวันนี้ เกษตรกรรมของชาวนาเล็กกำลังถูกบ่อนทำลายทุกวิถีทาง ทั้งจากภาครัฐและเอกชน เขาสร้างเงื่อนไขที่ทำให้เกษตรกรรมของครอบครัวชาวนาเล็กเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนโง่

² โปรดดูรายละเอียดใน สุริยา สมุทคุปดี และพัฒนา กิติธายา, มานุษยวิทยากับโลกาภิวัตน์: ข้อเสนอเบื้องต้นเกี่ยวกับ “แรงงานข้ามชาติ” และ “นักมานุษยวิทยา” ในบริบทของวัฒนธรรมโลก เอกสารทางวิชาการของห้องไทยศึกษานิตินันท์, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2538.

ทำอะไร ๆ ก็จะขาดทุนป็นปื้ออยู่วันยังค่ำ...เขาอธิบายว่า ในยุคโลกาภิวัตน์เกษตรกรรมรายย่อยเช่นนี้อยู่ไม่ได้ ถ้าจะมีเกษตรกรรมอยู่ต่อไปก็ต้องทำแบบลงทุนสูงและจัดการฟาร์มในลักษณะเชิงพาณิชย์เต็มตัวเท่านั้น คนที่จะทำอย่างนั้นได้ ก็เหลือแต่บริษัทผลิตอาหารสัตว์และโรงเบียร์ ส่วนชาวนาเล็กทั้งหลายก็ควรเรียนหนังสือให้สูงขึ้น เพื่อเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรม นี่ก็รูปแบบที่เกิดขึ้นในประเทศศูนย์กลางของโลกาภิวัตน์ และนี่เป็นเส้นทางเดียวที่สังคมต้องเดินไป...”³

“ชาวนาโคราช” ตามที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ มีสถานภาพที่น่าสนใจหลายประการ พวกเขาอาจจะเริ่มต้นให้ความสนใจ “ชาวนาโคราช” เพราะว่ามีถิ่นฐานที่อยู่อาศัยใกล้กับที่ทำงานและที่พักอาศัยของพวกเขา ทำให้พวกเขามีโอกาสทำความรู้จักได้ง่ายและสะดวก ทั้งในบริเวณมหาวิทยาลัยและหมู่บ้านรอบมหาวิทยาลัย แต่เมื่อศึกษา เรียนรู้ และทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ สังคมวัฒนธรรมและวิถีชีวิตแล้ว “ชาวนาโคราช” แท้ที่จริงก็คือ วิถีของชาวนาที่เป็นหน้าด่านของการเปลี่ยนแปลง ในประวัติศาสตร์ชาวนาโคราชอยู่ในเขตหน้าด่านระหว่างรัฐสยามจากที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยากับรัฐล้านช้างแห่งลุ่มแม่น้ำโขง และรัฐเขมรจากที่ราบลุ่มทะเลสาบ เมืองโคราชจึงเป็นเสมือนเมืองหน้าด่าน ดังนั้น วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้คนจึงอยู่ในสภาพที่ต้องเผชิญหน้ากับกระแสวัฒนธรรมและอำนาจจากศูนย์กลางอำนาจต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา วิถีชีวิตของชาวนาโคราชจึงเกิดจากการผสมผสานและปรับเปลี่ยนเข้ากับสิ่ง ใหม่ที่ไหลผ่านเข้ามา เพื่อสร้างความเป็นตัวของตัวเอง และเพื่อที่จะมีชีวิตรอด อยู่ในสถานการณ์ที่ผันผวน ในปัจจุบันก็เช่นเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งการเมืองและเศรษฐกิจที่ชาวนาอีสานทั้งภาคจะได้รับนั้น ชาวนาโคราชล้วนได้สัมผัสการเปลี่ยนแปลงนั้นมาก่อนทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นทางรถไฟ

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ออรทส์โลกาภิวัตน์”, มติชนสุดสัปดาห์, 15, 743 (18 พฤศจิกายน 2537), หน้า 56-57.

ถนนมิตรภาพ พืชเศรษฐกิจ รวมทั้งการเกิดปรากฏการณ์ชายที่ดินทำกิน
ชาวนาไร่ที่ดิน และหมู่บ้านกิ่งเมืองกิ่งชนบท ดังที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้
ชาวนาโคราชจึงคงเอกลักษณ์สำคัญของชาวนาในเขตหน้าด่านเสมอมา

พวกเราเชื่อว่า ในท่ามกลางกระแสการพัฒนาที่เน้นภาคอุตสาหกรรม
ของประเทศไทยปัจจุบัน บทเรียนที่ชาวนาโคราชได้รับเนื่องมาจากความ
สัมพันธ์ที่เสียเปรียบกับรัฐและทุนนิยม ควรจะได้รับการทบทวนและ
บอกเล่ากันต่อไปในวงกว้าง เพื่อให้ชาวนาไทยภูมิภาคอื่น ๆ ของ
ประเทศได้เรียนรู้ เตรียมรับมือและค้นหาทางออกกันต่อไป

ภาคผนวก
ลำดับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของรัฐไทย ทูตนิยม และชาวนาโคราช

ลำดับช่วงเวลา	รัฐไทย	ทูตนิยม	สังคมนาณสถาน	นครราชสีห์และหมู่บ้าน ชาวนาโคราช
พ.ศ. 1897	สมเด็จพระบรมโกศที่ 1 (พระเจ้าอยู่หัว) ริมก้อตั้ง กรุงศรีอยุธยา		ดินแดนภาคอีสาน เป็นส่วนหนึ่งของ อาณาจักรล้านช้างในสมัย พระเจ้าฟ้ารุ่ง และมีคน เชื้อสายลาวอพยพมา ตั้งถิ่นฐานในดินแดนนี้	
พ.ศ. 2199- 2221	รัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ แห่งกรุงศรีอยุธยา			ก่อตั้งเมืองนครราชสีมา โดยรวมเอาเมืองเสมาและ โคราชมาประชิดตัวกัน ในรัชสมัยของ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ลำดับช่วงเวลา	รัฐไทย	ทุนนิยม	สังคมชาวนาอีสาน	นครราชสีมาและหมู่บ้าน ชาวนาโคกราช
พ.ศ. 2321	เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก (ร.1) ยกทัพไปตีเวียงจันทน์ ในรัชสมัย สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี		หัวเมืองทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง เช่น ตำนชัย หนองคาย อยู่ภายใต้อาณาจักรล้านช้าง	
พ.ศ. 2325	สถาปนากองรัตนโกสินทร์			
พ.ศ. 2369	ยกทัพไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ ที่เวียงจันทน์ สมัยรัชกาลที่ 3 และกวาดต้อนคนลาวมาเป็น ทาสในกรุงเทพฯ และรังสิต			<p>- เมืองนครราชสีมาเป็นหน้า ด่านสุดท้ายรับมือกับ กองทัพของเจ้าอนุวงศ์ อันเป็นที่มาของวีรกรรม ท้าวสุรนารี</p> <p>- การตั้งถิ่นฐานของ “ลาว ข้าวจ้าวในปัจจุบัน” ตาม ชุมชนชนบท ในอำเภอ รอบ ๆ จังหวัดนครราชสีมา เช่น สูงเนิน ปักธงชัย ลี้ทิว ที่ปรากฏจากการศึกษาพีธี กรรมถือน้ำพิฆ้อนของพวกเขา</p>

ลำดับช่วงเวลา	รัฐไทย	ทุนนิยม	สังคมชาวนาอีสาน	นครราชสีมามีฐานะเป็น ชาวนาโคกราช
พ.ศ. 2398	ลงนามในสนธิสัญญาเบริง (Bowring's Treaty) กับ อังกฤษ และสนธิสัญญาอื่นๆ กับชาติมหาอำนาจตะวันตก ในสมัย ร.4	สนธิสัญญาเบริงเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในประเทศไทย โดยเฉพาะการผลิตข้าวเพื่อส่งออกในทวีปภาคกลาง		
พ.ศ. 2435	- ปฏิรูปการปกครองหัวเมืองอีสาน - มหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศส คุกคามมากยิ่งขึ้น			นครราชสีมามีฐานะเป็นศูนย์กลางของหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ

ลำดับช่วงเวลา	รัฐไทย	ทุนนิยม	สังคมชาวนาอีสถาน	นครราชสีมาและหมู่บ้าน ชวาเนาโคราช
พ.ศ. 2438			ชาวจีนกวางตุ้งและชาวนาอีสถานหนึ่งรับจ้างขุดดินเพื่อก่อสร้างทางรถไฟ	
พ.ศ. 2442	ประกาศเก็บค่ารัชชูปการ ชาขมกรรจันคนละ 3.50 บาท			
พ.ศ. 2443				สร้างเครือข่ายทางรถไฟ จากกรุงเทพฯ มายัง หัวเมืองอีสาน ร.5 เสด็จเปิดทางรถไฟและ ประพาสหัวเมือง นครราชสีมา

ลำดับช่วงเวลา	รัฐไทย	ทุนนิยม	สังคมฆราวาสสถาน	นครราชสีมและหมู่บ้าน ชวานโกโตรราช
พ.ศ. 2444 - 2445	เก็บเงินค่ารัชชูปการเพิ่มขึ้น เป็น 4 บาทต่อคน		<ul style="list-style-type: none"> - ราษฎรในภาคอีสานมีความยากลำบากต้องเผชิญกับความอดอยากแห่งแ่งและหาเงินเพื่อมาเสียค่าหัวให้กับรัฐบาล - เกิดกบฏผู้มีบุญทั่วภาคอีสาน ซึ่งเป็นปฏิริยาโต้ตอบการปฏิรูปการปกครองและความยากจนของชวาน 	
พ.ศ. 2447				ร.5 พระริเริ่มและส่งเสริมการปลูกหมอนเลี้ยงไหมและอุตสาหกรรมทอผ้าในเมืองนครราชสีมาและจังหวัดใกล้เคียง

ลำดับช่วงเวลา	รัฐไทย	ทุนนิยม	สังคมฆราวาส	นครราชสีมิกและหมู่บ้าน ชวานาโคกราช
พ.ศ. 2440 - 2450				<ul style="list-style-type: none"> - สร้างเครือข่ายไปรษณีย์โทรเลข การศึกษาขั้นพื้นฐาน มาลัยหัวเมืองอีสาน - เริ่มก่อตั้งชุมชนชวานาโคกราช 4 แห่ง
พ.ศ. 2469				<p>ชาวบ้านตัดไม้เพื่อทำไม้ เหล็มขายให้กับพ่อค้า คนจีน เพื่อทำไม้หมอน วางรางรถไฟ</p>
พ.ศ. 2470 - 2490				<ul style="list-style-type: none"> - ชวานาเปลี่ยนมาทำไม้ พื้นหลาดต่อจากทำไม้ เหล็มเป็นเชื้อเพลิง สำหรับรถจักรไอน้ำ - ชวานาโคกราชทำปูน กินหมากขาย

ลำดับช่วงเวลา	รัฐไทย	ทุนนิยม	สังคมชาวนาอีสาน	นครราชสีมและหมู่บ้าน ชวานักโคราช
พ.ศ. 2473		พ่อค้าคนจีนตั้งโรงสี ขึ้นในภาคอีสาน จำนวน 30 โรง มี นครราชสีมาเป็น ตลาดข้าวใหญ่		
พ.ศ. 2475	คณะราษฎรปฏิวัติ เปลี่ยนแปลงการปกครอง จากระบอบสมบูรณาญา สิทธิราชมาเป็นระบอบ ประชาธิปไตยมี พระมหากษัตริย์เป็นประมุข			
พ.ศ. 2478		ข้าวเป็นสินค้าออก ของไทยเพิ่มขึ้นจาก พ.ศ. 2468 เป็น 18%		

ลำดับช่วงเวลา	รัฐไทย	ทุนนิยม	สังคมชาวมาอีสถาน	นครราชสีห์และหมู่บ้าน ชาวนาโคโรราช
พ.ศ. 2484	ประกาศใช้พระราชบัญญัติ ป่าไม้			
พ.ศ. 2480 - 2490	ขบวนการเสรีไทย นำโดย นายปรีดี พนมยงค์ ดำเนินการ ต่อสู้ได้คืนกับกองทัพญี่ปุ่น ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2	ระบบเศรษฐกิจระหว่าง ประเทศเกิดการหยุด ชะงัก เพราะอยู่ในช่วง สงครามโลกครั้งที่ 2		การทำป่าใหม่ล้ม เริ่มลดลง ชาวนาหันไป ทำอาชีพเผ่าถ้ำแทน
พ.ศ. 2490 - 2500	- รัฐบาลจอมพลป.พิบูล สงคราม ประกาศรัฐ- นิยม ห้ามการกินหมาก ตามนโยบายสร้างชาติ สมัยใหม่		เกิดขบวนการนักการเมือง อีสานและกระแสความคิด “อีสานนิยม”	การทำป่าใหม่หดลด และเลิกไปในที่สุด เพราะรถไฟเปลี่ยน มาใช้ถ่านหินเชื้อเพลิง

ลำดับช่วงเวลา	รัฐไทย	ทุนนิยม	สังคมชาวมาอีसान	นครราชสีมและหมู่บ้าน ชาวมาอีกราช
พ.ศ. 2492	เกิด “เหตุการณ์โคโด้ 11” หรือ “กรณีลอบสังหารรัฐมนตรี 4 ท่าน” 3 ใน 4 ท่าน เป็นนักการเมืองอีสาน			
พ.ศ. 2493		มีการสัมปทานป่าไม้ ในภาคอีสาน โดยมี องค์การอุตสาหกรรม ป่าไม้และบริษัทเอกชน เป็นผู้ดำเนินการ		
พ.ศ. 2497 - 2501			ก่อสร้างถนนมิตรภาพจาก กรุงเทพฯ-หนองคาย โดย ความช่วยเหลือของ สหรัฐอเมริกา	

ลำดับช่วงเวลา	รัฐไทย	ทุนนิยม	สังคมชาวเอเชีย	นครราชสีมาและหมู่บ้าน ชานานาโคราช
พ.ศ. 2500				จัดตั้งสุขาภิบาลโคกกรวด
พ.ศ. 2501				การสร้างอ่างเก็บน้ำห้วย บ้านยางสันสุดลง โดยมี วัตถุประสงค์เพื่อใช้ในการ การเกษตรและอุปโภค บริโภค
พ.ศ. 2501 - 2509			ชาวเอเชียขยายพื้นที่ ปลูกปอ	
พ.ศ. 2504	รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ชนะรัชต์ ประกาศใช้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1			- ชานาโคราชเริ่มปลูก มันสำปะหลัง - การจับจองที่ดินขยาย ตัวเพิ่มมากขึ้น

ลำดับช่วงเวลา	รัฐไทย	ทุนนิยม	สังคมชาวเอเชีย	นครราชสีมาและหมู่บ้าน ชานนาโคโรราช
พ.ศ. 2507	ประกาศพระราชบัญญัติป่า สงวนแห่งชาติ			
พ.ศ. 2508	พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ประกาศสงครามกับรัฐบาลที่ อ.นาแก จ.นครพนม โดยใช้พื้นที่ภาคอีสานเป็นเขตปฏิบัติการหลัก		ชาวภูมิภาคอีสานส่วนหนึ่งเข้าร่วมปฏิบัติงานกับ พคท. ซึ่งสาเหตุสำคัญเกิดจากรัฐบาลไม่สามารถแก้ไขปัญหาความยากจนของชาวนา	ก่อสร้างทางหลวงสายที่ 304 นครราชสีมา-กบินทร์บุรี โดยกองบินทหารช่างไทย-อเมริกัน ถนนสายนี้ตัดผ่านบริเวณที่ตั้งของ มทส. ด้านทิศตะวันออก
พ.ศ. 2509		โรงงานไม้แปรรูปภาคอีสานเพิ่มจาก 75 แห่งในปี 2497 เป็น 216 แห่ง		

ลำดับช่วงเวลา	รัฐไทย	ทุนนิยม	สังคมชาวนาอีสาน	นครราชสีมาและหมู่บ้าน ชาวนาโคราช
พ.ศ. 2510 - 2520			มันสำปะหลังได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจของหมู่บ้านชาวนา	
พ.ศ. 2510				ประกาศเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งเรียกว่า “ป่าอ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง จ.นครราชสีมา”
พ.ศ. 2517 - 2527			พื้นที่ปลูกมันสำปะหลังของชาวนาอีสานเพิ่มขึ้นจาก 3.1 ล้านไร่ เป็น 8.1 ล้านไร่	- บ.เจ้าพระยาไฟฟ้าฯ เริ่มก่อตั้งและดำเนินการประกอบธุรกิจผลิตแบริ่งมันสำปะหลังและมันสำปะหลังอัดเม็ดที่ตำบลโศภนการวด - ไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน-หนองบง

ลำดับช่วงเวลา	รัฐไทย	ทุนนิยม	สังคมชาวนาฮีสถาน	นครราชสีมาและหมู่บ้าน ชวานโกโรราช
พ.ศ. 2523	รัฐบาลสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ดำเนินนโยบาย การเมืองนำการทหารเพื่อ ปราบปราม พทท. เช่น ถ้าตั้ง สำนักนายกฯ ที่ 66/2523 ส่งผลให้การปฏิบัติงานของ พทท. ล้มเหลว			บ.เจริญโภคภัณฑ์อาหาร จำกัด เข้ามาตั้งโรงงาน อุตสาหกรรมอาหารสัตว์
พ.ศ. 2528				ไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านโป่ง แมลงวัน
พ.ศ. 2532	รัฐบาลสมัยพลเอกชาติชาย ชุนหวัช ประกาศให้ยุติการ สัมปทานและปิดป่าทั่ว ประเทศ			- เริ่มสำรวจพื้นที่ก่อสร้าง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี สุรนารี - ชาวบ้านเริ่มขายที่ดินให้ นายทุนภายนอกชุมชน

ลำดับช่วงเวลา	รัฐไทย	ทุนนิยม	สังคมชาวมาอีसान	นครราชสีมและหมู่บ้าน ชาวมาอีโคราช
พ.ศ. 2533	พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี ประกาศในราชกิจจานุเบกษา วันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2533		ชาวมาอีसानอพยพไปทำงานต่างถิ่นทั้งสิ้น 1,482,335 ราย หรือร้อยละ 10.4 ของคนที่อพยพทั้งหมด	<ul style="list-style-type: none"> - ดำเนินการก่อสร้างมหาวิทยาลัย - ธุรกิจที่ดินและอสังหาริมทรัพย์ด้วย - ชาวบ้านออกไปทำงานก่อสร้างนอกชุมชน - ไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน - หองรังเกาและบ้านโป่งดินสอ
พ.ศ. 2535				<ul style="list-style-type: none"> - คัดถนนสายหนองปลิง - โคกกรวด - ชาวนาขายที่ดินทำกินและหันไปทำงานรับจ้างในเมืองและโรงงานอุตสาหกรรม

ลำดับช่วงเวลา	รัฐไทย	ทุนนิยม	สังคมชวานาธิสถาน	นครราชสีห์มาและหมู่บ้าน ชวานาโคราช
พ.ศ. 2536	รัฐบาลนายชวน หลีกภัย เริ่ม ดำเนินนโยบายการปฏิรูปที่ดิน เพื่อเกษตรกรรมทั่วประเทศ			- มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารีเปิดรับ นักศึกษาเป็นปีแรก - เกิดกรณีพิพาทเรื่อง เขตแดนระหว่าง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี(มทส.) กับ ชาวบ้านและนายทุน
พ.ศ. 2537			ชวานาธิสถานอพยพไปทำ งานต่างถิ่นเพิ่มเป็น 1,940,506 ราย	- มทส. ครอบรอบ 4 ปี - ธุรกิจบ้านจัดสรรขยาย ตัวอย่างรวดเร็วรอบ มทส. - เกิดกรณีชวานาไร่ ที่ดินทำกินในชุมชน

บรรณานุกรม

หนังสือ

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยชาวนาร่วมสมัย: บทวิเคราะห์สหพันธ์ชาวนาไร้ ชาวนา แห่งประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยสังคม, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. ชาวนากับที่ดิน: ปฏิวัติหรือปฏิรูป. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2521.
- คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. พจนานุกรมภาษาล้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2525.
- กายส์, ซาลส์ เอฟ. “ความเชื่อพระศรีอารีย์ ลัทธิเถรวาทและสังคมไทย.” ใน “ความเชื่อพระศรีอารีย์” และ “กบฏผู้มีบุญ” ในสังคมไทย. พระเพ็ญ อันตระกูล และอัจฉราพร กนุกพิสมัย, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. “ภาพสะท้อนสังคมในวรรณกรรมอีสานหลังการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองอีสาน.” ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน: กรณีอีสาน. สุทธิณี ยาวะประภาส, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2532.
- จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอมและลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, และพรพิไล เลิศวิชา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2537.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. “อุดมการณ์ขบถผู้มีบุญภาคอีสาน.” ใน วัฒนธรรม
ไทยกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, และคณะ เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524.

ชอบ ดีสวนโลก, และสุวิทย์ ชีรสาศวัต. พฤติกรรมและประสิทธิภาพ
แรงงานในภาคอีสาน: กรณีศึกษาจังหวัดนครราชสีมา. ขอนแก่น
: สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2537.

ชอบ ดีสวนโลก. พัฒนาการของการใช้ที่ดินและการเปลี่ยนแปลงอาชีพ
ของชาวอีสานในชุมชนเมืองหลัก: กรณีบ้านคอนแก้ว จังหวัด
นครราชสีมา. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น, 2535.

ชยันต์ วรรณนะภูติ. วิถีวิทยาศึกษาสังคมไทย. กนกศักดิ์ แก้วเทพ,
บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยสังคม,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

ชุ่มเมือง ไตรภูมิ. “ไหมโคราช-ผ้าหางกระรอก.” ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน
นครราชสีมา. ปรีชา อุตระกุล, บรรณาธิการ. นครราชสีมา:
โคราชออฟเซ็ทการพิมพ์, 2530.

เดช บุนนาค. ขบถ ร.ศ.121. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคม
ศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2524.

เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

ถาวร สุมงคล, และคณะ. เพลงโคราช: การศึกษาในเชิงวิเคราะห์และ
วิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ 3. นครราชสีมา: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม,
วิทยาลัยครูนครราชสีมา, 2536.

แถมสุข นุ่มนนท์. การพูดสมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์, 2528.

ธิดา สาระยา. กว่าจะเป็นคนไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม,
2537.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “200 ปีของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า.”
ใน กรุงแตก, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2538.

แบบ กขช.2 ค. พ.ศ.2535.

ปรีชา อุยตระกูล, บรรณาธิการ. วัฒนธรรมพื้นบ้านนครราชสีมา.
นครราชสีมา: โคราชออฟเซ็ทการพิมพ์, 2530.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร. ...“บทบาทชนชั้นกลางในเศรษฐกิจและการเมือง
ของประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และไทย: ข้อสังเกตเบื้องต้น.” ใน ชนชั้น
กลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย. ดร.สังคีต พิริยะรังสรรค์, และ
ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร, บรรณาธิการ. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพมหานคร: 179 การพิมพ์, 2536.

พรเพ็ญ อ้นตระกูล, และอัจฉราพร กมุทพิสมัย, บรรณาธิการ. “ความเชื่อ
พระศรีอารีย์” และ “กบฏผู้มีบุญ” ในสังคมไทย.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527.

ไพฑูริย์ มีกุล. ประวัติศาสตร์ลาว. มหาสารคาม: ปรีดาการพิมพ์, 2521.
มหาสิลา วีระวงส์. ประวัติศาสตร์ลาว. แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์.
เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2535.

- ยศ สันตสมบัติ. แม่หญิงสหายตัว: ชุมชนและการค้าประเวณีในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2535.
- ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 107, ตอนที่ 131, 29 กรกฎาคม 2533.
- ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 84, ตอนที่ 116, 28 พฤศจิกายน 2510.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2525.
- ศิลปากร, กรม, กองโบราณคดี. แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในอีสานล่าง. กรุงเทพมหานคร: ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2533.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. แอ่งอารยะธรรมอีสาน: แฉหลักฐานโบราณคดีพลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2533.
- สมภพ มานะรังสรรค์. แนวโน้มการพัฒนาเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. คนไทยอยู่ที่นี้--ที่อุษาคเนย์. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, 2537.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. คนไทยอยู่ที่ไหนบ้าง?. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2530.
- สุริยา สมุทคุปดี, และคณะ. แม่หญิงต้องตำหูก: พัฒนาการของกระบวนการทอผ้า และการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิงในหมู่บ้านอีสานปัจจุบัน. นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2537.

- สุริยา สมุทกุลปดี, และพัฒนา กิติอาษา. ฮีตบ้านคลองเมือง: รวมบทความทางมานุษยวิทยาว่าด้วย สังคมและวัฒนธรรมอีสาน. นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2536.
- สุริยา สมุทกุลปดี, และคณะ. ศักยภาพชุมชนในการป้องกันและควบคุมโรคไข้เลือดออก: กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตจังหวัดขอนแก่น. นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2536.
- สุริยา สมุทกุลปดี, และคณะ. จากยอดห้วยถึงบุญบึง: สิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชุมชนชาวลุ่มน้ำชี. นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2536.
- สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524.
- สุเทพ สุนทรเกสัช, บรรณาธิการ. สังคมและวัฒนธรรมล้านนาไทย. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2513.
- เสน่ห์ จามริก, และยศ สันตสมบัติ. บรรณาธิการ. ป่าไม้ชุมชนในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.
- สำนักงานปลัดทบวง, มหาวิทยาลัย. โครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.
- สำนักงานเลขาธิการพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ. วันวาน วันนี้ และวันหน้าของผู้ชายชื่อชาติชาย ชุณหะวัณ. กรุงเทพมหานคร: ก.พลพิมพ์, 2538.
- เสฐียรโกเศศ (นามแฝง). ชีวิตชาวนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2531.
- เสฐียรโกเศศ. ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2531.

อกิน รพีพัฒน์. “การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนในการวิจัยเชิงคุณภาพ.”

ใน คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา. อุทัย ดุลยเกษม, บรรณาธิการ. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.

อกิน รพีพัฒน์. ปัญหาการพัฒนาชนบท: บทเรียนจากกรณี “ยกกระบัตร”

โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง. แปลโดย จารุภรณ์ เกาละทัต. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2531.

อุทัย ดุลยเกษม, บรรณาธิการ. คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา.

ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.

เอกสารอัดสำเนา. บริษัทเจ้าพระยาฟิชไร้. พ.ศ. 2537.

เอกสารอัดสำเนา. บริษัทเจริญโภคภัณฑ์ จำกัด. พ.ศ. 2537.

แสงส์, ลูเซียน เอ็ม. ข้าวกับมนุษย์: นิเวศวิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์. แปลโดย นฤจร อิทธีระจรัส. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

บทความที่ตีพิมพ์ในวารสารและหนังสือพิมพ์

“โครงสร้างการผลิตของภาคอุตสาหกรรมที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงใน 3 ทศวรรษของไทย.” มติชนสุดสัปดาห์, 15, 771, 30 กรกฎาคม 2538.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. “การศึกษาสังคมไทยในแง่สังคมชาวนา: ข้อเสนอเบื้องต้น.” สังคมศาสตร์, 6, 1 (กันยายน 2525): 161-215.

“ทำเสริม ถ.มิตรภาพเมืองย่าโม แคมป์ที่ดินราคาทอง 12 ล.ต่อไร่.”

ประชาชาติธุรกิจ, 11-14 มีนาคม 2533.

- “ปฏิรูปที่ดินโคราชบสูญเปล่า เกษตรกรจริงชายที่เข้ากรูขยแรงงาน
เกือบหมด.” ผู้จัดการรายวัน, 15 พฤศจิกายน 2534.
- “พื้นที่ทำเลทองโคราชมีปัญหา บ้านขายผิดต้องล้มโครงการ.” ผู้จัดการ
รายวัน, 10 กันยายน 2536.
- “อีสานครองแชมป์ทั้งบ้าน-หางานตลอดกาล.” มติชนสุดสัปดาห์, 15, 782,
15 สิงหาคม 2538.
- “ม.สุรนารี ยันที่ 60 ไร่ถูกเอกชนสูบ.” เดลินิวส์, 9 ตุลาคม 2536.
- “มีเกษตรกรเกือบ 6 ล้าน” เดลินิวส์, 14 พฤศจิกายน 2536.
- “สัมภาษณ์...ประเสริฐ พิพัฒน์กุล เลขาฯ สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อ
เกษตรกร.” เดลินิวส์, 6 มีนาคม 2536.
- “เสน่ห์ จามริก ชี้ทิศทางการพัฒนาของไทยทำให้ตกเป็น “เชลย” ของ
ประเทศอุตสาหกรรม.” มติชนสุดสัปดาห์, 14, 720, มิถุนายน
2537.
- “ให้สภาจังหวัดร่วมสอบรุกที่อ่างเก็บน้ำห้วยยาง.” กรุงเทพธุรกิจ, 5 กันยายน
2534.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. “ปฏิรูปเพื่อกระจายความเจริญ.” มติชนสุดสัปดาห์,
15, 771, 30 พฤษภาคม 2538.

Books

- Benedict, Anderson. **Imagined Community: Reflection on the Origin and Spread of Nationalism.** Revised Edition. New York: Verso, 1995.
- Diaz, May N. "Introduction: Economic Relations in Peasant Society." **Peasant Society: A Reader.** Edited by Jack M. Potter; May N. Diaz; and George M. Foster. Boston: Little, Brown and Company, 1967.
- Embree, John F. **Suye Mura: A Japanese Village.** Chicago: The University of Chicago Press, 1939.
- Firth, Raymond. **Malay Fisherman: Their Peasant Economy.** London: Kegan Paul, Trench, Truber and Co, 1946.
- Foster, George M. "Introduction: What Is A Peasant?." In **Peasant Society: A Reader.** Edited by Jack M. Potter; May N. Diaz; and George M. Foster. Boston: Little, Brown and Company, 1967.
- Foster, George M. **Tzintzuntzan: Maxican Peasants in a Changing World.** Boston: Little, Brown and Company, 1967.
- Geertz, Clifford. **Religion of Java.** New York: Glenco, 1960.
- Gohlert, Ernst W. **Power and Culture: The Struggle Against Poverty in Thailand.** Bangkok: White Lotus, 1991.
- Hanks, Lucien M. **Rice and Man: Agricultural Ecology in Southeast Asia.** Arlington, Heights, Illinois: AHM Publishing Corporation, 1972.

- Keyes, Charles F. **Thailand: Buddhist Kingdom as a Modern Nation-State**. Boulder, Colorado: Westview Press, 1987.
- Keyes, Charles F. "Hegemony and Resistance in Northeastern Thailand." In **Region and National Intergration in Thailand (1982-1992)**. Edited by Bernhard Dahm and Volker Grabowsky. Passau: University of Passau, Southeast Asia Studies, In Press.
- Kroeber, Alfred L. **Anthropology**. New York: Harcourt, Brace and Co, 1948.
- Leach, Edmund R. **The Political Systems of Highland Burma**. Boston: Beacon Press, 1954.
- Lert Chantanaparb, and Henry I. Wood. **Management Degraded Forest Land in Thailand**. Northeast Thailand Upland Social Forestry Project. Kasetsart University, 1986.
- Pattana Kitiarsa. "Voice from the Voiceless: An Anthropological Interpretation of the Peasant Protests in Contemporary Northeast Thailand." A Paper Submitted to the School of Cultural Studies, National Museum of Ethnology, Osaka, Japan, 1995, (Mimeographed).
- Pattana Kitiarsa. **Peasant Modifications in Managing a Farmer's Association: A Case Study of the Northeast Thai Peasantry**. M.A.thesis. Ateneo de Manila University, 1992.

- Piker, Steven. **An Examination of Character and Socialization in a Thai Peasant Community**. Ph.D. dissertation: University of Washington, 1964.
- Pinkeaw Luangaramsri and Noel Rajesh, Eds. **The Future of People and Forests in Thailand After the Logging Ban**. Project for Ecological Recovery. Bangkok: Paap Pim Printing, 1992.
- Phillips, Herbert P. **Thai Peasant Personality**. Berkeley: University of California Press, 1965.
- Popkin, Samuel L. **The Rational Peasant: The Political Economy of Rural Society in Vietnam**. Berkeley: University of California Press, 1979.
- Potter, Jack M. **Thai Peasant Social Structure**. Chicago: The University of Chicago Press, 1976.
- Redfield, Robert. **Chan Kom: A Maya Village**. Washington, D.C.: Carnegie Institution of Washington, 1934.
- Redfield, Robert. **Peasant Society and Culture**. Chicago: The University of Chicago Press, 1956.
- Redfield, Robert. **A Village That Chose Progress: Chan Kom Revisited**. Chicago: The University of Chicago Press, 1950.
- Reynolds, Craig Jr. **Thai Radical Discourse: The Real Face of Thai Feudalism Today**. Ithaca: Cornell University, Southeast Asia Program, 1987.

- Scott, James C. **The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia.** New Haven: Yale University Press, 1976.
- Seymour-Smith, Charlotte. **Macmillan Dictionary of Anthropology.** London: The Macmillan Press, 1986.
- Sjoberg, Gideon, "The Preindustrial City," In **Peasant Society: A Reader.** Edited by Jack M. Potter; May N. Diaz; and George M. Foster. Boston: Little, Brown and Company, 1967.
- Tjelland, Rune. **Political Brokerage: Rural Activists and Peasant Mobilisation in Northeast Thailand.** M.A.thesis. University of Oslo, 1995.
- Turton, Andrew. **Production, Power and Participation in Rural Thailand.** Geneva: United Nations Research Institute for Social Development, 1987.
- Winthrop, Robert H. **Dictionary of Concepts in Cultural Anthropology.** New York: Greenwood Press, 1991.
- Wolf, Eric R. **Peasants.** Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1966.

Periodicals

Asiaweek, (February 3, 1995).

Hanks, Lucien M. "Merit and Power in the Thai Social Order." **American Anthropologist**, 64, 6 (1964): 1247-61.

- Kamol Hengkietisak. "CAT, TOT Map Information Superhighway". **Bangkok Post**, (August 15, 1994).
- Naowarat Suksamran. "Selling Political Dreams." **Bangkok Post**, (July 18, 1993).
- Nusara Thaitawat and Somporn Thapananchai. "ASEAN Gearing up for Economic Battles." **Bangkok Post**, (October 9, 1993).
- Roberts, B.R. "Peasants and Proletarians." **Annual Review of Sociology**, 1990.
- Saritdet Marukatat and Anuraj Manibhandu. "Breaking Through." **Bangkok Post**, (April 5, 1994).
- Shanin, Teodor. "Defining Peasants: Conceptualization and Deconceptualization Old and New in Marxist Debate." **Journal of Peasant Studies**, 8 , 4 (Fall, 1979).
- Vatikiotis, Michael. "Trading on Culture: Thailand Takes a New Track With Its Neighbours." **Far Eastern Economic Review**, (March 30, 1995): 28-30.

อภิรักษ์ เทนการจากห้องไทยศึกษานิตส์
สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

ศูนย์บรรณสารและสื่อการศึกษา
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

พิมพ์ที่ บริษัท สมบูรณ์การพิมพ์ จำกัด

167 ถ.วัชรสมัย อ.เมือง จ.นครราชสีมา โทร. 044-252880, 252889 โทรสาร 254920

the 1990s, the number of people in the world who are under 15 years of age has increased from 1.1 billion to 1.5 billion, and the number of people aged 65 and over has increased from 0.2 billion to 0.5 billion (United Nations 2002).

As a result of the demographic changes, the number of people aged 65 and over is expected to increase to 1 billion by the year 2050, and the number of people aged 15 and under is expected to increase to 2 billion by the year 2050 (United Nations 2002). The increase in the number of people aged 65 and over is expected to be particularly rapid in the developing countries.

The increase in the number of people aged 65 and over is expected to be particularly rapid in the developing countries. In the year 2000, the number of people aged 65 and over in the developing countries was 0.2 billion, and is expected to increase to 0.8 billion by the year 2050. The increase in the number of people aged 65 and over in the developing countries is expected to be particularly rapid in the developing countries.

The increase in the number of people aged 65 and over in the developing countries is expected to be particularly rapid in the developing countries. In the year 2000, the number of people aged 65 and over in the developing countries was 0.2 billion, and is expected to increase to 0.8 billion by the year 2050. The increase in the number of people aged 65 and over in the developing countries is expected to be particularly rapid in the developing countries.

The increase in the number of people aged 65 and over in the developing countries is expected to be particularly rapid in the developing countries. In the year 2000, the number of people aged 65 and over in the developing countries was 0.2 billion, and is expected to increase to 0.8 billion by the year 2050. The increase in the number of people aged 65 and over in the developing countries is expected to be particularly rapid in the developing countries.

The increase in the number of people aged 65 and over in the developing countries is expected to be particularly rapid in the developing countries. In the year 2000, the number of people aged 65 and over in the developing countries was 0.2 billion, and is expected to increase to 0.8 billion by the year 2050. The increase in the number of people aged 65 and over in the developing countries is expected to be particularly rapid in the developing countries.

The increase in the number of people aged 65 and over in the developing countries is expected to be particularly rapid in the developing countries. In the year 2000, the number of people aged 65 and over in the developing countries was 0.2 billion, and is expected to increase to 0.8 billion by the year 2050. The increase in the number of people aged 65 and over in the developing countries is expected to be particularly rapid in the developing countries.

The increase in the number of people aged 65 and over in the developing countries is expected to be particularly rapid in the developing countries. In the year 2000, the number of people aged 65 and over in the developing countries was 0.2 billion, and is expected to increase to 0.8 billion by the year 2050. The increase in the number of people aged 65 and over in the developing countries is expected to be particularly rapid in the developing countries.